

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

52

14. ÉVF. 1982. SZEPTEMBER

HUNG. KÖZL.	14. ÉVF.	3. (52.) SZ.	269-417	NOVI SAD-ÚJVIDÉK	1982. SZEPTEMBER
-------------	----------	--------------	---------	------------------	---------------------

ETO: 39+809.451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

11.752

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tímasz folyóirata

14. ÉVF.

1982. SZEPTEMBER

3.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a
Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával

Szerkesztő bizottság: Ágoston Mihály, Bosnyák István (felelős szerkesztő), Gerold
László, Hornyik Miklós (főszerkesztő), Mikes Melánia, Papp György (titkár) és Szeli
István

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori Imre (Újvidék), Bosnyák István
(Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gilevszki
(Szkopje), Hornyik Miklós (Újvidék), Božidar Kovaček (Újvidék), Ivan Meden (Zágráb),
Ivanka Udovički (Belgrád) és Szeli István (Újvidék)

Technikai szerkesztő: Slavko Milentijević

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények, 21 000 Novi Sad, Stevan Musić u.
sz. n.

Megjelenik évente négyszer

Készült a szabadkai Birografika nyomdájában

TARTALOM

A PERIODIKA SZEREPE A MAGYAR—DÉLSZLÁV IRODALMI KAPCSOLATOKBAN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉTŐL

Bosnyák István: Kapcsolattörténeti értekezleteink történetétől.....	269
Veselinović Šulc Magdolna: A szerb irodalmi törekvések visszhangja a magyar periodikában a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig.....	275
Miljana Radovanović: Adalékok az Észak-Szerbiában élő magyar származású lakosság tanulmányozásához	283
Bosnyák István: Magyar és horvát—magyar témák a XIX. század második felének horvát periodikájában	289
Štefan Barbarič: Agustich Imre és <i>Prijatelj</i> című lapjának szlovéniai visszhangja	295
Póth István: A magyar—szerb együttműködés gyümölcsöző évei (1850—1867)....	303
Lazar Čurčić: A magyar irodalom az újvidéki <i>Sedmica</i> lapjain 1856 és 1858 között	315
Fried István: Szerb—magyar művelődési kapcsolatok (1849—1867).....	327
Kiss Gy. Csaba: Családtörténeti modellek a közép-európai irodalmakban (Dabrowska, Krleža, Babits)	341
Szentgyörgyi István: Irodalmak és nyelvek egybefonódása a szabadtéri lapokban a XIX. század utolsó évtizedeiben	347

TANULMÁNYOK

Keck Balázs: Az <i>alól, alá, alatt</i> névutók és szerbhorvát ekvivalenseik.....	363
Silling István: Táji ejtés és regionalitás kupuszinai középiskolások nyelvében.....	371

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Vékony László: A mai Vajdaságot ábrázoló XVI—XIX. századi térképekről	383
Gulyás Gizella: A zombori Hollós-festmény	395
K. Draxler Zsuzsanna: Párdányi segély Vörösmarty árváinak 1856-ban.....	399

KÖNYVEKRŐL

Papp György: Néhány adat a magyar—délsláv fordítástörténeti kapcsolatokról (Miodrag Sibinović: Original i prevod)	405
Gierold László: Adatok és adósságok (Póth István: A magyar népszínmű szerb színpudon)	409

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Bosnyák István: Az Intézet életéből	415
---	-----

SADRŽAJ

*ULOGA PERIODIKE U MAĐARSKO-JUŽNOSLOVENSKIM
VEZAMA OD KRAJA 18. VEKA*

Bosnyák István: Iz istorijata naših konferencija o kulturno-istorijskim vezama..	269
Veselinović Šulc Magdolna: Odjek srpskih književnih stremljenja u mađarsoj periodici od kraja XVIII-og do sredine XIX-og veka	275
Miljana Radovanović: Prilog proučavanju stanovništva mađarskog porekla u severnoj Srbiji	283
Bosnyák István: Mađarska i hrvatsko-mađarska tematika u hrvatskoj periodici druge polovine XIX-og veka	289
Štefan Barbarič: Imre Agustič i odjeci njegova „Priatelj“-a	295
Póth István: Plodne godine srpsko-mađarske saradnje na književnom polju (1850—1867)	303
Lazar Čurčić: Mađarska književnost u novosadskoj <i>Sedmici</i> 1856—1858. godine	315
Fried István: Srpsko-mađarske kulturne veze (1849—1867)	327
Kiss Gy. Csaba: Modeli porodičnih istorija u srednjeevropskim književnostima (Dabrovska, Krleža, Babić)	341
Szentgyörgyi István: Uzajamni uticaji književnosti i jezika u subotičkim listovima poslednjih decenija XIX-og veka	347

STUDIJE

Keck Balázs: Postpozicije <i>alól, alá i alatt</i> i njihovi srpskohrvatski ekvivalenti..	363
Silling István: Regionalne osobine u govoru srednjoškolaca u Kupusini	371

KRAĆA SAOPŠTENJA

Vékony László: O zemljopisnim kartama današnje Vojvodine od XVI do XIX veka	383
Gulyás Gizella: Jedna Hološijeva slika	395
K. Draxler Zsuzsanna: Pomoć Pardanja fondu Verešmartijevih siročadi 1856. godine	399

PRIKAZI
IZ ŽIVOTA INSTITUTA

Bosnyák István: Iz života Instituta	415
---	-----

CONTENTS

THE ROLE OF PERIODICALS IN HUNGARIAN-SOUTHSLAVONIC CONTACTS FROM THE END OF THE EIGHTEENTH CENTURY

Bosnyák István: From the history of our conferences on cultural contacts.....	269
Veselinović Šulc Magdolna: The reception of Serbian literary endeavours in Hungarian periodicals from the end of the 18th till the middle of the 19th century..	275
Miljana Radovanović: A contribution to the study of the population of Hungarian origin in North Serbia	283
Bosnyák István: Hungarian and Croatian-Hungarian topics in the Croatian periodicals of the second half of the 19th century	289
Štefan Barbarič: Imre Agustič and the reception of his journal „Priatelj”....	295
Póth István: Fruitful years of Serbian-Hungarian collaboration in literature (1850—1867)	303
Lazar Čurčić: The Hungarian literature in the „Sedmica” (1856—1858) cf Novi Sad	315
Fried István: Serbian-Hungarian cultural connections (1849—1867).....	321
Kiss Gy. Csaba: The models of family stories in the Central European literatures (Dubrowska, Krleža, Babits)	341
Szentgyörgyi István: Mutual influences of literature and language in the journals of Subotica in the last decades of the 19th century.....	347

STUDIES

Keck Balázs: The postpositions <i>alól</i> , <i>alá</i> and <i>alatt</i> , and their Serbocroatian equivalents	363
Silling István: Regional features in the speech of secondary school students in Kupusina.....	371

PAPERS

Vékony László: On geographical maps of the present Vojvodina in the 16—19th century	383
Gulyás Gizella: A Hollósy picture	393
K. Draxler Zsuzsanna: The help of Párdány to the Vörösmarty orphans in 1856	399

REVIEWS WORK IN THE INSTITUTE

Bosnyák István: Work in the Institute.....	415
--	-----

INHALT

DIE ROLLE DER PERIODIK IN DEN UNGARISCH-SÜDSLAWISCHEN
KONTAKTEN VOM ENDE DES ACHTZEHNTEN JAHRHUNDERTS

Bosnyák István: Aus der Geschichte unserer Konferenzen über die kulturhistorischen Kontakte	269
Veselinović Šulc Magdolna: Das Echo der serbischen literarischen Bestrebungen in der ungarischen Periodik vom Ende des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts	275
Miljana Radovanović: Beiträge zum Studium der Bevölkerung ungarischer Abstammung in Nordserbien	283
Bosnyák István: Ungarische und kroatisch-ungarische Thematik in der kroatischen Periodik der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts	289
Štefan Barbarič: Imre Agustich und der Widerhall seines „Priatelj“-s	295
Póth István: Fruchtbare Jahre der ungarisch-serbischen literarischen Zusammenarbeit (1850—1867)	303
Lazar Čurčić: Die ungarische Literatur in der neusatzer <i>Sedmica</i> zwischen 1856—1858	315
Fried István: Serbisch-ungarische Kulturkontakte (1849—1867)	327
Kiss Gy. Csaba: Drei Beispiele der Familiengeschichte in den mitteleuropäischen Literaturen (Dąbrowska, Krleža, Babits)	341
Szentgyörgyi István: Gegenseitige Einflüsse der Literaturen und Sprachen in den suboticaer Blättern während der letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts	347

STUDIEN

Keck Balázs: Postpositionen <i>alól</i> , <i>alá</i> und <i>alatt</i> und ihre serbokroatischen Äquivalente	363
Silling István: Regionale Eigenschaften in der Sprache der Mittelschüler in Kupusina	371

KLEINERE MITTEILUNGEN

Vékony László: Über Landkarten der heutigen Woiwodina vom 16. bis 19. Jahrhundert	383
Gulyás Gizella: Ein Hollósy Gemälde	395
K. Draxler Zsuzsanna: Pardany's Hilfe den Vörösmarty Waisen im 1856	399

BESPRECHUNGEN
AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

Bosnyák István: Aus dem Leben des Instituts	415
---	-----

A PERIODIKA SZÉREPE
A MAGYAR—DÉLSZLÁV
IRODALMI
KAPCSOLATOKBAN
A XVIII. SZÁZAD VÉGÉTŐL

ETO: 82.091

CONFERENCE PAPER

KAPCSOLATTÖRTÉNETI ÉRTEKEZLETEINK TÖRTÉNETÉBŐL*

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

1.

Az 1959-ben alakult Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, valamint az 1969 és 1976 között önállóan működő Hungarológiai Intézet társulásával létrejött, életének immár harmadik évtizedébe lépett Intézetünk kezdetől fogva egészen természetszerűen és szervesen építette be tudománypolitikájába és alaptevékenységébe is a délszláv — magyar irodalmi, nyelvészeti, művelődés-történeti és folklorisztikai kapcsolatok kutatását és oktatását.

B. Szabó György, a leendő egyetemi tanszék szellemi arculatának egyik legszenvedélyesebb tervezője, az újvidéki Pedagógiai Főiskola magyar nyelvi és irodalmi tanszékének akkori vezető tanára 1954-ben fogalmazta meg e programatikus gondolatokat:

„Talán hónapok kérdése, hogy a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke a noviszádi Bölcsészeti Fakultáson megkezdí munkáját.

Sürgető és felelős feladatok várnak erre az intéményünkre: évtizedek mulasztását kell helyrehozni a tudományban és embereink tudatában.

Le kell mindenkorra számolnia a romantikus legendákkal, a nagymagyar és nagyszerb sovinizmussal, az idejétmúlt megállapításokkal a két nép nyelvéről és kultúrájáról, s azt a hamis tudatot is szét kell rombolni, amely előszeretettel dajkált számos tévhitet a két nép alacsonyabbrendűségéről.

A haladó tudományos gondolatot kell szembeállítani a misztifikációval és a pragmatizmussal.

S megteremteni végre az állandó és szoros kapcsolatot népeink között a tudományban és a kultúrában.

* Bevezetőként hangzott el Intézetünk és a MTA Irodalomtudományi Intézete hetedik, „A periodika szerepe a magyar—délszláv irodalmi kapcsolatokban a XVIII. század végétől” című komparatisztikai értekeztelen. Jelen számunkban e konferencia anyagát közöljük.

Szerb fiatalok a hungarológián, magyarok a szlavisztikán legyenek úttörői ennek az együttműködésnek!

Mert ez a Tanszék nemcsak a magyaroké Jugoszláviában, hanem minden népé ebben az országban.

Legyen valóban a *mi* Tanszékünk!“

2.

Öt évvel később, 1959 októberében hasonló szellemben fogalmazza székfoglaló előadását Sinkó Ervin, az induló egyetemi tanszék vezető tanára is: „Azon az élet- és sorsközösségen belül, melynek neve szocialista Jugoszlávia, minden nép és minden nemzeti kisebbség, tehát a jugoszláviai magyarság ügye, eredményei, gyengeségei és céljai is közös ügy, közös gond, közös harc és közös feladat.

Ezért nemcsak a jugoszláviai magyarságot, hanem Jugoszlávia közös szocialista kultúráját, a szocialista kultúrát szolgálja, és kell, hogy szolgálja a magyar irodalom egyetemi tanszéke is. Mert senki és semmi sem szolgálhatja a jugoszláviai magyarság érdekét anélkül, hogy ezzel a jugoszláv népek közösségének is ne szolgálna, mint ahogy minden, ami ezeknek a népeknek a javára irányul, életbevágó java a jugoszláviai magyarságnak is. Jugoszlávia szocialista kultúrája megvalósításának, az érte való eredményes munkának előfeltétele valamennyi itt élő nép és nemzeti kisebbség, tehát a jugoszláviai magyarság kulturális felemelkedése is. Minden rész gazdagodása és növekedése az egészre irányul; valamennyiünknek a szellemi gyarapodását jelenti.

A „magyar irodalomnak ez az egyetemi tanszéke tehát“ — zárta gondolatát Sinkó Ervin — „csak akkor fog a jugoszláviai magyarság kulturális életében pozitív szerepet betölteni, ha tevékenysége sikeres hozzájárulás lesz a Jugoszlávia szocialista kultúrájáért folytatott általános, sokoldalú közös erőfeszítéshez.“

E távlatos, mert történelmi múltban, társadalmi jelenben és jövőben is gondolkodó, B. Szabó-i és sinkói programelvek szervesen beépültek az új Tanszék életébe, „hétköznapi“ munkájába. Jelképes értelme is van, például, annak a tudománytörténeti ténynek, hogy a Tanszékünkön megvédett első doktori értekezés — *Hajnóczy és a délszlávok* — épp a kapcsolat-történetet gazdagította. Mint ahogy az az oktatástörténeti tény is önmagáért beszél, hogy Tanszékünkön már 1964-ben beindult A magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok története című, országunkban máig is egyedülálló egyetemi tantárgy oktatása, s hogy azóta a jugoszláviai magyartanárok, újságírók, könyvtárosok, fordítók és más művelődési dolgozók tizennyolc nemzedéke tette magáévá a délszláv — magyar irodalmi kölcsönösség szakmai alaptényeit.

3.

Ilyen előzmények után a Tanszék addigi tevékenységére alapuló s azt részben ki is teljesítő önálló Hungarológiai Intézet 1969-es alapító okmányú is természetszerűen jelölte meg az új intézmény egyik feladatát abban, hogy

„tudományos kutatómunkájával felölelje mindazon kérdéseket, amelyek a kétnyelvűségből, Jugoszlávia népei és nemzetiségei irodalmának és művelődésének egymásra hatásából, s általában a magyar és a délszláv kulturális, irodalmi és nyelvi kapcsolatokról erednek; hogy együttműködve más tudományos és művelődési intézményekkel hozzájáruljon [...] az egész társadalmi közösségünkre nézve egyetemesen jelentős kérdések megoldásához.“

Ennek a programelvnek a szellemében írta Szeli István, a Hungarológiai Intézet alapító igazgatója: „Ugyancsak fontos feladatunknak tartjuk a magyar és délszláv szellemi érintkezések és kölcsönös hatások vizsgálatát is, amit — meggyőződésünk szerint — a legsikeresebben éppen Intézetünk végezhet a mindkét nyelvbe és kultúrába beleszületett, mindkét nemzeti műveltség napi csereforgalmában tevékenyen résztvevő kutatók bevonásával. [...] Az összehasonlító irodalom Intézetünkre váró feladatai az itt élő magyarság földrajzi és társadalmi helyzetéből önként és természetesen adódnak. [...] Az Intézet sajátos jellegét és rendeltetését éppen ez a tudományág fejezheti ki a legteljesebben...“

S ki is fejezte, viszonylag igen gyorsan.

Legteljesebben talán a fennállása második évében, 1970-ben megrendezett kapcsolattörténeti értekezletén, melyen negyedszáz újvidéki, belgrádi, zágrábi, spliti, zadari, ljubljana, budapesti, egri és pécsi kutató vett részt, hogy aztán ezt követően a MTA Irodalomtudományi Intézetének javaslatára két évenként váltakozó helyszínen, Újvidéken és Budapesten folytatódjék a munka, ma már a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia szerződéses együttműködése keretében.

4.

Jelen értekezletünk sorrendben immár a hetedik. Ezt megelőzően s az első, önállóan rendezett újvidéki értekezletet követően 1972-ben Budapesten és Szentendrén, 1974-ben Újvidéken, 1976-ban Budapesten, 1978-ban pedig Újvidéken, Pesten és Egerben került sor a konferencia megrendezésére. Miközben a hat értekezleten mintegy 40 hazai és magyarországi kutató vett részt, s több mint 80 beszámoló hangzott el a délszláv — magyar komparatistika legkülönbözőbb részkérdéseiről.

Hogy jelen értekezletünk problémakörét az eddigiek kontextusába helyezhessük, talán nem lesz fölösleges áttekinteni és rendszerezni konferenciáink témarepertoárját. E célból a következő témaköröket emelhetjük ki:

- I. Elvi/metodológiai kérdések
- II. Az egyetemes irodalomtörténeti korszakok párhuzamos vizsgálata
- III. A kétnyelvűség fenoménje az irodalomban s délszláv és magyar példái
- IV. A magyarországi délszlávok irodalma és kultúrája
- V. Magyar tematikai elemek a délszláv népköltészetben s a délszláv népköltészet fordítása a magyar irodalomban
- VI. Délszláv — magyar képzőművészeti és színháztörténeti kapcsolatok
- VII. Lírces írói életművek összehasonlító vizsgálata

VIII. A magyar jugoszlavisztika és a délszláv hungarisztika kibontakozása és művelői.

Vegyük szemügyre e témaköröket közelebbről is.

(I) Az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások *elvi/módszertani kérdéseivel* különösen az 1976-ban Budapesten megtartott ülészak foglalkozott behatóbban, de más alkalommal is érintettek konferenciáink olyan fontos metodológiai problémákat, mint amilyenek, például, az írók nemzeti hovatartozásának kritériumai, az irodalmi kétnyelvűség jelensége vagy a délszláv — magyar irodalmi kapcsolatok kutatásában felmerülő sajátos módszertani problémák és tanulságok.

(II) Az *egyetemes irodalomtörténeti korszakok* tárgyköréből viszont kiemelhetjük a társadalom és az irodalmi élet viszonyának vizsgálatát a kelet-közép-európai reneszánszban és barokkban; a délszláv barokk-kutatás magyar szemszögből történő megvilágítását; a magyar, szerb, horvát és szlovén barokk összevetését; a nemzeti romantikák s külön a magyar és délszláv romantika párhuzamos vizsgálatának módszertani megközelítését; a kelet-közép-európai romantika általános jellemzését; népköltészet és népiesség vizsgálatát a délszláv és magyar romantikában, továbbá a szlovén romantika összevetését a közép-európaival.

(III) Az *irodalmi/írói kétnyelvűség* már említett, elvi/metodológiai megközelítése mellett értekezleteink kelet-közép-európai távlatból is vizsgálták e jelenséget, magyar — délszláv viszonylatban pedig érintették Jovan Muškatirović, Ivan Mažuranić és Mita Popović magyar nyelvű munkásságát, míg Vitkovics Mihálynak — Mihajlo Vitkovićnak, avagy a „Vitkovics-jelenségnek” — két egész értekezletet, illetve három — Újvidéken, Pesten és Egerben tartott — ülészakot is szenteltünk.

(IV) A *magyarországi délszlávok kultúrájával és irodalmával* kapcsolatos tárgykörből Pest és Buda mint szerb művelődési központ; Szentendre és a szerb irodalom; a Buda-környéki szerbek népszokásai; a nyugat-magyarországi horvátok XVII—XIX. századi irodalmi emlékei és a murántúli szlovén irodalom XVIII—XIX. századi magyar kapcsolatai emelhetők ki.

(V) A *délszláv népköltészet hungaricáinak* vizsgálata értekezleteinken a magyar történelmi személyiségek és események előfordulására meg az erlangen-i kézirat vizsgálatára korlátozódott, a *délszláv népköltészet magyar fordításának* kérdéskörében pedig Székács József munkásságát egy külön ülészak vizsgálta. Más alkalommal napirenden szerepelt a délszláv folklór-próza, illetve próza-epika magyar fordítása is.

(VI) Értekezleteink témarepertoárjában fellelhető néhány *színháztörténeti* résztéma is (Joakim Vujić és a szerb színjátszás kezdetei; szerb—magyar színházi kapcsolatok; a magyar népszínmű a szerb színpadokon; az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban bemutatott magyar színművek és e színház temesvári vendégszereplésének magyar sajtóvisszhangja). Egy alkalommal viszont *képzőművészeti* téma is kapcsolattörténeti megvilágítást kapott (dalmát művészek Mátyás budai és visegrádi udvarában).

(VII) Az *egyes írók életművének* összehasonlító vizsgálatai között a genetikus kapcsolatok és tipológiai párhuzamok egyaránt a kutatás tárgyát

képezték, s a recepcióvizsgálatnak külön tér is jutott. Az ilyen nézőpontokból való megközelítések kiemelkedőbb példái viszont ezek voltak: a *Szigeti veszedelem* filológiai kötődése a horvát irodalomhoz; Vuk fogadtatása a magyar irodalomban; Đura Jakšić és Vörösmarty; Prešern és Petőfi; Branko Radičević és a magyar romantika; Zmaj politikai költészetének magyar vonatkozásai és *János vitéz*-fordítása; Madách drámáinak délszláv vonatkozásai; Jakov Ignjatović magyar témái; Krleža szépírói élményvilágának magyar motívumai; Andrić műveinek magyarországi fogadtatása stb.

(VIII) Végezetül, diszciplínánk *tudománytörténetének* néhány rész-kérdését is érintették konferenciáink. Íme csak néhány: a magyar—szláv történelmi kapcsolatok értelmezése Borislav Jankulovnál; Mocsáry Lajos, a magyar-délszláv politikai és szellemi közeledés szorgalmazója; a magyar jugoszlavisztika kezdetei; a szerbeknek szánt első magyar nyelvtan; a XVIII. századi szerb írók Horányinál; Hobblik Márton, a délszláv—magyar kultúrkapcsolatok ápolója; Veljko Petrović és a magyar nyelvű *Croátia*; a szlovén irodalom első magyar nyelvű áttekintése...

5.

Köznapi igazság, hogy a tudományos kutatás, ha valóban tudományos, ha a határtalan, korlátok közé nem szorítható megismerés szenvedélye fűti, akkor sohasem lehet önelégült, sőt megelégedett sem. Eddig megtartott értekezleteink témarepertoárjának tematizált áttekintését zárjuk mi is azzal a feltételezéssel, hogy rendezvényeink a távlati tervezés, koncepciózusság és szakkáder-aktivizálás tekintetében még nem merítették ki maximálisan a délszláv—magyar kapcsolattörténet hazai és magyarországi lehetőségeit. Mégis, felszínre hoztak egy olyan impozáns kapcsolattörténeti anyagot, amelyből a legigényesebb válogatással is meg lehetne szerkeszteni egy újabb s talán nem is kevésbé értékes *Szomszédság és közösséget*.

Elhhez a mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt jelentős komparatistikai anyaghoz szeretne újabb adalékot szolgáltatni jelen értekeztetünk is, mégpedig az átfogóan eddig nem vizsgált kérdéskörrel: milyen volt az időszaki kiadványok szerepe a délszláv—magyar irodalmi kapcsolatokban, elsősorban a XVIII. és XIX. század folyamán.

ETO: 05(091) (439) „175”—„185“.

OSIGINAL SCIENTIFIC PAPER

**A SZERB IRODALMI TÖREKVÉSEK
VISSZHANGJA A MAGYAR PERIODIKÁBAN
A XVIII. SZÁZAD VÉGÉTŐL A XIX.
SZÁZAD KÖZEPÉIG**

VESELINOVIĆ ŠULC MAGDOLNA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

A magyar irodalmi életben már a XVIII. század utolsó évtizedeiben kifejezésre jut az érdeklődés a déli szomszédságban élő szerbek szellemi és irodalmi törekvései iránt. Ennek az érdeklődésnek jelentősebb megnyilvánulásaira majd a XIX. század első évtizedeiben kerül sor. A korabeli publikációknak, hírlapirodalomnak — az almanachoknak, folyóiratoknak, amelyek igyekeznek hírt adni arról, ami a világban új és korszerű a műveltség a szellemi és irodalmi élet terén — mindebben jelentős szerep jut. Így a XVIII. század végi magyar hírlapirodalomban, a *Magyar Hirmondóban* például már olvashatunk a népköltészet gyűjtésére serkentő sorokat, az olyan népdal kerül előtérbe, mint amilyen a német *Volkslied*. A *Magyar Hirmondó* 1792-ben *Rátz Herkules* cím alatt közöl egy cikket a szerbhórvát népköltészet tárgyköréből, amely Marko Kralovichról, azaz Kraljević Markóról szól. A cikk írója ismeretlen; a szerkesztő megjegyzi róla: „Ezt az egész előadást Magyar Országról közölte velünk egy érdemes Hazafi.”¹ A szerző Kraljević Markót, Herkules mellett Toldi Miklóssal is összehasonlítja; sok dicsérő sort szentel Márkó szülővárosának, Prilepnek.

Molnár János *Magyar Könyvháza* sem szűkölködik délszláv vonatkozású adatok közlésében; lapjain a századfordulón többször is találkozunk ilyen cikkekkkel. A *Magyar Könyvház* részleteket közöl Fortis *Viaggio in Dalmazia* (Venezia, 1774) című útleírásából, továbbá az abban az időben Európa-szerte sokat emlegetett morlakokról, szokásokról, öltözetükről. Ír ezen kívül Kraljević Markóról és az ipeki patriarchátusról is.

Ugyanebben az időben Sándor István *Sokféle* című folyóirata sem zárkózik el délszláv vonatkozású anyagok közlésétől. Érdeklődést tanúsít például a szlovénok néhány újonnan felvetett problémája iránt, említést tesz a hórvátokról, Pera Segedinac fölkeléséről, s olyan megjegyzést is tesz, hogy e dolgokkal foglalkozni „a szomszéd-gyűlölés nélkül is lehet.”²

¹ I, 1792., 2. félév, nov. 30, 798—799. l.

² IV, 1796., 71. l.

Az 1801-ben megjelent VII. kötetben közölt cikk *A régi és mostani Magyar Énekről és Tántzról*³ — melyet Kemény G. Gábor „baráti méltatásnak a XIX. század küszöbén, s Kraljević Marko, vagy a hősdalok dicséretének“ nevez⁴ —, a „magyar keserves énekekről“ készül beszámolni, azonban más példát pillanatnyilag nem találva a „Ráczok“ szokásaira hivatkozik: „A Rácz legény, mihelyt rá ér, nagy Szív fájlalva előveszi a régi Hőseiről szóló Énekeket, s kesergő hangon eldalolja. A Kralovics Marko, azaz Márk Szerviai vagy Ráztországi királyfi még most sem ment nálok feledékenységre, sőt az Ének által felélesztett Emlékezete még most is Könyveket csordít a Ráczok szeméből.“

Fried István föltételezi, hogy Sándor István már abban az időben jártas volt a délszláv népköltészetben, hogy forrásai nem másodkézből valók voltak, hogy Bécsben, ahol 1784-ben letelepedett, találkozhatott szerbekkel, horvátokkal, s hogy Herder gyűjtését és Andrija Kačić Miošić *Razgovor ugodni*... c. könyvét is ismerhette.⁵

Ezek a XVIII. század végi és XIX. század eleji ismertetések, közlések és cikkek nem mindig pontosak; marginális jelenségek, ám egészében véve mégis értékesek, nem csak mint adatközlések, hanem úgy is, mint a délszláv népek szellemi életének bemutatói és népszerűsítői. A XIX. század elejétől kezdve a magyar irodalmi körökben egyre inkább terjed az a nézet, hogy hiányos a szerbek szellemi életével és kultúrájával kapcsolatos ismeretük. Ez a vélemény még inkább megerősödik, amikor a német irodalomban és általa Európa-szerte felfedezik a *Hasanaginicát*, amelyet Kazinczy is lefordít, és felhívja a figyelmet értékeire. Nagy mértékben hozzájárul a szóban forgó nézet terjedéséhez Vitkovics népköltészet ápolása és gondozása is, ez ugyanis Kisfaludy Károly, Kölcsey, Bajza, Toldi, Vörösmarty és sok más költő érdeklődését felkeltette a népköltészet iránt általában, s külön a szerbhorvát népköltészet iránt is.

A német *Hainbund*-szellemben készült almanachok és folyóiratok, amelyek a magyar irodalomban is gyorsan meghonosodtak, átveszik a szellemi és irodalmi élet vezető szerepét, fokozzák a népköltészet iránti érdeklődést, szorgalmazzák közelebbi megismerését; így a szerbhorvát népköltészet iránti érdeklődés is oly mértékben föllendül, hogy kialakul a jól ismert *szerbus manier*; ebben a folyamatban Vitkovicsnak is nagy szerepe volt.

Említsük itt meg a *Hazai 's Külföldi Tudósítások Hasznos Mulatságok* című irodalmi melléklapjában 1818-ban megjelent névtelen cikket *A Morlak Tánczokról*,⁶ amelyet Kultsár Istvánnak tulajdonítanak. E cikk írója a „régí szokások“ megismerésének fontosságát hangsúlyozza, s példaként a morlakok „szájáról-szájra adott közdaljait“ említi (ide értve általában a népit, a népszokást, a népdalt). Ugyancsak jelentős a néhány évvel később, 1824-ben

³ VII, 1801, 66—74. l.

⁴ *A szomszéd népekkel való kapcsolatok történetéből*. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor, Budapest 1962, 138. l.

⁵ Fried István, *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*, Budapest 1979, 78. l.

⁶ 1818. II, 17. sz., 135. l.

közölt *Szerbus népdalok* című méltatás Vuk Karadžić *Srpske narodne pjesme* c. népdal-gyűjteményének lipcsei kiadásáról.⁷

A nagyvilágban történt eseményekről, szellemi és irodalmi újdonságokról szóló hírek mellett az almanachok, folyóiratok és irodalmi melléklapok eredeti irodalmi alkotásokat és fordításokat is közölnek, de nem hanyagolják el a szerbhórvát népköltészet és a *szerbus manier* ápolását sem. E publikációk közül kiemelkedik a Budapesten megjelenő *Aurora* almanach (1822—1837), amely szerkesztőjének, Kisfaludy Károlynak, és fiatal, lelkes, tehetséges munkatársainak köszönhetően a magyar irodalmi élet vezető orgánumává vált.

Az *Aurora* két elve (az eredetiségre való törekvés és a nemzeti jellegű művészet és szépirodalom igényének ápolása) arra ösztönözte a munkatársakat, akik már előzetesen is nagy érdeklődést tanúsítottak a népköltészet iránt, — gondoljunk csak Vörösmartyra, Bajzára vagy Toldira —, hogy kiteljesítsék magukban ezt az érdeklődést. Így történhetett, hogy az *Aurora* magára vállalta a szerbhórvát népköltészet felfedezésének és feltárásának, mélyebb megismertetésének a szerepét. Míg az addigi időszaki sajtótermékek csak alkalmilag közöltek egy-egy ilyen jellegű, tartalmú cikket, adalékot, fordítást, az *Aurora* már kezdettől fogva rendszeresen közöl fordításokat is és eredeti, a *szerbus manier*ban írt költeményeket is.

Az *Aurora* másfél évtizedes megjelenése alatt, benne láttak napvilágot számos szerbhórvát népköltészeti alkotás mellett, a *szerbus manier*ban alkotott gyöngyszemek: Vörösmarty *Földi mennye* (1827), amelyben Gáldi László a Csákkal (1826) és *Hedviggel* (1829) együtt a deseterac klasszikus magyar visszhangjainak a csúcát látja, azonban mégis a *Földi mennyet* tartja a legszebbnek,⁸ a *Hedvig*, amelyet Hadrovics László a *szerbus manier* legszebb emlékművének nevez⁹; a *Szép Ilonka* (1833), amely Tóth Dezső véleménye szerint sohasem született volna meg a *Hedvig* nélkül¹⁰, s amely az összehasonlító irodalomtörténet szerint a szerbhórvát *Nesrečna djevojka*-val tart kapcsolatot. Az *Aurora* közli továbbá Vitkovics fordításait a szerbhórvát népi líra és epikus költészet tárgyköréből. Egyebek közt megemlíthető a *Hajkun férjhezmenetele* (1828, eredeti címe: *Udaja sestre bega Ljubovića*) valamint a *Bácskai regedal* is (1827, *Podigle se kiridžije Bačke*), amelynek közlése azért is jelentős, mert e Vitkovics-fordításon kívül másutt nem találkozzunk vele. Majd csak Milica Stojadinović Srpkinja jegyzi le néhány évtizeddel a Vitkovics-fordítás megjelenése után, aki szőlőkapáló leánytól hallotta a Fruška Gorában. Még Vuk Karadžić sem tesz róla említést.¹¹

⁷ 44. szám, 348—351. l.

⁸ Gáldi László, *Szerbhórvát eredetű tízesünk*, Szomszédság és közösség, Délsláv — magyar irodalmi kapcsolatok, Tanulmányok, Szerkesztette Vujicsics D. Sztoján, Budapest 1972, 299—301. l.

⁹ *Madarsko — jugoslovenski kulturni odnosi*, Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb MCMLXII, str. 588.

¹⁰ Tóth Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Budapest 1957, 221. l.

¹¹ Erről bővebben: Magdalena Veselinović Šulc, *Vitkovićev prevod jedne narodne pesme*, Zbornik za slavistiku Matice srpske br. 19, 1980., str. 129—144.

Ugyancsak az *Aurora* közli Székács és Bajza fordításait, Bajza *szerbus manierban* írt *Lemondás* című versét, valamint Garai és Czuczor *szerbus manierban* író költeményeit.

A Bécsben évente egyszer megjelenő, kevésbé modern, *Hebe* című zsebkönyv (1821—1826) Kazinczy klasszicizáló irányát követte, s bár jeles költőket gyűjtött maga köré (említsük csak Csokonait, Kölcseyt, Vitkovicsot és másokat), nem tudott épést tartani a lendületes *Aurorával*, azonban ennek ellenére is a szerbhorvát népköltészet magyarországi meghonosítása és a szerbus manier népszerűsítése terén jelentős szerepet játszott. A *Hebe* közli például (1823) Vitkovicsnak azt a szerbhorvát népdalfordítását is (*Cvati ružo, ti ne gledaj na me — Köznépi dal*), amelynek első verssora, a „Pirulj rózsá, pirulj“ az eredeti címet helyettesítette, és amely olyan népszerűvé vált, hogy hosszú időn át magyar népdalnak tartották; szerb eredetét csak a XX. század harmadik évtizedében derítette ki Milan Šević.¹²

A *Hebe* közli Kölcsey *Panasz* (1826) című versét is, amely a *szerbus manier* meghonosításában igen jelentős szerepet játszott: útmutatója volt a többi *szerbus manierban* író költőnek, sőt mintául szolgált Vörösmartynak is.

Az enciklopédikus, Kassán megjelenő havi folyóirat, a *Felső Magyar Országai Minerva* (1825—1836), mely idejétmúlt, klasszicizáló iránya miatt nagyobb népszerűségre nem tett szert, Horatius, Shakespeare, Schiller, Goethe, Herder, Buffon és Montesquieu műveinek fordításai, valamint a történelmi, nyelvi és természettudományi kérdések mellett a népköltészet kérdéseivel is foglalkozott. Számunkra különösképpen érdekes Toldi Ferencnek Kemény G. Gábor szerint „úttörő jelentőségű adatközlő“¹³ cikke *A szerbus népköltésről* (1827., V. füzet), amely tartalmazza Vessely Eugen cikkének átdolgozását a szerb lakodalmi dalokról, a *Kraljević Márkó halála* című epikus költeményt, amelyet a szerbhorvát népköltészet legjobb példái közt említ, s elfogadja Geothenek ezzel kapcsolatos véleményét. Közli e cikk — Vitkovics fordításában — a *Gaja i njegov ujak* című szerbhorvát népballadát is, mely eredetileg Vuk Karadžić *Danicájában* jelent meg, amelyet Vitkovics *Szerbus balladának* nevez, Toldi pedig a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Imitt pedig van szerencsém kéziratból egy eddig még nyomtatlan fordítást közleni.“ Ebből arra következtethetünk, hogy Vitkovics nem tudott a Vuk által a *Danicában* közzétett eredetiről. Milica Stojadinović Srpkinja e balladát a bácskai szekeresekről szólóval együtt publikálja az 1862-ben Zemunban megjelent könyvében (*U Fruškoj Gori II, 1854*). Megjegyzést azonban nem fűz hozzá ami arra utal, hogy Vitkovics, Vuk és Milica is teljesen önállóan, egymás anyagát nem ismerve jegyezte fel e balladát. (*A Bácsi szekeresekkel* más a helyzet: ezt tudomásunk szerint Vuk nem ismerte.)

A cikk záradékában Toldi közli Vörösmarty *Csák* című, érzelmekben gazdag és szuggesztív balladáját. A következő megjegyzést fűzi hozzá: „Eredeti balladát *szerbus stilusban* nálunk eddig egyedül Vörösmarty ada, s én

¹² Milan Šević, *Srpski pesnici na mađarskom jeziku*, Sremski Karlovci, 1930., str. 26.

¹³ I. m., 177. l.

annak kéziratát a költő barátságából bírván, annak közlésével kívánom olvasóimat elereszteni.”

Érdemes megemlíteni, hogy az addig meghonosodott „rácz” jelző helyett itt először, de konzekvensen jelentkezik a „szerbus” elnevezés.

Mint látjuk, Toldi e cikkéhez eredeti, rendkívül értékes alkotásokat mellékel.

A *Tudományos Gyűjtemény* (1817—1841) is nagy érdeklődést tanúsított a népelet, a múlt és a népköltészet iránt, és 1828-tól *Koszorúnak* nevezett szépirodalmi mellékletével jelentős hatást gyakorolt az olvasóközönségre. Oldalain a szerb kultúrára vonatkozó első, jól ismert és már sokszor említett közlés Vitkovics Mihályé: *A szerbus vagy a rácz nyelvről* (1819). Azonban a szerbhorvát népköltészet tárgyköre sem esik kívül a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Koszorú* munkatársainak érdeklődésén. 1827-ben például Thaisz említést tesz Grimmnek és Gerhardnak a szerb népköltéssel kapcsolatos fejtegetéseiről, Toldi pedig rámutat a *Hajkun férjhezmenetele* című szerbhorvát népdal jelentőségére.

A *Koszorú* kezdettől fogva helyet ad a népköltészet kérdéseinek, oldalain szerbhorvát népköltészeti alkotások és szerbus manierban írt költemények is olvashatók. Az első ilyen költemény Bajzának a *Leányka gyötrelme* című verse, melynek a magyar—szerbhorvát irodalmi kölcsönösség kutatói szerint valószínűleg a *Nesrečna djevojka* című népdal a forrása¹⁴. A *Koszorú* szerkesztője, Vörösmarty Mihály, a fiatal Székács József szerbhorvát népdalfordításaiából többet is közöl.

Tegyük itt említést még néhány almanachról, amely helyet ad lapjain ennek a stílusnak. A *Hajnal* 1838-ban Garai János szerbus manierban írt versét, a *Jácint* 1836-ban az *Emlény* pedig 1839-ben Sárosy Gyula egy-egy költeményét közli.

Az *Aurora* méltó örököse, az *Athenaeum*, folytatja az elődje által meghonosított, a szerbhorvát népköltészet stílusában írott költemények közlését (közveteszi például Vachot Sándornak a *Szilaj leány* című versét és az e szellemben írt misztifikációkat Remellay Gusztáv tollából: *Bela, Ljubica*, 1842.). 1843-ban Remellay a *Világban* is jelentkezik, mégpedig az *Aldunavidéki képek* című írásával, amelyben említést tesz Lamartine-nak a szerbhorvát népköltéssel kapcsolatos elmélkedéséről.

A hölgyek számára készült a bécsi és a németországi divatlapok mintájára szerkesztett *Regélő*. Szépliteratúrai melléklete 1837-ben a következő három elbeszélést közli folytatásokban Dositej Obradović *Sobranije* című írásából: *Abdala és Balsora* (Keleti történet), *Adelaida, a havasi pásztornő* és *Egy pár papucs* (Keleti tréfa). A fordítója, Dimitrije Savić, pesti kereskedő, aki már előzőleg is jelentkezett Walter Scott műveinek fordításával.

A szerbhorvát életnek, múltnak, szellemi és irodalmi törekvéseknek, de különösképpen a népköltészetnek az ismertetésében nem volt jelentéktelen szerepük a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben megjelenő

¹⁴ Fried István, *A szerencsétlen lányka*, A HITK 3., 1970., 40—46.

német nyelvű folyóiratoknak sem. Említsük csak meg az *Ungarisches Magazint* (Szerbiáról ír, a magyar királyok ottani uralkodásáról), továbbá a *Litterarische Anzeigent* és Schedius *Zeitschrift von und für Ungern*jét. De kiapadhatatlan kapcsolattörténeti forrás a pest-budai *Iris* is (*Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben*), amely 1825 és 1828 között jelent meg.

Az *Irist* — Póth István és Fried István¹⁵ írt róla részletes tanulmányt — a magyar honszeretet szellemében szerkesztették. Ez a szépirodalmi közleményekben és tanulmányokban is tükröződött. E folyóiratot az értelmiségnek, a tisztviselőknek, kereskedőknek szánták, s nemcsak a német, de a magyar területeken élő más nemzetiségeknek is, egyebek közt a szlávoknak, leginkább pedig a gazdag és tekintélyes szerb kereskedőknek, akik közül sokan éltek Pest-Budán. Egy szám sem jelent meg anélkül, hogy ne foglalkozott volna a szerb művelődési élet valamilyen megnyilvánulásával. Ismerteti például Eugen Vessely *Serbische Hochzeitslieder* (1825) című könyvét, továbbá ír a szerbhórvát népköltészet hőseiről, Ilija Smiljanicról (Elias Smiljanich) (1825), és a szerbek szokásairól és hiedelmeiről. Egy E. M. kezdőbetűvel jelzett, *Lebensbeschreibung des Grossen und Berühmten serbischen Helden Marco* (Königssohn Marko) (1827) című írás megemlíti az európai irodalmárok által már korábban kimondott dicsérő véleményt e hősről, a *Blicke auf die neueste serbische Literatur* (1827) című közlemény pedig leírja a szerbhórvát népköltészet útját Fortisztól kezdve, megemlíti Vuk Karadžić munkásságát és John Bowring szerb népdalkötet-fordítását is. Dositej Obradovićról is értesít, valamint a *Letopis*ről, amely ugyanakkor jelenik meg Pesten, amikor az *Iris*, továbbá a benne megjelenő fordításokról és Pacsics verskötetéről.

1828-ban az *Iris* a *Zidanje Skadra* c. népballada fordítását közli, s fordítóként Alois Akmani neve szerepel; az összehasonlító irodalomtudománynak mind a mai napig nem sikerült megfejteni, ki rejtőzik e név mögött.

A *Pressburger Aehrenlese* 1836-ban Székács József szerbhórvát népköltészet-fordításainak gyűjteményéről ír. Ennek a cikknek az írója, Karl Georg Rumi, egy ideig a karlócai gimnázium tanára és igazgatója, Strati-mirović metropolita és a szerb nép kiváló barátja volt.

Még sok fordítás, írás és különböző tartalmú cikk jelenik meg a magyarországi időszaki kiadványokban a XIX. század első felében, mi azonban csak a legjelentősebbekről tettünk említést; azokról, amelyek a legjobban illusztrálják a magyarok érdeklődését a szerbek és a horvátok kulturális törekvései és irodalmi eseményei iránt. Az érdeklődés folytatódik később is, és ez szintén a periodikában tükröződik a legjobban, miközben az alkalmazkodás jelei tapasztalhatók az új idők szükségleteihez, politikai, társadalmi és kulturális körülményeihez.

¹⁵ I. Dr. István Póth (Budapest), *Letopis Matice srpske i neki peštansko-budimski časopisi, dvadesetih godina 19. veka*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 11–16. IX. 1975., 5., Beograd 1976, 119–131., és István Fried, *Die Zeitschrift „Iris“ (1825–1828) und die Literatur der Südslawischen Völker*, *Studia Slavica* XXIII, 1977, 69–85.

REZIME

Odjek srpskih književnih stremljenja u mađarskoj periodici od kraja XVIII-og do sredine XIX-og veka

Interesovanje Mađara za duhovni život i stremljenja na polju književnosti Srba ima svoje, iako marginalne, začetke ispoljavanja već s kraja XVIII-og veka, ali se razbuktava i dobija sistematski oblik u prvim decenijama XIX-og veka. Mađarska glasila, kao *Magyar Hírmondó*, ukazuju na značaj sakupljanja narodnih pesama, te se pažnja od toga vremena obraća i na srpskohrvatske narodne pesme. Piše se o Kraljeviću Marku (*Soksféle*), o Morlacima (*Hasznos Mulatságok*), a posle otkrivanja *Hasanaginice* u evropskoj književnosti, pesnici — Kölcsey, Bajza, Vörösmarty, Vitković i drugi — prevode i pišu u duhu već poznatog srpskog manira. U otkrivanju srpskohrvatske narodne poezije, u ono vreme najvećeg dometa u književnosti Južnih Slovena, značajnu ulogu imaju almanasi — džepne knjige, u prvom redu *Aurora*, a svojim prilozima i *Hebe*, *Felső Magyar Országi Minerva*, *Tudományos Gyűjtemény* i književni dodatak *Koszorú*, kao i nešto kasnije *Athenaeum*. I časopisi koji su u Pešti i Budimu izlazili na nemačkom jeziku pokazuju veoma veliko interesovanje za srpskohrvatsku narodnu poeziju, a u tome prednjači *Iris*.

SUMMARY

The reception of Serbian literary endeavours in Hungarian periodicals from the end of the 18th till the middle of the 19th century

The Hungarians had already begun to show some interest in the intellectual life and the literary endeavours of Serbians at the end of the 18th century, but it was not until the first decades of the 19th century that this interest acquired a systematic form. Hungarian periodicals pointed to the importance of collecting folk poetry. The almanac *Aurora* played an important part in discovering and presenting the Serbocroatian folk poetry. There appeared the gems of the Hungarian poet Vörösmarty written in Serbian manner and the translations of Vitkovics. In this respect some other almanacs should also be mentioned: *Hebe*, *Felső Magyar Országi Minerva*, *Tudományos Gyűjtemény* and the literary supplement *Koszorú*. The interest in Serbocroatian folk poetry was also manifested in periodicals which appeared in German and were published in Pest and Buda, such as, for instance, *Iris*.

ETO: 911.37

PRELIMINARY SOMMUVICATION

ADALÉKOK AZ ÉSZAK—SZERBIÁBAN ÉLŐ MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ LAKOSSÁG TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

MILJANA RADOVANOVIĆ

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Etnológiai Intézete, Belgrád

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

A néprajzkutatás korábban is foglalkozott már az észak-szerbiai lakosság magyar vonatkozású sajátosságos kulturális hagyományainak kérdésével. M. Filipović *A magyarok Észak-Bosznia és Észak-Szerbia népi hagyományai*¹ (1969) című munkájában több és különféle ilyen hagyományról szól, s egyben szorgalmazza is e néprajzi és folklorisztikai szempontból többszörösen érdekes jelenség további tanulmányozását. Dolgozatát a század elejétől napjainkig is tartó terepi gyűjtőmunka során talált anyagra építi, az ismert Jovan Cvi-jić-féle² antropogeográfiai módszerrel folytatott településtörténeti és népes-ségshármazási kutatásaiban csakúgy, mint a hagyományos népi kultúra etnológiai tanulmányozásában. Észak-Szerbia tájegységei³ ma is gazdag lejegyzésre váró hagyományörökséget kínálnak, a szerbek és magyarok évszázados etnokulturális kapcsolatait, érintkezéseit, egymásrahatását tanúsítván. Külön figyelmet érdemel e hagyományok tanulmányozása közben, hogy milyen régiek, mikor, s milyen körülmények között alakultak ki. Napjainkban is hallani a származástani hagyományok kutatása közben pl., a šabaci Száva-melléken és a Cer-vidéken olyan adatot, hogy ez és ez a nemzetség („família“) igen régi, a legrégibb a faluban, hisz származását egészen a magyarok idejéig vezetheti vissza.⁴ De hét-nyolc évtizeddel ezelőtt feljegyzett, pl. a Belgrád

¹ *Kultúra és hagyomány* — a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Néprajzi Intézete Közlönyének ismertetésében, XIX—XX, Belgrád, 1973, 248—249. l.

² Példaképp felsorolunk néhány nevet és elnevezést, melyekhez valamilyen helyről, forrásról, temetőről stb. szülő néphagyomány fűződik. A példák Takovo környékéről valók, Milenko S. Filipović gyűjtéséből: Madžarac, patak, rajta magyar híd (203. l.); magyar temető, a Madžarac-varošica nevű falucskában (205. l.); Madžarevac és Madžarsko groblje (Magyar temető) toponimiák más falvakban is (163., 164., 259. l.); Madžarevina (259. l.) és Madžarište (179. l.) toponimiák stb.

³ *Takovo*, Szerb néprajzi gyűjtemény, Települések és népességhármazás, 37. kötet. Nyugatról Kelet felé haladva Szerbiának e Pannon-peremi részén az alábbi tájegységek találhatók: Mačva (Macsói Bánság), Cer-vidék, Jadar, Rađevina, Kolubara, Podgorina, Šabaci és Belgrádi Szávamellék, Tamnava, Šumadija, mely maga is több tájegységből áll, Požarevačka Morava, Braničevo, Zvižd, a Vaskapu vidéke, Negotinska Krajina, Ključ. E vidékek antropogeográfiai monográfiáiban igen sok, témánkat érintő toponímiai és egyéb jellegű adalékot találhatunk.

⁴ Vojislav Radovanović antropogeográfiai kutatásai a šabaci — Száva-melléken és a Cer-vidéken (kézirat).

környékén élő Madžari Madžarevići ragadványnevű nemzetségek származására vonatkozó hagyományokról is tudunk. Ezek szerint e nemzetségek megalapítója egy régebbiről, a magyarok idejéből ittragadt magyar (Madžar) volt.⁵ Emilo Cvetić *Stara Jagodina* című, 1905-ben megjelent földrajzi-történelmi tanulmányában ezt írja Szt. Gerlachnak egy 1578-ból fennmaradt útinaplójában szereplő adat kapcsán: „Gerlach magyarjaira Miševići faluban bukkantam rá; 15 család származtatja itt tőlük eredetét, s bár ők maguk tagadják ugyan, hogy őseik magyarok lettek volna, a falubeliek által rajtuk ragadt Madžari név erről árulkodik“. Miševićiben akkoriban még tudtak a magyarok egykoron igen fejlett szőlészetről, melyről Gerlach is említést tesz, három falut is megnevezve Jagodina környékén, ahol magyarokat talált.

A leggyakoribb hagyomány mégis az, hogy a „túloldalról“ áttelepült szerbeket jelölték Madžari melléknévvel. A šabaci Száva-melléken élő nagy Kneževići nemzetségről pl. úgy tudja a hagyomány, hogy a múlt század elején megtalálták nemzetségalapítója „arany“ pecsétjét, melyen ez állt: Petar Madžar Knežević⁶.

Nem véletlen, hogy a nagyjából a XIX. század második felében idetelepült magyarokkal foglalkozó értekezésünk bevezetőjében kitértünk ezekre a régebbi néphagyományban gyökerező egykori etnokulturális folyamatokra is. Azt szerettük volna ezzel hangsúlyozni, hogy Észak-Szerbia tájegységeire jellemzők ezek a múltbéli sajátos néprajzi folyamatok; melyekről oly beszédesen tanúskodnak a régebbi eredetű hagyományok a maguk sokrétűségével, s amelyek tág teret nyitnak a további kutatói tevékenység előtt.

Az Észak-Szerbia egyes vidékein az utóbbi néhány évtizedben lefolytatott terepi gyűjtőmunkák alkalmával több ízben is feljegyeztek olyan — egyes nemzetségek származására vonatkozó — hagyományokat, melyek, fragmentális voltakban is, konkrét tartamukat nézve jelentős eltérést mutatnak a fentiekben említett hagyományoktól. Dobra faluban pl., a vaskapui Duna-melléken 1969-ben két magyar származású nemzetséget találtak. Az egyik a Stefanović — akkor 5, ma már feltehetően 6 ház —, a másik pedig a Živanović-család, két házzal. A Živanovićokról feljegyezték, hogy Đerđe Živanović nagyapját Józsefnek, dédapját Jánosnak hívták, s hogy úgy települtek ide valahonnan. Több adatot nem találtak róluk. A Stefanovićokról pedig kiderült, hogy legrégibb ősük, akiről tudnak, űkapjuk, Stefan József, magyar nemzetiségű volt (az akkor 34 éves adatközlő szerint). Legénykorában jött Dobrába, s a helybeli szénbányában talált munkát, mely a XIX. század második felében a külföldi tőke kezében volt. Még a mai leszármazottai is meg tudták nevezni azokat az aknákat — Bosman és Svinjačiti potok — ahol dolgozott, vagy, ahogy ők mondták, „kutatott a szén után“. Egy Rada nevű lányt vett el feleségül, jobban mondva benősült a lány apjának házába, s

⁵ Rista T. Nikolić: *Belgrád környéke*, Szerb néprajzi gyűjtemény, A szerb vidékek települései, 2. kötet, 1056. l.

⁶ Lásd a 4. sz. jegyzetet.

⁷ Miljana Radovanović: *Dobra és lakossága a múltban és ma*, A Néprajzi Intézet szöveggyűjteménye, 8. kötet, Belgrád, 1976.

az akkori szokások szerint „felvette a szlavát“ és a megfelelő keresznevét. Több gyermekük született, köztük Aleksa nevű fiuk is, aki már a nemzetség mai vezetéknévét kezdte használni. A Stefanović-családban a hagyományok szerint mindig a Vidićek közül választottak keresztkomát, násznagyot, keresztpát, s ez a szokás a mai napig is megmaradt, immár több mint száz év óta, amint arról a dobrai templomnak a múlt század hetvenes éveiből való anyakönyvében magunk is meggyőződhattunk. Talán nem is véletlen, hogy Jovan Vidić lett a keresztpajuk az 1875-ben, 1883-ban, 1887-ben és 1892-ben született Stefanović-gyerekeknek. A Vidićek családi hagyományai szerint ők maguk ugyan boszniai származásúak, egyik ősük, Jovan Vidić azonban Pesten „tanult szakmát“, s később, kereskedőként gyakran utazgatott Dobra és Pest között. A Stefanović nemzetség megalapítója, Stefan József, minden valószínűség szerint 1863 után jött Dobrába, illetve ezt követően kezdett el dolgozni a bányában, mert az 1863-i adóösszeírásban még nem szerepel a neve⁸. Szerepel viszont ebben — jegyezzük meg mellesleg — egy Đorđe Kiš nevű, ingatlannal nem rendelkező, nőtlen kádár, ennek azonban a későbbiekben nyoma vész.

Az idegen munkások múlt században lezajlott szerbiai betelepülésének társadalmi, gazdasági és történelmi okait és körülményeit igen részletesen feldolgozta Danica Milić *Idegen tőke Szerbia bányáiparában 1918-ig*⁹ című tanulmányában. Danica Milić értesülései a szerbiai bányákban dolgozó idegen munkások helyzetéről, elhelyezéséről és életmódjáról sok mindenben alátámasztják azt, amit az idegen származásúak családi hagyományaiból máig megtudtunk. Hadd hivatkozzunk ismét egy dobrai példára: itt a magyar származású Stefanovićok mellett van egy még szerteágazóbb, tíz házra tehető nemzetség, a német származású Kocmanovićoké, mely ugyanezekből az időkből maradt fenn. Ezeknél legrégibb ősüktől, egy Kotzmann nevű vas-munkástól kezdve a mai napig családi hagyomány, hogy minden generációban akad fémipari munkás; 1966-ban három volt belőlük, két fivér és apai nagybátyjuk.

Az adatok tanúsága szerint a dobrai néprajzi folyamatok az idegen bányászok betelepülésétől kezdve egy etnikailag többszörösen összetett közegben játszódtak le. A régebbi szerb rétegek mellett voltak itt román származású családok, kelet-szerbiai oláhok, a mai Jugoszlávia nyugati vidékeiről idetelepült bosnyákok, líkaiak.

Mint hogy a körülmények folytán a dobrai állapotokat volt alkalmunk részletesebben megvizsgálni az egyetemes társadalmi változások keretében észlelhető mai néprajzi változások összefüggésében, itt nyílt módunk a mai magyar származású nemzetségekre vonatkozó példák alaposabb tanulmányozására is. Forrásaink a szóbeli hagyományok, a születési és házassági anyakönyvek és a XIX. században Szerbia bányáiparában foglalkoztatott idegen munkaerővel kapcsolatos feljegyzések voltak. De más észak-szerbiai magyar származású nemzetségek példáiról is tudunk, mindenekelőtt a *Srpski etnografski zbornik*ban (Szerb néprajzi gyűjtemény) közzétett antropogeográfiai monográfiák révén. Egy század eleji feljegyzés említést tesz a Belgrád

⁸ Hővöbhet a 7. sz. jegyzetben szereplő írásban.

⁹ A Belgrádi Történeti Intézet kiadása, 1970.

környéki magyar származású Kalmár-nemzetségről¹⁰, s hozzáteszi, hogy ennek tagjai „felvették a szlavát“, a legtömörebb formában jelezve az idegen származású lakosságnak az új etnokulturális közeghez való mind teljesebb hozzáidomulását és a beolvadást, illetve a helyi szokások elsajátítását. A Cer-vidéken az ötvenes években a Berček- (Böröcsök) nemzetségről (2 ház) feljegyezték: „Pista Felvállról (Földvár) jött 80 évvel ezelőtt, két fiával, Jánossal és Jóskával; ki melyik családból nősült, annak a szlaváját vette fel“¹¹. A szintén Cer-vidéki Danojlicokról (7 ház) pedig úgy tudja a néphagyomány, hogy „magyaroktól kereszteltettek, a legrégibb őslakosok“¹². Végül találtak Észak-Szerbiában Ferencévić vezetéknevű családokat is, ezeknek származásáról azonban semmit sem őrzött meg a néphagyomány.

A fenti példákat Észak-Szerbia falvaiban jegyezték le. Ezekben, mint az elmondottakból is kitetszik, ma is bő anyag kínálkozik a különféle kultúrák érintkezési övezetében lejátszódó etnokulturális folyamatok tanulmányozására. Am még ennél is gazdagabb anyag várja a Pannon peremvidéknek, a Szávától és a Dunától délre eső területeknek szerb–magyar etnikai kapcsolatait és kölcsönhatását kutatókat Észak-Szerbia városaiban és kisvárosaiban, különösen az ipari vagy bányászati központokban. Ezek közül külön is ki kell emelni Majdanpeket, melyről egy krónikás még a XIX. század végén feljegyezte: „Majdanpekben 14 nemzetiség él, s a mindennapi életben a legkülönbélebb nyelvek használatosak“. Saját felületes-megfigyelésem alapján állíthatom, hogy a majdanpeki temető valóságos tárháza a vidék XIX. századi heterogén nemzeti összetételére vonatkozó adatoknak, tehát elsőrendű forrása is a néprajzi kutatásoknak

A Miloš fejedelem féle szerbiai „egzotikus“ migrációkról¹³ szólva Vladimír Stojančević megállapítja, hogy a magyarok, a szászországi németekkel, az angolokkal és másokkal szemben kevesebb érdeklődést tanúsítottak a felszabadított Szerbiába való betelepülés iránt, de ugyanakkor megemlíti, hogy bizonyos erre felé irányuló mozgás azért volt, s egy, valószínűleg idényjellegű migrációról is beszél: az 1837-i kragujevaci összeírás alkalmával magyar tégláégető mestereket vettek nyilvántartásba¹⁴.

A Szerb Királyság 1895. évi népszámlálási adatai között az anyanyelv szerinti kategorizáció bizonyos számú magyar anyanyelvű lakost is kimutat, elsősorban az észak-szerbiai kisvárosokban. Šabac a listavezető e tekintetben 117 magyar anyanyelvű lakossal, de akadt magyar Požarevacon, Smederevön, Negotinban stb. is. E vidék falvaiban is éltek magyarok, amit a járások szerinti kimutatás is bizonyít: a Cer-vidéki járás 167, a ključ 64, a požarevac 61, a kragujevac 55, a vračari 46, a mácsvai 43¹⁵ magyart tart nyilván stb.

¹⁰ *Belgrád környéke*, 869. l.; vö: 1016. l.

¹¹ *A Šabaci Száva-mellék és a Cer-vidék*, kézirat, 352. l.

¹² Idézett mű, 378. l.

¹³ Vladimír Stojančević: *Miloš fejedelem „egzotikus“ migrációi Szerbiában*, Matica Srpska, Történelmi gyűjtemény, 3. füzet, Újvidék, 1971.

¹⁴ Idézett mű, 123. l.

¹⁵ A Szerb Királyság Statisztikája, 12. kötet, A Szerb Királyság 1895. december 31-i népszámlálása, második rész, Belgrád, 1899.

Az Észak-Szerbiában élő, egyes esetekben ma már igen szerteágazó magyar származású nemzetségek hagyományainak kutatását segítő fentebb említett többretű források remélhetőleg lehetővé teszik az utóbbi százegynéhány évben lefolyt etnokulturális folyamatok még pontosabb rekonstrukcióját.

Szilágyi Károly fordítása

ETO: 05 (091) (497.13) „185“

CONFERENCE PAPER

**MAGYAR ÉS HORVÁT—MAGYAR TÉMÁK
A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK
HORVÁT PERIODIKÁJÁBAN**

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

Mintegy negyedszáz folyóirat 120 évfolyama: ennyit tesz ki a múlt század második felének viszonylag igen gazdag horvát periodika-termése, mely akkor is jelentősnek bizonyul, ha felmérésekor abból a tényből indulunk ki, hogy e kiadványok jó része kérszéletű volt, s csupán néhány folyóirat ért meg fél évtizednél alig hosszabb kort *Neven*, *Naše gore list*, *Slovinač*, *Prosvjeta*, *Nada*), másfél évtizedes létet viszont csak a *Danica Ilirska*, három évtizedeset pedig a *Vienac* biztosított magának.

E gazdag termésben a magyar és horvát—magyar témák után azzal a csöppet sem bátorító előzetes tájékoztatóval kezdtük a bűvárkodást, amelyet egyik régi, mindig készséges zágrábi kollégánk intézett hozzánk kérésünkre: „... amint látom, a jelzett folyóiratokban igen ritka volt a magyar közreműködés. (...) mi itt az Intézetben úgy véljük, lévén hogy a 19. században a magyarok nem voltak népszerűek a mi tájainkon, több adalék, fordítás stb. szerepelt a napilapokban, s kevesebb a folyóiratokban...“

S mégis: 21 folyóirat 99 évfolyamának átlapozott tartalommutatója — Josip Čelar kézíratos munkája — arról tanúskodik, hogy a magyar s a közismert történelmi körülményekkel összefüggő horvát—magyar művelődési, művészeti, irodalmi és történelmi témák nem is voltak olyan ritkák e fél évszázad periodikájában. Sőt, egyes témakörök kivételesen gazdagnak is mondhatók.

Beszámolónkban ezek közül néhány irodalmi és művészeti kérdéskörrel foglalkozunk csupán, miközben a hosszabb életű folyóiratok közül egyedül a *Danica Ilirska* vonatkozó bibliográfiáját nem tekintjük át. Az olyan rész-kérdéseket viszont, mint amilyenek a magyar—horvát történelmi témák, a magyarországi közéleti tudósítások, a magyarországi délszlávokról szóló cikkek, a Zrínyi-kultusz historiográfiai és publicisztikai dokumentumai vagy a kétnyelvű szakírók jelensége, ezúttal egyáltalán nem érintjük

**1. Magyar vonatkozású délszláv népköltészeti
alkotások az időszak periodikájában**

Az ötvenes-havatvanas évekből mindenekelőtt három, hungaricát is tartalmazó népi ének érdemel említést a *Neven*-ben (1852, 1855) és a *Dra-*

goljúbban (1855): az *Ahmet momče i Antala devojče, Jačka od Budima* és a *Lepa Kata vu Budimu rasla*.

Ezeket követően, a hetvenes évek végéig nem találtunk vonatkozó témájú közlést, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján viszont a *Slovinac* négy bibliográfiai egysége emelkedik ki: *Narodna pjesma o kralju Lauđu* (1879), *Madarka* (népballada, 1880), *Borba Nemanjića s banicom Mađžar-kinjom* (1881) és *Podigo se budimski bešlaga* (1881). A századvégig hátra-maradt két évtized viszont e tárgykör szempontjából — terra incognita...

2. Horvát tudósítások a magyar irodalmi, képzőművészeti, színi és tudományos életről

Míg a magyar népszokásokról, népi életről s külön a főváros életéről elvérve előbb is találunk tudósításokat, a kifejezetten szakmai jellegű tudósítások a század utolsó évtizedére esnek. Éspedig mindennekelőtt a Kosta Hörmann szerkesztette *Nada* (1895—1903) akkori állandó tudósítója, Mavro Špicer agilitásának eredményeként.

A magyar tájakról, gazdasági életről és a milleniumi kiállításról is sokat cikkező pesti tudósító ugyanis egy kötetnyi irodalmi-művészeti tárgyú tudósítást is küld lapjának.

1895-ben például az ifjú Csók István festészetéről értekezik; ugyanebben és a következő évben összesen 18 (!) folytatásban tudósít a magyar irodalmi élet eseményeiről és jelenségeiről, e két év folyamatos — akár begyűjtésre, kiadásra is érdemes! — irodalmi krónikáját írva; 1896-ban a pesti képzőművészeti és színi életről is külön-külön tudósít, s ugyanekkor Herczeg Ferenc új drámájáról és Abonyi Árpád *Bosnyák novelláiról* értekezik.

1897-ben Vajda Jánost mutatja be Špicer a *Nada* olvasóinak, 1898-ban pedig a Bécsben megjelenő *Mladostban*, a „modern irodalom és művészet szemléjében” bukkan fel budapesti színi és irodalmi tudósításaival.

Mavro Špicer külön tanulmányt (és kiadást) érdemlő szaktudósításai mellett a századvégről néhány egyéb tájékoztatót is kiemelhetünk e tárgykörből. Így például a korabeli magyar zenéről a *Prosvjeta* tudósít (1893), a Magyar Tudományos Akadémiáról a *Vienac* (1888), a *Smrt Smail-age Čengića* magyar fordításáról pedig a *Nada* (1896).

3. A Zrínyiek kultusza a horvát szépirodalomban s az irodalom- és színikritikában

Az ismeretes államjogi és politikai viszonyok miatt e fél század periódikájában csak elvérve bukkanunk olyan adatra, amely magyar vagy délszláv—magyar történelmi személyiséggel foglalkozó horvát irodalmi alkotásra vonatkozik. A ritka példák közt említhetjük Ivan Trnski versét Cserni György haláláról *Neven* 1852), Luka Ilíčet Mátyás királyról és Trcnk báróról (*Slavonac* 1865), valamint Mihovil Dankóét Béla királyról (*Preporod* 1898).

Ezzel szemben a Zrínyi-családfának nemcsak a történelemtudományi és publicisztikai, de a szépirodalmi munkákban is valóságos pozitív kultusza tapasztalható, s az ilyen tárgyú művekről viszonylag sok recenzió és színi-kritika is íródott a folyóiratokban.

Versben ünnepli a szigeti hőst Ivan Trnski (*Naše gore list* 1866), továbbá dr. Ivan Subotić (*Dragoljub* 1867), Žarkoljub Filipašić (*Dragoljub* 1868), Petar Preradović (*Vienac* 1869), Ivan Dežman (*Vienac* 1869) és Ivan Zahar (*Vienac* 1871).

S ugyancsak versben ünnepli a Zrínyiek egy-egy sarját és gazdagítja a családfa irodalmi kultuszát Stjepan Horvat (Zrínyi Katalinról, *Dragoljub* 1868), egy névtelen (Zrínyi Péterről, *Vienac* 1871), továbbá Brleković (Zrínyi Györgyről, *Vienac* 1875), Kukuljević és Harambašić (Ivan Antun Zrinjskiről, *Vienac* 1882 és *Hrvatska vila* 1884), Krsto Pavletić pedig Zrínyi Ilonáról versel (*Prosvjeta* 1893).

Míg a vers, mint látjuk, főleg a hatvanas évek derekától a nyolcvanas évek közepéig szolgál a szóban forgó kultusz szépirodalmi eszközéül, addig a dráma és a regény a századvégen kap hasonló szerepet. Iligin Dragošić *Poslednji Zrinski* c. drámáját a *Prosvjeta* 1893-ban, ugyanezen szerző *Siget* c. darabját pedig 1895-ben közli. Trešić–Pavičić Zrínyi Katalinról szóló drámáját a *Novi vjek* teszi közzé (1899), Eugen Kumičić *Urota Zrinsko–Frankopanska* c. regényéből pedig az *Iskra* ad ízelítőt (1893).

S ugyancsak e családi kultusz közvetett eszköze a századvégen az irodalmi és színi-kritika is. Dragošić első Zrínyi-drámájával a *Prosvjeta* két ízben is foglalkozik (1893, 1894), s ír róla az *Iskra* is (1893). A Kumičić-regényt a *Prosvjeta* (1893), az *Iskra* (1893) és a *Vienac* (1896) egyaránt méltatja, míg a Trešić–Pavičić drámáról a *Nada*, a *Vienac* és a *Prosvjeta* is közöli kritikát a megjelenés évében (1899).

A fentiekén kívül tudósít a folyóirat-kritika Jurij Tomljenović *Katarina Zrinska, banica Hrvatska* c. művéről (*Prosvjeta* 1893), Josip Bösendorfer *Zavjera Petra Šubašića Zrinskog* (*Novi vjek* 1898), illetve Eugen Kumičić brosúráként megjelent, *Petar Zrinski i Frankopan i njihovi klevetnici* c. publicisztikai munkájáról is (*Vienac* 1899).

Megemlíthjük végül, hogy a hatvanas évek alkonyán a *Dragoljub* a Zrínyi-opera fogadtatásáról tudósít (1868), Dimitrije Demeter pedig versben köszönti Körner Zrínyijét... (1867). S ugyancsak a kiegyezés évtizedében, a *Književnik* 1866-os évfolyamában jelenik meg Franjo Iveković összevető tanulmánya a horvát és a magyar Zrínyiásról.

4. Petőfi, Jókai és Madách a horvát folyóirat-irodalomban

Néhány névtelenül közölt fordítás magyar szerzőtől; pár fordítás-részlet magyar szakíróktól (Horvát Mihály, *Neven* 1852, Vámbéry Ármin, *Naše gore list* 1865. stb.); egyetlen novella Kóbor Tamástól (*Mladost* 1898): Petőfit, Jókait és Madáchot kivéve lényegében ez minden a fél század periodikájának fordítás-irodalmában.

Petőfi jelenléte viszont folyamatosnak mondható: 1856 és 1892 között tíz-egynéhány verse s egy elbeszélése jelenik meg fordításban (A szökevények, *Dragoljub* 1867), s ismertető lát napvilágot a *János vitéz* Zmaj-féle fordításáról is (*Nada* 1858). A folyóiratok közül — az említett *Dragoljub* és *Nada* mellett — a horvát Petőfi-recepcióban részt vesz még a *Neven* (1856), a *Slavonac* (1863), a *Vienac* (1876, 1883, 1887), a *Hrvatska vila* (1883) és az *Iskra* 1892), míg a fordítók között találjuk — Zmaj mellett — Josip Eugen Tomić, Ivan Vančina, Draško Helvetić, Milivoje Šrepel és Rikard Jeretov Katalinić nevét.

Jókait főként a kiegyezés évtizedében fordítják: 1862 és 1868 között 7 elbeszélése, valamint a *Fehér rózsza* lát napvilágot (a *Dragoljub* 1868-as évfolyamában, 13 részletben). Ezt követően viszont csak még egy elbeszélését ültetik át horváttra (1897-ben). A *Dragoljub* mellett, amely a Jókai-kisregényen kívül egy elbeszélést is közölt, részt vett még a recepcióban a *Naše gore list* (4 elbeszéléssel), a *Slavonac* (2) és a *Prosvjeta* (1). A fordítók közt viszont a névtelenek mellett Mirobratski, S. M. Iločanin és Ante Lobmayer nevével találkozunk.

Végül: Madách Tragédiájából 1898-ban a *Vienac* ad ízelítőt Zmaj fordítása révén, majd 1890-ben ugyanez a folyóirat közli Milivoje Šrepel fordításkritikáját Zmaj átköltéséről, 1893-ban viszont az *Iskra* közöl a Tragédiáról ismertetőt, két folytatásban.

Ha eltekintünk a bevezetőnkben jelzett, ezúttal nem érintett témaköröktől (magyar—horvát történelmi témák, magyarországi délszlávok stb.), valamint a *Danica Ilirska* vonatkozó anyagától, akkor a fenti négy nagyobb tárgykör alapján a horvát folyóirat-irodalom fél évszázadában az alábbi kisebb időszakokat jelölhetjük ki a viszonylag jellegzetes témarepertoárok alapján:

I. Az ötvenes-hatvanas évek periodikáját gyér hungaricák fémjelzik a népköltészeti közlésekben, továbbá a horvát Zrínyi-versek és a Jókai-fordítások.

II. Az ötvenes-nyolcvanas évek a Petőfi-fordítások négy évtizedének időszakaként is jelezhetők.

III. A hetvenes-nyolcvanas éveket ugyancsak gyér népköltészeti hungaricák, az ekkor is gyakori Zrínyi-versek és a Madách-fordítás jellemzi.

IV. A század utolsó évtizedét viszont a Zrínyi-drámák, -kritikák és -regény fémjelzik (a Madách-kritikával), mindenekelőtt pedig Mavro Špicer szaktudósítása a magyar irodalmi, színi és képzőművészeti élet jelenségeiről és megvalósulásairól.

Hogy mindez „sok”-e, vagy „kevés”, az ezúttal sem elsődleges kérdés. A lényeges maga a tény, hogy mind a kiegyezés előtt, mind azt követően, az adott történelmi-politikai körülmények ellenére is e fél században viszonylag folyamatos volt a kapcsolat a magyar és a horvát szellemi élet illetve irodalom, művészet és folyóirat-produkció között.

E kapcsolat milyensége ezért mindenképpen megérdemli a további beható vizsgálgatást.

REZIME

Mađarske i hrvatsko—mađarske teme u hrvatskoj periodici druge polovine XIX veka

Na osnovu analize bibliografije dvadesetak časopisa sa oko sto godišta iz aspekta koji je naznačen u naslovu, referat daje pregled prisutnosti sledećih parcijalnih tematskih celina u hrvatskoj periodici datog perioda:

1. Južnoslovenska usmena književnost sa mađarskom tematikom
 2. Informacije o mađarskom književnom, likovnom, pozorišnom i naučnom životu u hrvatskoj periodici
 3. Kult Zrinjskih u hrvatskoj beletristici, te književnoj i pozorišnoj kritici
 4. Recepcija Peteñja (Petöfi), Jokaija (Jókai) i Mađaća (Madách) u hrvatskoj periodici.
- Na osnovu najfrekventnije tematike u pojedinim vremenskim razdobljima, referat daje periodizaciju u vezi sa prisutnošću naznačenih tematskih celina.

Na kraju se dolazi do zaključka da je veza između hrvatske periodike druge polovine XIX veka i mađarskog književnog i umetničkog života bila kontinuirana, i pored poznatih istorijskih i državno-pravnih okolnosti. Stoga ova problematika zasluđuje dalje obuhvatno istraživanje.

SUMMARY

Hungarian and Croatian-Hungarian topics in the Croatian periodicals of the second half of the 19th century

1. Hungarian—Croatian historical themes. Informations on Hungary and the South Slavs in Hungary. The cult of the Zrínyies.
2. Information on Hungarian literary, artistic and scientific life. Hungarian and Hungarian—Croatian themes in Croatian literature and folk poetry. The translation of Hungarian writers. Petöfi, Jókai and Madách in Croatian periodicals. Bilingual writers of special literature.
3. The extensive presence of the above themes in periodicals and its importance in the history of South Slavonic—Hungarian literary connections in the second half of the 19th century.

ETO: 05 (091)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

**AGUSTICH IMRE ÉS PRIJATEL C.
LAPJÁNAK SZLOVÉNIAI VISSZHANGJA**

ŠTEFAN BARBARIČ

Városi Könyvtár, Ljubljana

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

E kevéssé ismert szlovén—magyar publicistáról szóló tanulmányunk bevezetőjében keresve sem találhatnánk jobb analógiát Antun Barac beszédes című könyvéénél: *A kicsinyek nagysága* (1947). A könyvben szereplő feljegyzések — „irodalomról és írókról“ — közös nevezőjének meghatározásakor Barac a szintén alig ismert Franjo Horvat Kišnek szentelt esszéjének címére utalva s abban látja a nevezett író nagyságát, „hogy műveiben őszintén és lelkiismeretesen írta le, amit érzett, s amit látott.“

A másik mozzanat, amit bevezetőben ki kell emelnünk, a publicisztika szerepére vonatkozik az adott közösségi tudat-formációban. Köztudott, hogy különösen a XIX. század második felében, s különösen tájainkon az eszmék kialakulásában és népszerűsítésében legnagyobbbrészt éppen az időszakos jellegű publicisztika (folyóiratok stb.) játszotta a döntő szerepet. Az eseményekkel lépést tartó publicisztika a legtöbbször nagyobb hatást gyakorolt a szélesebb közösségre, mint akár a legértékesebb esztétikai alkotás.

Előljáróban még csak annyit, hogy tanulmányunk bizonyíték is kíván lenni, hogy a Magyarországon megjelent publicisztikának a határokon túl, nevezetesen Szlovéniában is volt visszhangja, s hogy ez a visszhang erősebb volt és messzebb hangzó, mintsem gondolnánk hiányos ismereteink birtokában.

Agustich Imre (néhol Augustich, ill. szlovénul Agustič) neve — jöllehet, mint mondtuk, kevéssé ismert —, a magyar és szlovén lexikonokon kívül, tévedés folytán, a horvátban is megtalálható. Az első adatok a régi Szinnyeiben lelhetők fel róla (I/1891), majd a Gulyás-féle folytatásban, a szlovénoknál pedig a kapitális Szlovén életrajzi lexikonban (Slovenski biografski leksikon, I. füzet, 1925.). A Horvát enciklopédiába (Hrvatska enciklopedija, I 1941, 741 o.) tévedésből került be, I(van) E(sih) úgy tárgyal róla mint „horvát újságíróról“, a Prijatel című horvát lap szerkesztőjéről, „a horvát népközösség öntudatos tagjáról“. Az adat természetesen téves, és F. Szedenich könyvecskéjéből (1912) ered, melyben a szerző nem tesz különbséget a murántúli szlovénok és az ún. gradiškai horvátok között. Az egészben az a legkellemetlenebb, hogy Agustich horvát íróként került be a Jugoszláv enciklopédia első, sőt második kiadásába is (1980).

Kezdjük néhány életrajzi adattal: Agustich Imre 1837-ben született Murski Petrovciban (kis falu a muraszombati járásban, annak idején Vas-megye délnyugati csücskében.) A gimnázium hat osztályát Szombathelyen végezte, majd egy ideig uradalmi írnokként dolgozott különféle nemesi birtokokon. Döntő fordulatot jelentett életében, hogy a budapesti parlamentbe került gyorsíróként. Tizenöt évet töltött itt, 1879-ben bekövetkezett haláláig. Szerteágazó publicisztikai tevékenységet fejtett ki mind magyar (folyóiratokban való közreműködés, a civiltörvényről folytatott ismert vita), mind szlovén nyelven. Két szlovén tankönyvet is írt: *Návuk vogrszkoga jezika. Za zacsétnike*. (magyar nyelvkönyv kezdőknek, 1876, a szombathelyi püspök, Szabó Imre kiadásában), és *Prirodopis s kepmi za národne šole* (természettan a népiskolák számára, 1878, a Gaj-féle irodalmi nyelven). A politika is élénken foglalkoztatta — éppen akkortájt kezdték bevezetni a választásokon alapuló népképviselési rendszert —, ilyen irányú érdeklődéséről tanúskodik az a tény, hogy szlovénra fordított egy választásokról szóló könyvecskét (az adat A. Trstenjaktól való, maga a könyv nem maradt fenn). Szabadságszeretettől áthatott világnézetét tükrözi egy március 15-e tiszteletére írt brosúrája is (*Na prelétneky vecsnoga szpómenka vrédnoga 15-toga márciusa 1848* — Az örök emlékeztető 1848. március 15-e évfordulójára; 1875, megtalálható a ljubljana-i Egyetemi- és Népkönyvtárban — NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica).

Irodalmi-publicisztikai munkásságának legnagyobb tette a *Prijatelj* c. folyóirat megindítása volt (1875. szept. 15-től, első számától kezdve 1878-ig havonta, ezután, Agustich haláláig kéthetenként jelent meg). A Franklin nyomdában nyomták. Külalakja meglehetősen magas szintű grafikai igényről tanúskodik, s belső lapjain is sok az illusztráció. A folyóirat évfolyamai sajnos csak töredékükben maradtak ránk: az elsőt és a másodikat a ljubljana-i NUK őrzi, s néhány számot a harmadik, illetve negyedik évfolyamból, ezenkívül a második évfolyam megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban. Értékes fölfedezés lenne, ha sikerülne valahol Budapesten föllelni a *Prijatelj* többi évfolyamát is.

Szlovéniában Agustichról a legtöbbet Anton Trstenjak, a *Slovan* szerkesztője és publicistája írt, aki 1883-ban járt a Murántúlon, s közelebbről is megismerkedett e vidék népével és gondjaival. Az 1885-ben a *Slovan*ban közzétett emlékezései szerint M. Petrovciban Agustich apjával is találkozott. A későbbiek folyamán még két ízben részletesen írt róla, Strossmayer *Spomencieve* c. lapjában (Zágráb, 1900) és a *Ljubljanski Zvon*ban (1901). Közvetlenül a második világháború előtt Vilko Novak hívta fel ismét a figyelmet Agustichra a *Slovenski jezik* című szakközlönyben (1940). Végül ugyanez a szerző közöl néhány részletet Agustich írásából az *Izbor prekmurskega slovstva* (Válogatás a murántúli irodalomból) c. kézikönyvében (1976).

Agustich, korán bekövetkezett halála ellenére is, meglehetősen ismert alakja volt a budapesti irodalmi köröknek. Már Szinnyei is megemlíti, hogy halálhírére egy egész sor méltató cikk látott napvilágot, még hozzá a vezető fővárosi lapokban. Budapest tudniillik — mely a kiegyezés, s Pest és Buda egyesülése után (kb. 300.000 lakos) éppen ezekben a 70-es években kezdett

el tág tüdővel lélegezni, s nagyvárosi életstílust ölteni —, igazi otthonává vált Agustichnak, sokkal inkább, mint bármely más szlovén származású írónak a XIX. században. Az *Egyetértés* mint irodalmi körökben ismert alkotóról ír róla, a *Vasárnapi Újság* pedig leszögezi hogy, noha szerény körülmények között élt, igen nagy népszerűségnek örvendett. A *Fővárosi Lapok* („szépirodalmi napi közlöny“) 1879. július 18-i számában ezt írja: „A halál hosszabb szenvedéstől szabadította meg a 42 éves embert. Agustich a magyarországi vend-irodalom művelésével is foglalkozott buzgón és sikeresen“. Másnap pedig: „Mellbaj okozta halálát, mely sok barátjának és ismerőseinek okozott szomorúságot, kik egyenes, nyílt jelleméért is szerették és becsülték az elhunytat“. Hadd jegyezzük meg, hogy Agustich betegen sem hagyta abba a munkát, továbbra is ő szerkesztette, s nagyobb részt írta a *Prijatelj*, melynek utolsó száma Agustich halála előtt két nappal jelent meg.

Mielőtt a *Prijatelj* visszhangjáról beszélnénk, térjünk ki röviden Agustich magyar nyelvű publicisztikájára. Ez ti. sokkal kiterjedtebb és gazdagabb, mint általában hinnénk. E napi publicisztika jelentőségének érzékeltetésére álljon itt néhány adat (az Országos Széchényi Könyvtárban akadtam rájuk 1974-ben):

a) SZEGEDI HÍRADÓ (hetente kétszer jelent meg, hét évfolyamot néztem át, 1863—69) — Vas Borona (1. Szinnyeinel) és A-ch Imre aláírással 15 cikket találtam 1865. dec. 7. és 1867. dec. 12. között; Kolozsvári levelek I—III., Fővárosi levelek I—II. (ez utóbbi azzal a szerkesztői megjegyzéssel, hogy a cikk egy részét kihagyták, mert a lap arculatával ellenkező módon tárgyalt bizonyos történeteket), Franciaország erkölcsi története (2 cikk), Adomák a restauratio idejéből (2 cikk), Mutatvány a „Társadalmi photographiák Albuma“ c. megjelenendő könyvből, I. A hazudó, II. A photographia gyűjtő; Voltaire és barátja, a király; Vasmegyei levelek I. (folytatás nélkül); Egy divatos színiköltő életpálya; A hölgyek egyeteme Amerikában.

b) ÉLETKÉPEK (hetente kétszer megjelenő művelődési és irodalmi folyóirat, 1876—77; mindkét évfolyamát átnéztem, az elsőt Szinnyi nem jegyzi) — két murántúli népmese: *A beteg oroszlán*. Vend mese (1876, 151. szám) és *Vidd a pokolba*. Vend mese (1877, 10. szám Agustich Imre aláírással).

c) VASÁRNAPI ÚJSÁG (hetilap, 1873—76; az 1859-es, 1873-as és az 1876—77-es évfolyamokat néztem át) — *Vend vendéghívogató* (illusztrálva, 1873, 23. szám, A-ch-val szignálva); *Két kép Vasmegyéből* (1876. 3. szám, teljes aláírással); *Berzsenyi-ünnep Vasmegyében* (1876. 20. szám, ch-val szignálva).

Az a), b) és c) pontokban csak a szignált cikkeket vettük figyelembe, nyilván ezek voltak a jelentősebbek a szignálatlanokkal szemben, s minthogy a Szinnyi által említett évfolyamokban nem találtam semmit, úgy vélem, Agustich írt ugyan ezekbe is, de csak közönséges újságírói rutinnal papírra vetett tudósításokat.

Ehelyütt csak sommás véleményt mondhatunk Agustich magyar nyelvű publicisztikájáról. Első pillantásra szembeötlik, hogy jó tollú, művelt író volt. Meglepően jól ismerte a franciaországi állapotokat (cikket írt pl. az

akkoriban befutott Victorien Sardouról, s más témák kapcsán Victor Hugot, Talleyrandot emlegeti). Párizsban is járt, s ez természetesen nagy hatással volt érdeklődési körének alakulására. Irodalmi ambíciói is voltak, erről két La Bruyère stílusában készült jellemrajza tanúskodik (a Szegedi Híradóban). Valószínűleg ezek nyomán terjedt el róla a köztudatban, hogy regényeket és elbeszéléseket is írt magyar nyelven. A fentiekhez tegyük még hozzá, hogy 1869-ben a Magyar Újság Boka Kotorska-i tudósítója volt (krivošijei lázadás), s már maga ez a tény is felfedi politikai alapállását. (A murántúli katolikus papok például az Idők Tanújába, vagy később a Magyar Államba írtak.)

De térjünk most vissza a *Prijatel*hez. Mindenekelőtt azt emelnénk ki, hogy a lapnak világosan megfogalmazott koncepciója és programja volt.

Íme néhány példa. Alig háromhavi fennállás után az 1876-os évfolyam első számában így ír saját tevékenységéről: „Megjelenésének rövid ideje alatt a *Prijatel* bebizonyította, hogy a szlovénoknak szükségük van rá. Olvasási kedvet ébresztett olyanokban is, akik eddig alig-alig figyeltek a haza és a nagyvilág eseményeire, hozzáférhetőbbé tette számukra a különféle újságokat, s eközben arról sem feledkezett meg, hogy megtegye, amit a legszükségesebbnek tartott a népnevelés és a szórakoztatás terén.“ Ugyanennek az évnék a végén pedig kijelenti: „A *Prijatel*, noha szlovén nyelven jelenik meg, továbbra is szabadságszerető híve lesz magyar hazájának. A *Prijatel* nem szolgál senkit, kívánságait és véleményét felfelé is, lefelé is kimondja nyíltan“. Kifejezetten haladó szellemről tanúskodik az is, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított a *Prijatel* a közoktatásnak. Az 1876. évi decemberi számában pl. ezt olvashatjuk: „Pusztulásra ítéltetett az a nemzet, melynek tudománya nincsen. . . Eljön, mert el kell hogy jöjjön az idő, mely az emberiség szent dolgainak diadalát hozza. (Az fél a hajnaltól, ki a sötét éjszákát kedveli.) Jövel, emberiség hajnala, szabadság, milliók várnak világszerte!“ S még egy aforizmaszerű mondat: „A szabadságra csak a művelt nemzet érett.“

Már Agustich első szlovén méltatói, — mindenekelőtt A. Trstenjak —, felfigyeltek rá, milyen élénk érdeklődéssel kísérte Agustich a szláv föld déli vidékein zajló háborús eseményeket. Igen sok kiváló minőségű illusztrációt jelentetett meg a harcokról, a szerbek életéről (még Milan fejedelem, s felesége, Natalija képét is leköszölte, más illusztrációkról nem is szólva). S ami a legérdekesebb, a korabeli magyar (és német) lapoktól eltérően, nyíltan kiállt a délszláv felkelők és általában a délszláv népek ügyéért. Ugyanakkor, több okból is, de elsősorban a cári abszolutizmus és a lengyelek elnyomása miatt, erősen oroszellenes volt, amit a szlovén folyóiratok (erről a későbbiekben még szó lesz) gyakorta fel is róttak neki. A lap 1876. évi októberi számában Agustich a következőket írja az oroszokkal kapcsolatban: „De még ha uralma alá hajtana is az orosz a szerbeket, ezek nem tűrnék az orosz kancsuka ütéseit. Mert a délszlávok (»jugoszloveni«) tudják, mi a szabadság.“ Itt említi meg a tizenhárom évvel korábbi lengyel felkelést is, s megállapítja: „ez a szláv nép, mely ragaszkodott függetlenségéhez és szabadságához, letörtetett, hisz az oroszok megfosztották őt nyelvétől s hitétől.“

Az elmondottakból következik, hogy a *Prijatelj* érdeklődéssel fordult az időszerű, elevenre tapintó s kedélyeket borzoló témák felé, az ország peremvidékén élő tömegek politikai és kulturális felemelésén fáradozva.

Agustich politikai meggyőződéséről is csak röviden szólhatunk itt. Sok megnyilatkozásából következtethetünk szabadságszeretetére, mely — mint mondta — elsősorban emotív lelkesültségének gyümölcse. A korabeli polgári liberalizmussal rokonszenvező világnézetéről bővebbet csak az ország helyzetének és a kor eszméinek alaposabb elemzése után mondhatnánk, Agustich nyilvánosság előtti fellépésének, illetve írásainak teljes figyelembe vételével.

A napi politikában játszott szerepéről még a szlovéniai sajtóban is találunk adatokat. Kétszer jelöltette magát a muraszombati járásban, 1875-ben és 1878-ban. Első jelöltetésére elég gyorsan reagált egy glosszával a maribori *Slovenski Gospodar* (1875. VI. 17.), megjegyezvén, hogy olyan embernek tartja, „akinek kisebb gondja is nagyobb a szlovénság jóléténél és igazánál“. A lap azonban hamarosan véleményt változtat, s a következő választásokon, 1878-ban, már készségesen támogatja újbóli jelöltetését, és mély sajnálkozással fogadja Agustich választási bukásának hírért (*Slovenski Gospodar*, 1878. VII. 11. és VIII. 22.)

Az 1878. évi választásokról elég részletes beszámolót olvashatunk a centrupárti *Slovenski Narod*-ban. Augusztus 4-i számában még Agustich hazai szlovén nyelven írt, s itthoniaknak szánt választási kiáltványát is közölte, mely példásan érzékeltette a jelölt népnevelői törekvéseit (folyóiratok kiadása, tankönyvek írása). A lap tudósításaiból (összesen négyből, az utolsó a szept. 4-i számban jelent meg) az is kiderül, hogy Agustich 1878-ban az ellenzéki listán szerepelt (a Tisza Kálmán listáján szereplő kormány-jelölttel szemben), s megbukott ugyan, de figyelemreméltóan sok szavazatot kapott (509:578).

A Tisza Kálmán vezette, 1875-ben alakult kormánnyal szemben elfoglalt ellenzéki beállítottság a *Prijatelj* első számaira is rányomta bélyegét. Agustich méltatója, Anton Trstenjak, a saját apjától nyert értesüléseire (1883) hivatkozva mesélte, hogy a Tisza-féle kormány igencsak megkeserítette Agustich és idősb Trstenjak életét a szlovén nyelvhasználat miatt is.

Fontos adalékot szolgáltat Agustich politikai szemléletének meghatározásához a *Vasárnapi Újság* nekrológja is: „Hosszú ideig működött mint hírlapíró, különösen a 48-as párt napi közlönyénél, a Magyar Újságnál.“

A foltárt anyag alapján, ha többet nem, annyit leszögezhetünk: Agustich ellenzéki beállítottságú volt, s az úgynevezett 48-as párthoz tartozott. E pozícióját azután is megtartotta, hogy Tisza, a balközéppárt addigi vezetője a Deák-féle vonal megmardat híveivel közösen alakított kormányt. Ekkor a 48-as párt alapjaira épülve új ellenzéki párt alakult, az úgynevezett Függetlenségi Párt. A jelek szerint Agustich támogatta ezt a pártot.

Politikai fellépéseinek szlovéniai visszhangját vizsgálva felvetődik a kérdés, vajon mennyire kísérték figyelemmel, s mennyiben ismerték itt publicisztikai munkásságát, s mindenekelőtt a *Prijatelt*. (Mellékesen hadd jegyezzem meg, hogy a 70-es évek derekán a *Slovenski Narod* még helyszíni tudósításokat is kapott Budapestről.)

A *Prijatelj* megjelenésére elsőnek a már említett *Slovenski Gospodar* reagált, közvetlenül az első (számozás nélküli) szám megjelenése után, 1875. IX. 16-án. A *Slovenski Narod*ban Božidar Raič, a hazafias lelkületű pap — aki már korábban, a 60-as években is küldött első kézből való tudósításokat a murántúliakról — említi elsőként a *Prijatelt* (1876. V. 27.), de csak véletlenszerűen, a *golombača* (muslincafajta) szónak a Duna szerbiai partján álló Golubac nevéből történő eredeztetése kapcsán.

Az 1877. évben már gyakoribbak a jelzések a *Prijatelről*, maga a *Slovenski Narod* háromszor is ír róla. Az első cikk (III. 30.) némi rosszallással beszél Agustich oroszellenességéről. A „stájer-magyar határról“ küldött, 1876. XII. 11-én közölt tudósítás a maga módján igen jelentős, ezért egészében idézzük: „A magyarországi szlovénok (Ogrski Slovenci) mégis kezdenek lassanként rájönni, hogy szlovénok, s hogy nagyobb gonddal kell művelniük saját nyelvüket. Ezt segítik részben a más nemzetek felemelkedésre való törekvése és ebbéli haladása, részben a magyarországi szlovénok érintkezései műveltebb stájerországi testvéreikkel, s részben a *Prijatel* című pesti lapjuk, mely szívesen közöl tudósításokat a magyarországi szlovén parasztokról, szükségleteikről, jóllehet, ami a hivatalos politikát illeti e lap még mindig igen nagy ellensége az oroszoknak és barátja a töröknek! A *Prijatel* legutóbbi számában egy muraszombanti tudósítást közöl, melyben, állítólag, a (szlovén) *paraszt* kimondja, hogy szlovén központú Zala megyét akar. Noha ilyesmit hiába is várnának a szlovénok a magyaroktól, már maga az a tény is örömdetes, hogy magyarországi testvéreink kezdenek öntudatra ébredni.“ Az ugyanebből a forrásból eredő következő tudósítás (1876. XII. 23.) egy a *Prijatel* 20. számában közölt íráshoz kapcsolódik, melyben a budapesti lap egyik tudósítója a szlovén Stájerországban kiadott könyvek olvasására buzdítja az olvasót, hisz murántúli kiadású könyvekben úgyszólván szűkölködnek. A *Slovenski Narod* tudósítója ugyanakkor azt is megemlíti, hogy Agustich ellenzi a Mura innenső oldaláról származó könyvek olvasását, mert ezek úgymond, túlzott magyarellenességet árasztanak. A *Prijatel* oroszellenességét megérti a tudósító, hisz Magyarországon nyilván betiltanák azt a folyóiratot, mely magáévá tenné a többi szlovén és szláv lap állásfoglalását. A *Prijatel* megjelenéséről 1876-ban ad hírt a vezető irodalmi folyóirat a *Zvon* is, mely Bécsben jelent meg Stritar szerkesztésében, bár lényegében semmi újat nem mond róla, csak megismétli, amit a többi szlovén forrás már közölt. Noha a *Prijatel* 1877-től kezdve áttért az össz-szlovén írásmódra (I. Škafar megjegyzése, A murántúli nyomtatványok biobibliográfiája 1715-től 1919-ig — Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919, Ljubljana, 1978), a *Zvon* 1877. március 15-i számának tudósítója mit sem tud erről az össz-szlovén publicisztikához közelítő lépésről. A maga részéről a *Prijatel* legfőbb erényét abban látja, hog murántúli népdalokat közöl.

1878 folyamán mindkét említett folyóirat, a *Slovenski Gospodar* és a *Slovenski Narod* több ízben is írt a *Prijatelről*, főképp Agustich jelöltetése kapcsán (erről már szóltunk). Két írás érdemel még figyelmet a *Slovenski Narod*ban (I. 27. és III. 27.), mindkettő melegen ajánlja a murántúliaknak, hogy fokozottabban forduljanak az össz-szlovénság könyvei és közoktatásu felé. A második cikk írója egyszersmind abbéli kívánságának is hungot ad,

hogy a szlovéniai olvasóköri is járassák a *Prijatelt*. Ugyanebben az évben (VII. 7.) ad hírt a *Slovenski Narod* Agustich Prirodopis s kepami za narodne šole c. tankönyvének megjelenéséről, hangsúlyozván, hogy ily módon is gazdagodott „e magukra hagyott szlávok” szerény irodalma, rámutatván egyszersmind a könyv nyelvészek és természettudósok számára is érdekes terminológiájára.

A szlovén kulturális körök figyelték tehát a Budapesten megjelenő murántúli lapra. Tudósításaik a folyóirat által felölelt kérdésköröknek csak egy részét érintették, s magát a *Prijatelt* is természetesen csak a maguk szemszögéből közelíthették meg és kommentálhatták. A *Prijatel* lehetőségeket nyitott a szlovénközi közeledésre, ám e lehetőségek a folyóirat kiadójának és szerkesztőjének korai halála miatt kihasználatlanok maradtak. Ennek ellenére a *Prijatel* kiadása és szerkesztése olyan tett volt, mely több szempontból is becsületére válik az újságíró Agustich Imrének.

Szilágyi Károly fordítása

REZIME

Imre Agustič i odjeci njegova „Prijatel“-a

Imre Agustič (mađarski pisano sa -ch) spominje već J. Szinnyei u svom leksikonu (I, 1891), tamo su nabrojani neki osnovni podaci i literatura. Kod Slovenaca pisano je o Agustiču u više navrata (po prvim izvorima i V. Novak, 1940). Iz ovih poznatih izvora proizilazi da je Agustič, poreklom iz Prekmurja (nekadašnja županija Vaš) radio kao stenograf u budimpeštanskom parlamentu i da je u to doba uspio pripremiti dva udžbenika u prekmurskom narječju (početnu knjigu za učenje mađarskog jezika i prirodopis za osnovnu školu), osim toga izdavao je novine *Prijatel* (1875—1879), u početku jedan put, na kraju dva put mjesečno. Šteta je da se ove novine u cjelini nisu očuvale, poznajemo samo prva dva godišta (Biblioteka Széchényi, Budimpešta).

U istraživanjima posvećenim Agustičevoj mađarskoj publicistici, autor je uspio eruirati niz interesantnih članaka koje je Agustič publicirao u središnjim i pokrajinskim listovima (*Fővárosi Lapok*, *Vasárnapi Újság*, *Szegedi Hírmondó*). Spomenuti novinski članci otkrivaju Agustiča kao obrazovanog i umjesnog publicistu koji je bio upoznat s francuskom književnošću.

Najznačajniji Agustičev rad je izdavanje *Prijatela*. U nekim člancima može se osjetiti uz protivrusku tendenciju očita simpatija za Južne Slavene. Ostaju brojna otvorena pitanja, kao na primer gdje je Agustič dobio sredstva za izdavanje novina, budući da se list iz same pretplate nije mogao održavati; da li su bile novine u vezi s političkim programom Kalmana Tisze; kakav je bio Agustičev odnos prema politici tadašnjih partija i sl.

Interesantno je da je glas o Agustičevu poduhvatu dospio i do Ljubljane. Tako je napr. jedini tadašnji slovenski dnevnik, *Slovenski Narod* povremeno bilježio vijesti iz ovog budimpeštanskog lista i donosio obavještenja o njemu.

SUMMARY

Imre Agustič and the reception of his journal „Prijatel“

Imre Agustič (1837—1879) was already mentioned in Szinnyei's lexicon (I, 1891), where some basic data and literature were enumerated. The Slovenes wrote about Agustič several times. According to these sources Agustič was from Prekmurje by origin and

worked as a stenographer in the Parliament of Budapest. He succeeded in preparing two text-books in the dialect of Prekmurje (a primer for learning Hungarian and biology for primary school). He was editing the journal *Prijatelj* (1875—1879), at the beginning once, afterwards twice a month. Unfortunately all the issues of this journal have not been preserved, only two volumes have been at our disposal in the Széchényi Library.

Investigating the Hungarian publicism of Agustič (1974) I succeeded in discovering a whole range of interesting articles (cca 20) which Agustič had published in metropolitan and provincial journals (*Fővárosi Lapok*, *Vasárnapi Újság*, *Szegedi Híradó*). As it appears from the mentioned articles, Agustič was an educated and clever publicist who was even acquainted with French literature.

The most important publicistic work of Agustič was the publication of *Prijatelj*. In some articles the sympathy for South Slavs is evident and an anti-Russian tendency is present. Numerous questions have remained unanswered, as for instance; financial sources for editing the journal (because the journal could not have been supported by subscription alone); Agustič's attitude towards political parties, etc.

The fame of Agustič's enterprise reached Ljubljana, too. The daily *Slovenski Narod* used from time to time to notice news from this journal of Budapest.

ETO: 82.091(=945.11=861) „1850—1867“

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A MAGYAR—SZERB EGYÜTTMŰKÖDÉS GYÜMÖLCSÖZŐ ÉVEI (1850—1867)

— Vázlat —

PÓTH ISTVÁN

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

Köztudomású, hogy az 1848/49-es szabadságharc idején a szerbek a magyarok ellen fogtak fegyvert, s pedig azért, mert a bécsi kormány és a magas szerb egyházi körök forradalom ellenes befolyása érvényesült, s mert a magyar fél nem akarta elismerni a szerb nemzeti követeléseket.

A világsi fegyverletétel után úgy látszott, Ausztria teljesíti a szerbek követeléseit az autonóm szerb Vajdaság létrehozásával. A terület élén azonban osztrák kormányzó állt, s intézményeiben, iskoláiban mindinkább a német lett a hivatalos nyelv. Itt 1859-ig — ugyanúgy, mint az osztrák császárság többi részén — autokratikus rezsím, a Bach belügyminiszter nevéhez fűződő abszolutizmus uralkodott, s a kortársak csakhamar megállapíthatták: „a szerbek azt kapták jutalmul, mint a magyarok büntetésül“.

Így hamarosan, mondhatnánk természetesen, sor került a magyarok és szerbek együttműködésére. Ezzel kapcsolatban fontos Svetozar Miletić vezércikke, a *Tucindanski članak*, mely akkor jelent meg, amikor ismeretessé vált, hogy a Szerb Vajdaságot formálisan is megszüntették.¹ A politikus ebben az írásában felhívja a magyarországi szerbeket, hogy a magyarokkal vállvetve harcoljanak az osztrák önkényuralom ellen.

A szerb—magyar együttműködésnek ekkor már voltak biztató jelei mind a társadalmi, mind a kulturális életben, s a kölcsönös rokonszenvnek most mind több megnyilvánulásával találkozhatunk különösen az irodalomban. A gyümölcsöző együttműködésnek csakhamar gátat vetett az osztrák—magyar kiegyezés 1867-ben. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a magyar—szerb irodalmi és kulturális kapcsolatok a későbbi évtizedekben sem szakadtak meg teljesen.

A tárgyalt baráti korszak közhangulatát érzékeltethetjük a korabeli sajtóból vett hírekkel. Pl. „A szerb tamburásokat, kik múlt szerdán a nemzeti színházban fölléptek, a közönség nagy részvétellel fogadja s nagy tetszéssel kíséri. Még legalább egyszer föl lehetne léptetni a színházban“ — írja a Pesti Napló 1860-ban.² A Zomborból jött szerb zenészek még zajosabb sikert értek el Szegeden: „... különösen ki kell emelnünk hétfő

¹ Srbski dnevnik 1860. 102. sz.

² Pesti Napló 1860. 136. sz.

este a volt társalgási egyesület helyiségében tartott zene- és énekelőadásukat, hol a túltömött termek és a megnépesült sétány tanúi lehettek oly lelkesültségnek, milyenre alig emlékezünk a közel múltban. A rokonérzelmi kebleket csakis kellemesen érinthették a meglepő jelenetek, midőn a szerb és magyar oly lelkesülten ölelkeztek. Az ünnepélyre emelkedett estély tetőpontját érte, midőn a köztünk mulató szerb férfiak a magyart köszöntötték, s midőn belgrádi tanügyi tanácsost karjaira vette a lelkes magyar ifjúság, úgy viszonzván a tanúsított érzelmeket és lőn határtalan 'zsivió' és 'éljen' zaj, majd a szerb nemzeti indulók, újabb és régibb történetekre vonatkozó hős- és népdalok, majd a magyar nemzeti induló, a szózat és a dicsdal énekeltetének. Reggelig tartott a kedves emlékü ölelkezés s még most is fülünkben zeng a 'zsivió szerb' és 'éljen a magyar' kiáltások élénk zaja. . . " — olvashatjuk a Szegedi Híradóban.³

A magyar sajtó kisebb hírei is lépten-nyomon tanúsítják a szerb — magyar egyetértést. Pl.: „Zomborban igen fényes vigalom tartatott, melyen a csárdás és kóló egymást váltották föl. A vendégek magyar és szerb öltözetekben jelentek meg a vigalomon“ — jelentik a szegedi lapnak.⁴

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság megszüntetését egyetértésben ünnepelték meg az egykori székhelyen élő nemzetek fiai: „Temesvárott azon hazafias érzelmek, melyekkel a bánság és vajdaságnak az anyaországhoz visszakapcsolását a nép minden rétege üdvözlé, méltó kifejezést találtak újév napján történt város-színházi ünnepélyes előadás alkalmával. A színház tömve, Temesvár színe is jelen volt. A függöny felgördültével a csoportozat a nemzetek egyesülését ábrázolta, a férfikar a Szózatot énekelte, melyet a közönség fennállva hallgatott. 'Szapári Péter' előadásának felvonásai közben Zambu György zenekara magyar, szerb és oláh nemzeti dalamokat játszott; 'éljen', 'zsivió' és 'szetre ászke' kiáltások harsogtak fel. . . " — szól a híradás Temesvárról.⁵ Erre az alkalomra, mint a Vasárnapi Újság közli, Marsovszky István „szerb nyelven egy költeményt írt e cím alatt: 'Sloga', vagyis: egyetértés a szerbek és magyarok közt . . . " ⁶

A hatvanas évek elején a pest-budai sajtóban gyakran találkozunk olyan rövidebb-hosszabb tudósításokkal, melyek a magyar — szerb barátságot tükrözik. Pl. „A pesti szerb tanuló ifjúság aláírásával a következő sorokat vesszük: Aszerb ifjúság mainap, jan. 17-éntartá meg Sztaniszlávlevits Endre negyedévi orvos növendéknek, illetőleg szeretett barátjának gyászmenetét, melyben a nemeskeblű magyar tanuló ifjúság oly számmal vett részt, hogy a szerb ifjúság legszentebb tisztének tartja ezen utolsó tisztelet megadásáért legforróbb háláját nyilvánítani. A szerb ifjúság azt sem mellőzheti el, hogy egy-szersmind az egyetemi dalárda kitűnő tagjainak a szerb szentegyházban oly meghatóan elénekelt gyászdalért legőszintébb köszönetet ne mondjon . . . " ⁷ — írja a Pesti Napló.

³ Szegedi Híradó 1860. 62. sz.

⁴ Szegedi Híradó 1860. 18. sz.

⁵ Családi Kör 1861. 2. sz.

⁶ Vasárnapi Újság 1861. 4. sz.

⁷ Pesti Napló 1861. 19. sz.

Még egy kis hír érdemel figyelmet: „Ruvarac Szilárd a pesti szerb ifjúság és írói kör egyik szép reményű tagja, a Srbski Dnevnik levelezője és a 'Szerb Évkönyvek' jeles munkatársa ... alig 25 éves korában hirtelen elhunyt. A sír fölött két pályatársa és barátja szerb — egy pedig (Szokolovics István) magyar — nyelven tartott gyászbeszédet...”⁸ Ez a Fővárosi Lapokban megjelent és egy szárnyait bontogató szerb költő temetéséről szóló rövid tudósítás azért érdemel említést, mert az elhunyt nevét egyik barátja, a későbbi nagy költő, Laza Kostić, a *Spomen na Ruvarca* és a *Nad Kostom Ruvarcem* c. költeményeiben örököltette meg.

A szerb ifjúság akkoriban szokásos műsoros estéiről is találhatunk beszámolókat a magyar sajtóban. Még a szerbek által használt „beseda” elnevezést is átvették a magyar lapok. Különösen élénk visszhangja támadt annak a rendezvénynek, melyet 1864. novemberében rendeztek meg Pesten, azzal a céllal, hogy a tiszta bevételt a nemrég elhunyt Vuk St. Karadžić emlékművére fordítsák. Ezen az estén több neves ember is megjelent, mint Székács József és Ács Károly, a szerb népköltészet lelkes tolmácsolói, Ferenc József, a pesti egyetem szlavista tanára, s végül, de nem utolsósorban Zmaj Jovan Jovanović és Jókai Mór is. A *szerb beszeda* címen elég részletes tudósítás látott napvilágot a *Hon* c. újságban J. M., azaz Jókai Mór tollából. Ebből talán érdemes részletesebben idézni: „Múlt szombaton érdekes ünnepélyen voltunk jelen. A meghalt Karadzics Vuk István, szerb tudós emlékkövének emelésére a fővárosunkban tanuló szerb ifjúság tánczvigalommal összekapcsolt hangversenyt rendezett, melyre irodalmunk több tagját is meghívta ... Az előadott szerb dalok igen jól voltak választva, s a közreműködők által művészi praecisioval előadva. Azok a sajtáságos búsongó melódiák olyan szívesen hallgatják magukat, s a 'rózsás leány'-nak meg a, lakodalmi daloknak a szövege is olyan gyöngéd! ... A szerbeknél a történetben nagyon egy a nép és a nemzet, azért népdala egyúttal mind nemzeti dal, s története, vallása a nép ajkán él ... különösen kitűnt ez alkalommal egy szerb ifjú, ... ki Jaksics György költeményét szavalta a 'testvérgyilkosról'. Szavalatában annyi árnyalat, ifjúi tűz, és a mellett művészi modestia uralgott, hogy a ki nem érté is a szavalmány tartalmát, a magyarázó előadásban élvezetét találhatta. A költemény refraineje: 'Ljubijo; — ubijo' (szerettem őt; — megöltem őt) az érzelem minden fokozatát adta vissza. Az élvezetes előadás a városligeti lövölde termében tartott, s csak ennek tulajdonítható, hogy a terem nem volt oly teli ... A magyar iskolai fiatalság szép számmal volt képviselve. — Óhajtuk, hogy utóbb következő hasonló társas estélyeik szerb hazánkfainak még nagyobb részvétellel találkozzanak. — Azt, a mit legszen-tebbnek ismerünk önmagunk előtt: a nemzeti nyelv, költészet, szellemi haladás cultusát, épen úgy tudjuk tisztelni másoknál is. Úgy is eljön az idő, mely a nemzeti féltékenységek szomorú versengését a mesék országába fogja száműzni; kezdjük meg ezt azzal, hogy társas életünkben keressük fel egymást; — s míg saját feleink közt a nemzeti művelődés elérésében buzgón összetartunk, a közös cél elérésében egymásnak testvéri kezet nyújtunk.”⁹ Jókai elképzelései érdemesek arra, hogy felidézzük őket.

⁸ Fővárosi Lapok 1864. 17. sz.

⁹ A Hon 1864. 273. sz.

Egy másik híradásból értesülünk arról, hogy a műsoros esten Kornelije Stanković melódiai is felcsendültek, és hogy előadás hangzott el Vuk Karadžić munkásságáról.¹⁰

A szerb–magyar barátság hangsúlyozását, demonstrálását szolgálták a megemlékezések Sava Tekelijáról. A neves szerb mecénás nemcsak az első szerb diákotthont, a Tekelijanumot alapította és a Matica srpskát anyagilag és erkölcsileg segítette, hanem a Magyar Tudományos Akadémiát is támogatta és alapítványt létesített a debreceni Református Kollégiumban. Ezért a magyar lapok is rendszeresen beszámoltak a szerb diákság által évente, Szent Száva napján rendezett Tököli-ünnepélyekről és azokról a rendezvényekről, melyeket ugyanazon a napon a debreceni kollégiumban tartottak. Említésre méltó, hogy már 1858-ban a *Hazánk* c. időszaki kiadványban napvilágot látott *A Tököly-intézet és a Matica Srpska* c. írás, melyben Török János, a korszak ismert publicistája, szimpátiával ír a szerb intézményekről, és közlést tesz a diákotthon alapító levelét is. Magáról az alapítóról többek között ezeket mondja: „Tököly Sabbas szerb testvéreink Széchényi-je (!) Mi ennél magasztosb címet neki nem adhatunk. Minden, mit alapított, mert gyakorlati szempontból s éltszükségből indult, áldott virágzásnak örvend, sőt újabb hazafíui áldozatok ösztönétül szolgál!”¹¹

A két nép barátságának hangoztatására jó alkalomnak kínálkozott Sava Tököli születésének századik évfordulója. A centenárium illő megünneplését Jovan Đorđević javasolta a *Srbski dnevnik* 1859. évf. 86. számában írt cikkében, hivatkozva azokra az ünnepségekre, melyeket Kazinczy és Schiller századik születésnapja alkalmából rendeztek Magyarországon és Németországbán. Đorđević felhívásával Urházy György, az ismert szerbbarátság-újságíró, a *Magyar Sajtó* c. lap *Egy szerb ünnepély* c. írásában foglalkozik, támogatva a jubileum megrendezésének gondolatát. Többek között írja: „A magyar politikai sajtó, azt hisszük, velünk egyértelműleg fogja fel a szerb politikai lap indítványát, s nem késendik azt épen oly részvéttel utánhangozni, a minő részvéttel volt az újvidéki lap tolmácsa a mi Kazinczy-ünnepélyünknek.”¹²

A *Letopis* Urházy cikkét közli *Stogodišnjij roden dan Save Tekelije* c. közleményében, melyben csatlakozik Đorđević felhívásához, majd befejezőképpen a következőket mondja: „Posle toga samo to imamo primetiti, da bismo sada sebi jako ocrnili obraz pred celim tudim svetom, ako bi, po našem urodenom nehajanju, propustili stogodišnji spomen ovog velikog dobrotvora srbskog onako sjajno proslaviti, kao što to „Srbskij Sečenij” zaslužuje.”¹³

Sava Tekelija születésének századik évfordulóját az akkor még Pesten székelő Matica srpska igen ünnepélyes keretek között rendezte meg Újvidéken 1861. augusztus 29-én. Az eseményről mind a magyar, mind a szerb sajtó részletesen beszámolt. A közletről és távolról érkezett számos meghívott között a Magyar Tudományos Akadémiát és a Kisfaludy Társaságot Toldy Ferenc, Jókai Mór és Podmaniczky Frigyes képviselték. A magyar küldöttséget Eötvös Józsefnek kellett volna vezetnie, de betegsége miatt nem utaz-

¹⁰ Fővárosi Lapok 1864. 273. sz.

¹¹ *Hazánk* 1858. I. köt. 648–652. 1.

¹² *Magyar Sajtó* 1859. 229. sz.

¹³ *Srbskij Letopis* 1859. Knjiga 100. 181–184. 1.

hatott Újvidékre,¹⁴ s így a delegáció élére az Akadémia akkori titkára, Toldy Ferenc került. Egyes magyarországi városok is elküldték képviselőiket, mint pl. Arad, a jubiláns szülővárosa, de Belgrád, Prága, a Szerb tudós Társaság és a Matica ilirska is képviseltették magukat. Az említett szerb, illetve horvát intézményt két neves író: Ljubomir Nenadović és Janko Jurković reprezentálta.

Az ünnepséget bankett zárta, melyen sok pohárköszöntő hangzott el a délszláv népek egységéről, de a magyar — szerb barátságról is. Urházy György, aki a magyar sajtót a helyszínről tudósította, részletesebben persze az utóbbiakról szól. Toldy pl. többek között így szólt: „... Elidegeníthetetlen joga az minden népnek, melyet Isten származás és nyelv által az emberiség egy-egy családjává rendelt, hogy egyéniségét, mely főleg nyelvében és költészetében találja leghívebb kifejezését, nemcsak fenntarthassa, hanem kifejtse is, s magát abban megdicsőíthesse. A magyar elismeri azon nyelv költői hatalmát, mely Márkó Králeyevics és Milos Obilicsről a tündéri bájú regéket szövi; sőt gyönyörűséggel olvassa ezeket saját nyelvén, s érzékeny részvéttel e gyengéd szépségű dalokat a szép Miliczáról, mik úgy Buda, mint Szarajevó falai alatt zendültek meg egykor a guszlicza panaszos hangjai mellett. S nemcsak Goethe találta azokat méltónak a fordításra, hanem Vörösmarty a követésre is. A magyar irigység nélkül nézi fejlődését a szerb értelmiségnek és irodalomnak, mert minél inkább világosodik az elme és nemesedik a szív, annál közelebb állunk azon időhöz, midőn a hontestvérek nem ellentétben állandanak egymással, hanem eszme- és szívcsereben szövetkezve, közös törekvéssel igyekeznek az emberiség feladata létesítésében, mely nem lehet egyéb a közös szeretetnél, s ezáltal a közös boldogságnál...“ Talán érdemes Podmaniczky Frigyes szavaiból is egy mondatot idéznünk: „... Egyetértés, szabadság, s a nemzeti nyelv iránti szeretet érzelmei fűzzék egybe a két nemzetet, Tököl Sebők intő szelleme világosítsa fénycsillagként utainkat a sötétség reánk borult perceiben!...“¹⁵

Stevan Branovački, Újvidék város országgyűlési képviselője és későbbi polgármestere, pohárköszöntőjét szerb nyelven kezdte, majd magyarul folytatta. Érdemes idéznünk néhány mondatát: „Én szerencsés vagyok a mai napon poharat emelni a magyar nemzet, a magas magyar tudós Akadémia, s ennek keblünkben megjelent érdemes tagjai üdvözlétére s tiszteletére, kik az által, hogy megjelentek ezen ünnepélyen, mely a szerb irodalmat terjesztő Matica Srbska által annak alapítója (!), az örök emlékü Tököl Sebők születése százados évnapjának dicsősítésére rendeztetett, nem kis fáradságot vőnek maguknak, a szerb nemzet irányában méltánylatot s testvéri hajlandóságot tanúsítottak, s ezen ünnepélynek mintegy koronájául szolgálnak. — Ezen szívélyes magaviselete s testvéri szeretetnyilatkozata a magas Magyar Tudós Társaságnak, — a mely valamint az egész magyar nemzet értelmiségét és szellemi erejét magába foglalva, ezáltal az egész nemzetet képviseli, s ezen lojális tettel, üdvös példával megy elő, úgy méltó arra, hogy a Matica Srbska is az ő fényes példáját mindenütt s mindenben kövesse.

¹⁴ Póth István: Eötvös József szerb vonatkozású levele. In: Irodalomtörténeti Közlemények 1961. 197—199. 1.

¹⁵ Pesti Napló 1861. 201. sz.

A szerb nemzet drága ereklyeként fogja szívébe vésni, örök időkre kebelében megtartani, s minden alkalmat megragadni, hogy az Európaszerte híres magyar nemzet iránt viszont méltánylatot, őszinte hajlandóságot és testvéri szeretetet tanúsíthasson. ...¹⁵ Jakov Ignjatović, a jeles realista regényíró is magyar nyelven meleg szavakkal méltatta a két nemzet barátságát.¹⁵

Maga Jókai nem szólalt föl Újvidéken, de az ottani élményeiről egy terjedelmes írásban számolt be és Sava Tököliről írta: „... hagyott mind a két vitéz testvérnépnek egy minden kincsnél drágább intést, melyet jó lesz ereklyeként tartogatnunk; a midőn azt mondá, hogy e két nemes népnek csak a művelődésben szabad egymással versenyezni, s magyarnak és szerbnek csak segélyre, de nem tusára nyújtani ki kezét. — Vajha soha se lennének szavai elfeledve! ...”¹⁶

A nagy mecénás születésének századik évfordulójáról a debreceni Református Kollégium fiataljai is megemlékeztek. A dísztermet az ünnepélyre magyar és szerb zászlókkal díszítették fel, a jubilánst dicsőítő alkalmi verseket szavaltak és az ünnepi beszéd is méltó volt az emelkedett hangulathoz.¹⁷

A szerbek iránti rokonszenv, a magyar – szerb barátság gondolata tükröződik a publicisztikában és az irodalmi életben is. A pest-budai képeslapokban pl. már az ötvenes években olvashatunk illusztrált leírást Belgrádról¹⁸ és a galambóci várról (Golubac)¹⁹, majd találkozhatunk a *Képek Montenegróból* c. cikkel is, melyhez két kép tartozik: „Zabljak erősség a Skutari tó mellett és Egy montenegrói ház belseje.”²⁰ Képekkel színezett híradások Aleksandar Karadordević, Miloš és Mihailo Obrenovićről²¹ is napvilágot láttak. A napi sajtó is rendszeresen foglalkozik a szerbiai eseményekkel. Pl. Aleksandar Karadordević lemondása, Belgrád bombázása a törökök által 1862-ben, a szerbiai szkupstina ülészsaka stb. képezik a Belgrádból küldött tudósítások tárgyát. Természetesen a magyarországi szerbek dolgairól is szólnak a fővárosi lapok: a karlócai szerb nemzeti kongresszusról, a Maticáról, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház alapításáról és működéséről stb. Azt is megemlíthetjük itt, hogy 1865-ben megjelent egy két képpel illusztrált rövid leírás *Pétervárad és Újvidék* címmel.²²

A szerbek iránti rokonszenv a fordítói tevékenységben is megnyilvánul. Az ötvenes években és a hatvanas évek elején a szerb népköltészet ismét az érdeklődés homlokterébe került, mint egykor a húszas és harmincas években. A legtöbb magyar sajtóorgánumban található fordításokat, átköltéseket a szerb folklórból, s két tevékeny fordító: Ács Károly és Kondor Lajos külön említést érdemel.

Ács Károly (1824–1894) részt vett a szabadságharcban és a közeletben is szerepet játszott, de számunkra az a lényeges, hogy nemcsak a román, hanem a szerb népköltészetből is sokat fordított. A szerb női dalok egész

¹⁵ Jókai Mór: A Tököli-emlékünnepe Újvidéken. Vasárnapi Ujság 1861. 36. sz.

¹⁷ Vasárnapi Ujság 1861. 70. 1. Vö. Božidar Kovaček: Dve mađarske pesne o Savi Tekeliji. In: Zbornik Matice srpske za književnost i jezik XII. 1. 133–140. 1. 1969.

¹⁸ Divatcsarnok 1854. 443–446. 1.

¹⁹ Vasárnapi Ujság 1859. 277–278. 1.

²⁰ Vasárnapi Ujság 1858. 485–486. 1.

²¹ Vasárnapi Ujság 1859. 6., 12., 16. és 45. sz.

²² Magyarország és a Nagyvilág 1865. 58. 1.

sorát közölte a *Magyar Sajtó* 1857. évfolyamában és szép bevezetőjében többek között ezeket írja: „... a szép forrás tulajdonképi fölfedezésének dicsősége... Vuk Stef. Karadzityot illeti, ki sok bíráló ítélettel, türemmel, és lelkiismerettel szerkeszté tekintélyes gyűjteményét azon elv szerint, hogy egy darab se vétessék föl, melynek valódiságáról ő személyesen felelős ne lehetne, melyet tudniillik ne ő maga hallott volna a nép szájából.”²³

Míg Ács Károly szinte kizárólag női dalokat fordított, Kondor Lajos inkább a hősi énekek gazdag tárházából merítette fordításainak tárgyát. Ő nemcsak jól sikerült népköltési tolmácsolásai miatt érdemli meg az utókor elismerését, hanem a szerb irodalomról szóló tájékoztató jellegű írásai miatt is. Tőle származik különben Ivan Mažuranić közismert epikai költeményének, a *Csengity Ága Halálának* magyarra való átültetése is, mely a horvát irodalom e klasszikus alkotásának első idegen nyelvű tolmácsolása. Érdekességként megemlíthetjük, hogy a *Smrt Smail-age Čengića* nem a horvát, hanem a szerb költészet termékeként lépett be a magyar irodalomba. A fordító bevezetőjében mondja: „... egyike a legsikerültebb szerb költeményeknek, nincs ugyan azon fellengős kötött stýlban írva, minőt Milutinovics Simon Szarajlia, Branko Radicevics és mások követtek, de annál tisztább szerbséggel.”²⁴ (E félreértés körülményei már régebben tisztázódtak.)²⁵

A szerb irodalom jeles magyar népszerűsítőjének munkásságára a korabeli szerb értelmiség is figyelt. Ennek alátámasztására idézünk a *Letopisban* megjelent *Mađarski prevodi naših narodnih pesama* c. cikkből: „... Među onim Mađarima koji se sad u ovome pravcu trude, najviše spomena i priznatelnosti i naše i njiove zaslužuje g. Lauš Kondor. ... G. Kondor će na ovom polju i dalje da radi. Mi mu želimo postojanu volju i najbolji uspeh ... A ni mi im s naše strane nećemo dužni ostati. Pažljivim okom pratićemo kao i dosada njiovu književnu delatnost, i što tamo najlepše nademo, gledaćemo da ga kod nas presadimo, da i kod nas cveta i miri; jer što je dobro i valjano, to treba da se rasprostire što većma može, to treba da bude obšte svima ...”²⁶

Kondor Lajos irodalmi munkásságának feltárása még a kutatás további feladata; irodalomközvetítői érdemei ezt mindenképpen indokoltá teszik. A feladat rejtélyes és izgalmas volta is csábítja a kutatót, mivel Kondor személyéről alig tudunk valamit, annyira, hogy kiváló kollégánk, Fried István a fordító nevét írói álnévnek tartja.²⁷

A két említett neves műfordítón kívül többen is foglalkoztak a szerb népköltészet átültetésével ebben a korszakban. Itt csak még kettőt említenénk. Az egyik Erdélyi János (1814–1868) a kiváló magyar népköltési gyűjtő, költő és kritikus, a másik Ács Zsigmond (1824–1898), Arany János nagykorösi tanártársa. Az utóbbitól ugyan csak egy, jól sikerült átültetést ismerünk, az *Omer és Merima halála* c. közismert balladát.²⁸ Nevének említését

²³ Magyar Sajtó 1857. 238–241. számok

²⁴ Magyar Sajtó 1857. 172. sz.

²⁵ I. Póth: Die erste Übersetzung von Mažuranić „Smrt Smail-age Čengića“. In: Studia Slavica 1959. 192–199. 1.

²⁶ Srbski Letopis 1858. knjiga 97. 232–235. 1.

²⁷ Fried István: A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig. Budapest 1979. 281. 1.

²⁸ Koszorú 1865. 323–324. 1.

itt elsősorban az indokolja, hogy a baranyai Laskón született és ott volt református lelkész. A magyar kulturális múltba nevét mindenekelőtt Shakespeare, Goldsmith és Dumas fordításaival írta be.

A szerb folklórból nemcsak költeményeket, dalokat, hanem elbeszéléseket és közmondásokat is fordítottak ebben az időben, elsősorban német közvetítéssel, mint ahogyan ezt Božidar Kovaček professzor *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben* közzétett tanulmányában megállapította.²⁹

A fent tárgyalt fordítói tevékenységgel kapcsolatban nemegyszer Vuk St. Karadžić neve is előtérbe került. 1864-ben bekövetkezett haláláról a magyar sajtó is beszámolt. Az egyik nekrológból érdemes néhány mondatot idézni: „... Karadzics tettei valóban jelentékenyek a szerb népre nézve. Egy szerb tudós sem tett szert oly nagy hírnévre, mint ő, s a szerb irodalom minden tevékenységének még sokáig vele kapcsolatban kellend kiindulnia. Irodalomtörténeti állása sokoldalú. Minden téren találkozunk tevékenységével. A szerb irodalom tulajdonképpení úttörője...“ Az elhunyt tetteinek, érdemeinek ismertetése után a méltatás így fejeződik be: „Bocsássa meg az olvasó, hogy idegen nagyság kedvéért oly hosszú időre vettem igénybe figyelmét; azt hiszem, két nemzet, melyeknek hasonló ösvényen kell járniuk, kell, hogy közelebbről ismerjék egymást. Csak a kölcsönös ismerés fűzhet bensőleg egymáshoz, s csak ez távolíthatja el a kártékony tévedéseket és félreértéseket.“³⁰

A szerb népköltészetből, mint láttuk, szép számban készültek fordítások, nem mondhatjuk el ugyanazt a szépirodalmi művek átültetéséről. „A szerbek népdalait és balladáit már sokan fordígtatták irodalmunk számára. Beszélyirodalmukat azonban alig ismerjük. Ezért érdekesnek véltük e mű közlését noha inkább a képzelem játékán, mint életvalódiságon alapul.“ Ezekkel a szavakkal vezette be a Fővárosi Lapok szerkesztősége 1864-ben Zmaj *Vidosava Branković* c. elbeszélésének magyar nyelvű közlését *Egy család balvégzete* címmel.³¹ A fordító Szokolovits József, aki nyilván azonos azzal a Josip Sokolovictyal, aki Laza Kostić *Maharadža* c. elbeszélését ültette át és a Szegedi Híradóban jelentetett meg.³²

A magyar írók érdeklődése a déli szomszédok iránt abban is megnyilvánul, hogy szerb tárgyú témákat dolgoznak fel egyes műveikben. Az ilyen alkotások közül kiemelkedik Arany János *Szibinyáni Jank* c. balladája. A költemény ugyan nem íródott „szerbus manir“ versformában, de tartalmán kívül a kifejezőmód egyszerűsége, az ismétlések, a gradáció is szerb népköltészeti ihletettséget sejtet. Tudjuk, Jókainak is vannak délszláv tárgyú művei, de a ma már szinte teljesen feledésbe merült írók, mint pl. Remellay Gusztáv, Pataki József és mások is írtak a tárgyalt korszakban szerb tárgyú „beszélyeket“.

Feltétlenül meg kell említenünk Urházy György *Keleti képek* c. könyvét, mely 1854-ben jelent meg. A jeles publicista „úgy ábrázolja a szerbek min-

²⁹ A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 5/6 sz. 165—170. 1.

³⁰ A Hon 1864. 35. sz.

³¹ Fővárosi Lapok 1864. 90., 91., 92., 93. sz.

³² Matica I (1867) 12. sz. 287. 1.

dennapjait, hogy kellő elméleti készültséggel mintegy történelmi távlatba helyezi a közeli múlt eseményeit, s a történelmi távlat felől szemléli a népszokásokat, a népdalokat is“, állapítja meg Fried István³³.

A tárgyalt időszakban a szerb sajtó és a szerb írók is érdeklődtek a magyar társadalmi és irodalmi élet eseményei iránt. Gondoljunk csak pl. a *Letopisban* megjelent írásokra, melyek Kazinczy Ferencről, Széchenyi Istvánról és Teleki Lászlóról szólnak. Jovan Subotić az ötvenes évek elején napvilágot látott egyes elbeszéléseiben magyar témához is nyúl, amikor a közelmúlt forradalmi eseményeiről ír. A *Madarica* c. novellájában egy szerb fiatalember és egy magyar leány tragikus szerelméről szól. Jakov Ignjatović romantikus epikai műveiben szívesen foglalkozik ezekben az években is olyan témával, melyben a magyar és szerb nép közös sorsa, a közös ellenség elleni harc kerül előtérbe, mint a *Đurađ Branković* c. befejezetlen regényében és a *Krv za rod* c. elbeszélésében.

Magyar irodalmi alkotások szerbre való fordításának folyamata is ebben a korszakban veszi kezdetét. Petőfinek *A csárda romjai* c. költeménye már 1855-ben megjelent Zmaj Jovan Jovanović avatott tolmácsolásában *Razorena čarda* címen. Ettől az időponttól kezdve egészen 1896-ig, amikor *A sivatag lakói* átültetése született, a kiváló szerb költő eléggé rendszeresen fordította Petőfi költeményeit, és ezek közül pl. *A XIX. század költői* és *Az őrlő átköltése* közkedvelt és közismert lett a szerb olvasók körében. A *Falu végén kurta kocsmá* a *Na kraj šora čadava mehana* kezdő sorával pedig a legszeleesebb néprétekbe is eljutott: népi dallamra énekelték és még ma is éneklük.

Zmaj azonban nemcsak Petőfit ültette át a szerb irodalomba, hanem Jókait is, amikor 1857-ben *A halál-fős álarc* c. elbeszélését *Lepa Rozaura* címen a *Sedmicában* megjelentette. „Šezdesetih godina dva krupna mađarska pisca, Aleksandar Petefi i Mavro Jokaji mnogo se čitaju i prevode među Srbima i vrše izvestan uticaj na mlađe srpske pisce“ — írja Jovan Skerlić.³⁴

Zmaj nagyobb lélegzetű átültetései közül a *Toldi* 1858-ban, a *János vitéz* 1860-ban került kiadásra. Arany elbeszélő költeményének fordítása volt a múlt század legnépszerűbb szerb költőjének első könyv alakban megjelent műve. A szerb nyelvű *János vitéz* sorsa pedig némileg rávilágít az ötvenes évek végén uralkodó politikai helyzetre. A könyvet a hatóságok először azért kobozták el, mert borítólapját a szerb és magyar nemzeti színek díszítették, másodszer valószínűleg azért, mert az előszóban a *szabadság* szó is előfordult — erről a körülményről maga a fordító számol be egyik levelében.³⁵

A mindkét részről mutatkozó érdeklődés és rokonszenv a színházi élet területén is megnyilvánult. Ezzel a témával most nem foglalkozunk, mert erről már más alkalommal is volt szó.³⁶

³³ Fried István i. m. 271. 1.

³⁴ Jovan Skerlić: *Omladina i njena književnost* (1848—1871). Beograd 1906. 358.

³⁵ Prepiska Jovana Jovanovića Zmaja I Novi Sad 1957. 27. 1.

³⁶ Vö. Póth István: *A magyar népszínmű a szerb színpadon*. Budapest 1981. 158 p. — I. Póth: *Smrt Stefana Dečanskog na mađarskoj pozornici*. (Előadás Belgrádban 1981. szeptemberében). — I. Póth: „Brankovics György“ — *Đurađ Branković*“ von K. Obernyik auf der serbischen Bühne. (Előadás Budapesten 1981. novemberében.)

Remélhetőleg sikerült e kis referátummal bemutatni, hogy a múlt század ötvenes éveiben és a hatvanas évek első felében kedvező légkör uralkodott a magyar és szerb nemzet legjobb fiainak együttműködésére. Mindkét részcél megvolt a hajlandóság a közeledésre elsősorban kulturális és irodalmi téren, s az írók éltek a lehetőséggel, kihasználták a kedvező körülményeket. Foglalkoztak egymás irodalmával, felkeltették az érdeklődést a szomszédos irodalmi élet megnyilvánulásai, termékei iránt. A rokonszenvet fordításokkal igyekeztek ébren tartani, s így néhány kiváló fordítás is született, mindenekelőtt Zmaj Jovan Jovanović tollából. Leszögezhetjük, az írók és költők sokat tettek a két nemzet irodalmi javainak megismertetése érdekében. Nem rajtuk múlott, hogy a későbbi történelmi események más irányba fejlődtek és olyan korszakok is bekövetkeztek, melyekben a megnemértés és ellenségeskedés sújtotta mindkét népet.

REZIME

Plodne godine srpsko—mađarske saradnje na književnom radu (1856—1867)

Bečka vlada je posle sloma mađarske revolucije 1848/49. godine u celoj carevini uvela autokratski režim, Bahov apsolutizam. Savremenici su ubrzo ustanovili da su „Srbi nagrađeni onim čime su Mađari kažnjeni“. Tako je, prirodno, došlo do saradnje Srba i Mađara. Ovo srpsko—mađarsko prijateljstvo vladalo je pedesetih i u prvoj polovini šezdesetih godina prošlog veka. Povoljno stanje ukinula je nagodba od 1867. godine kada su se složile vladajuće klase Austrije i Ugarske.

Atmosfera relativno kratkog perioda saradnje i prijateljstva vidi se i u tadašnjoj mađarskoj štampi. Sa simpatijama se piše o gostovanju somborskih tamburaša u Pešti i Segedinu. U Temišvaru su u znaku sloge Srba, Mađara i Rumuna proslavili vraćanje Srpskog Vojvodstva u sklop Ugarske. U prijateljskom tonu pišu se dopisi o srpskim „Besedama“, o svečanostima koje su priredene u spomen Save Tekelije, o Matici srpskoj, o osnovanju i radu Srpskog narodnog pozorišta, o srpskim narodnim običajima i dr. Tu su i opisi Beograda i golubačke tvrđave, informacije o Aleksandru Karadorđeviću, Milošu i Mihailu Obrenoviću, o bombardovanju Beograda, o radu srpske skupštine itd. U nizu tih izveštaja ističu se oni o proslavi stogodišnjice rođenja Save Tekelije u Novom Sadu 1861. godine jer se ovde — osim isticanja bratstva južnoslovenskih naroda — naglasilo i srpsko—mađarsko prijateljstvo (Stevan Branovački, Jakov Ignjatović, Toldy Ferenc, Podmaniczky Frigyes).

Simpatije prema Srbima odražavaju se i u brojnim prevodima iz srpskohrvatske narodne poezije. Najznačajniji prevodioci su Karolj Ač (Acs Károly) — koji je presadio uglavnom ženske pesme — i Lajoš Kondor (Kondor Lajos), prvi prevodilac *Smrt Smilage Čengića* na strani jezik (1857) — koji je prvenstveno junačke pesme presadio na mađarski. Prevedene su i narodne pripovetke i poslovice. Sa priznanjem je pisano o Vuku i njegovom radu. Od umetničkih pripovedaka prevedene su na mađarski *Vidosava Branković* od Zmaja i *Maharadža* Laze Kostića. I u nekim originalnim mađarskim književnim delima obrađuju se srpske teme, kao na primer u baladi *Szibinyáni Jank* Janoša Aranja (Arany János).

U to doba je i srpska štampa sa simpatijama pisala o Mađarima, na primer, o spomenutim prevodiocima Karolju Aču i Lajošu Kondoru i o drugim ličnostima kulturnog života. Srpski pisci su takođe obrađivali mađarske teme (*Mađarica* J. Subotića, *Đurađ Branković* i *Krv za rod* J. Ignjatovića). Sada se pojavljuju i prvi prevodi Petefija (Petőfi) i Jokaija (Jókai) na srpskom. Prevod *Toldija* od Janoša Aranja je Zmajeva prva štampana knjiga 1858. godine. *Vitez Jovan* od Petefija, takode u prepevu Jovana Jovanovića Zmaja, objavljen je 1860. godine.

I iz ovog kratkog rezimea se vidi da je srpsko—mađarska saradnja na književnom polju bila živa u to vreme. Pisci i pesnici su se obostrano trudili da originalnim delima i prevodima prodube međusobne simpatije. Istorijski događaji, međutim, razvijali su se mimo njihovih nastojanja.

RESÜMEE

Fruchtbare Jahre der ungarisch—serbischen literarischen Zusammenarbeit (1850—1867)

Die Wiener Regierung führte nach der Revolution 1848/49 im ganzen Kaiserreich ein autokratisches System (Bachs Absolutismus) ein. Die Zeitgenossen kamen alsbald zur Ansicht, daß „die Serben dasselbe als Lohn, was die Ungarn als Strafe bekommen haben“. So kam es auf natürliche Weise zur Zusammenarbeit der Serben und Madaren. Die Idee eine gemeinsame Front gegen Wien zu gestalten lag nahe. Die Periode der ungarisch—serbischen Freundschaft beschränkte sich hauptsächlich auf die fünfziger Jahre und auf die erste Hälfte der sechziger Jahre des vorigen Jahrhunderts. Der österreichisch—ungarische Ausgleich 1867 machte dieser günstigen Atmosphäre alsbald ein Ende. Doch sind auch in den nachfolgenden Jahren auf dem Gebiet der Kultur und Literatur Zeichen der Zusammenarbeit und der gegenseitigen Würdigung und Achtung festzustellen.

Die erwähnte freundschaftliche Atmosphäre widerspiegelt sich auch in der zeitgenössischen ungarischen Presse: mit viel Sympathie wird z. B. über den Auftritt der Tamburakapelle aus Sombor in Pest und Segedin berichtet; in Temesburg (Temesvár) wurde im dortigen Theater die Rückgabe der Serbischen Wojwodina an Ungarn im Zeichen der Einheit und Brüderlichkeit der Ungarn, Serben und Rumänen gefeiert; in freundschaftlichem Ton wird über die bunten Abende der serbischen Jugend und über die Feierlichkeiten anlässlich des Namenstags von Sava Tekelija geschrieben, wie auch über die „Matica srpska“, über die Gründung und Tätigkeit des Serbischen Nationaltheaters in Ungarn, über die Volksitten usw. In den Zeitungen gibt es auch Schilderungen über Belgrad und Golubac, Informationen über Aleksandar Karadordević, Miloš und Mihailo Obrenović, über die Bombardierung von Belgrad seitens der Türken, über die Belgrader „Skupština“ usw. Unter diesen Berichten haben die Nachrichten über die Hundertjahrfeier der Geburt des großen serbschen Mäzenen Sava Tekelija in Neusatz (Novi Sad, Ujvidék) 1861 eine besondere Bedeutung, da bei dieser Gelegenheit nicht nur die Brüderlichkeit der südslawischen Völker, sondern auch die serbisch—ungarische Freundschaft hervorgehoben wurde (Stevan Branovački, Jakov Ignjatović, Ferenc Toldy, Frigyes Podmaniczky).

Die Sympathie für die Serben drückt sich auch in den zahlreichen ungarischen Übersetzungen aus der serbischen Volkspoesie aus. Die namhaftesten ungarischen Übersetzer diese Zeit sind Károly Acs, der in erster Linie Frauenlieder übertrug, und Lajos Kondor, der vor allem Heldenlieder übersetzte. Serbische Volksmärchen und Sprichwörter erschienen auch in ungarischer Sprache. Vuk St. Karadžić und seine Tätigkeit fanden auch Achtung und Würdigung in der damaligen ungarischen Presse. Es wurden auch die Erzählungen *Vidosava Branković* von Jovan Jovanović Zmaj und *Maharadža* von Laza Kostić in ungarischer Sprache veröffentlicht. In ungarischen Werken der schönen Literatur wurden zu dieser Zeit auch serbische Motive behandelt. Am bedeutendsten unter diesen ist die Ballade *Szibinyani Jank* von János Arany.

Auch die serbische Presse schrieb in dieser Zeitspanne in freundschaftlichem Ton über die Ungarn, z. B. über die erwähnten Übersetzer K. Acs und L. Kondor, aber auch über andere Persönlichkeiten des ungarischen Kulturlebens. Serbische Dichter bearbeiteten in ihren Werken auch ungarische Themen (*Madarica* von J. Subotić, *Đurađ Branković* und *Krv za rod* von J. Ignjatović). Jetzt erschienen die ersten serbischen Übertragungen der Werke von Petőfi und Jókai. Die Übersetzung des *Toldi* von J. Arany war Zmaj's erste in Buchform erschienene Dichtung (1858). Der *János vitéz* (Vitez Jovan) von Petőfi, ebenfalls in der Umdichtung von Zmaj, ist 1860 erschienen. Dieses Buch wurde zuerst von den österreichischen Behörden eingezogen, weil sein Deckel mit den ungarischen und serbischen Nationalfarben geschmückt war.

Auch aus diesem kurzen Überblick ist es ersichtlich, daß die serbisch—ungarische Zusammenarbeit auf literarischem Gebiet ind dem behandelten Zeitalter rege war. Auf beiden Seiten trachteten die Dichter und Schriftsteller wie in ihren originalen Werken, so auch in Übersetzungen die gegenseitige Sympathie zu vertiefen. Es lag nicht an ihnen, daß die historische Entwicklung eine andere Richtung nahm und daß auch solche Zeitspannen kamen, in denen beide Völker von Mißverständnissen und Feindschaften heimgesucht wurden.

ETO: 894.511:05 (091) (497.11)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A MAGYAR IRODALOM AZ ÚJVIDÉKI *SEDMICA* LAPJAIN 1856 ÉS 1858 KÖZÖTT

DAZAR ČURČIĆ

A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

1.

Az újabb magyar irodalom csak a XIX. század elején kezdett beáramlani a szerb szellemi életbe, de akkor is, egészen a század derekáig, igen lassan és nem a legjobb tolmácsolásban. Maga a késés még talán érthető is, a behatolás lassúsága azonban annál kevésbé. Hisz akadt a szerbek között a XIX. század első felében is elég tanult ember, aki szépen és jól beszélt a magyar nyelvet s köztük is olyan, aki ismerte és becsülte a magyar irodalmat; mégis csak kevesen vállalták — ki tudja, miért — a közvetítő szerepét.

Jovan Pačić lehetett az első szerb költő, aki magyarul is verselt.¹ Mindkét nyelven alkotott az a két szerb irodalmár is, aki elsőnek érezte szükségét, hogy közelebb hozza a szerbekhez a magyar irodalmat, s tett is valamit e célból. Egyikük, Jovan Muškatirović lefordította és 1805-ben szerbes egyházi szláv nyelven is kiadta az egy évvel korábban, 1804-ben magyarul már megjelent kis népművelő könyvecskéjét.² Vitkovics Mihály pedig, az úgynevezett szerbesítéseivel kezdte hozzájárulását a magyar irodalomnak a szerb nyelvterületen való meghonosításához. 1816-ban, ma még ismeretlen okokból, kiadta Kármán József rövid wertheri regényének, a Fanni hagyományainak szerbesített változatát *Spomen Milice* címen. A kor szokásaihoz híven, de a szerbesített nevek miatt is Vitkovics főleglegesennek találta felüntetni, hogy a művet magyarról fordította, s hogy ki a szerzője.³ Davidović lapjának, a *Novine serbskih iz carstvjuščeg grada Vjene* mellékleteiben és a *Zabavnikban* közölt saját verseinek későbbi fordításait sem áttünetésként jegyezte.

¹ Póth István: *Pesmarica Jovana Pačića* (Jovan Pačić énekeskönyve). *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XI. kötet, Újvidék, 1963., 131—168. l.

² Lazar Čurčić: Jovan Muškatirović magyar nyelvű népművelő könyvecskéje és annak szerb olvasók számára készült fordítása. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 5—6 szám, Újvidék, 1971, 46—51. l.

Ugyanez szerbhorvát nyelven: *Prilozi za KJIF*. XXXVII. kötet, Belgrád, 1972, 3—18. l.
³ Mladen Leskovac: Mihajlo Vitković: njegov život i rad u srpskoj i madarskoj književnosti (Vitkovics Mihály élete és munkássága a szerb és a magyar irodalomban). *Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu*, VIII. kötet, 1. füzet, Újvidék, 1935, 36—49. l.

Antonije Arnot, aki jó ismerője lehetett a magyar nyelvnek és a korabeli magyar irodalomnak 1832-ben lefordította és kiadta egy máig is ismeretlen magyar szerző darabját *Virgílija* címmel, „žalostno pozorište u četiri dejstvija“ (szomorújáték négy felvonásban) megjelöléssel.⁴ Egy évre rá, 1833-ban jelent meg Imre János *Az ifjú magyar bölcselkedő* című regénye Mladi mudrac címmel Subota Mladenović fordításában.⁵ Ez volt a Matica srpska első magyar irodalmi vonatkozású kiadása. A következő magyarból készült fordítás csak öt évvel később, 1838-ban látott napvilágot: Lepa Grkinja „szomorújáték öt felvonásban, magyarból szabadon“. Konstantin Isaković, a fordító, nem tünteti fel, hogy Kisfaludy Károly verses drámájának, az Irénének prózai fordításáról van szó.⁶

Nem tudni pontosan, mikor fordította le Joakim Vujić a Srbski vozsd Georgije Petrović (Georgije Petrović szerb vezér) című négyfelvonásos darabot („jedno iroičeskoje pozorište u 4 dejstvija“). 1813-ban kérelmezte kiadatását, de kérését elutasították. Csak 1815-ben engedélyezték a darab előadását Szegeden, s a bemutatónak sikere volt. Ugyanebben az évben Újvidéken is színe viszik gimnáziumi előadásban, de be is tiltják mindjárt.⁷ A dráma végül 1843-ban lát nyomdafestéket Újvidéken mint Joakim Vujić összeállítása és írása (sočinjeno i spisano Joakimom Vujićem“).⁸ Köztudott, hogy J. Vujić más alkalmakkor is így járt el, ez a szerbesítés tehát senkit sem zavart különösebben. Arról van tudniillik szó, hogy Vujić ez esetben Balog István színész 1809-ben írt és 1812-ig játszott (Cserny György című) darabját szerbesítette meg.⁹

Teodor Prokopčani 1846-ban adta ki Szabadkán Jósika Miklós *A könnyelműek* című regényének fordítását Lakomisleni címmel, a szerző nevének feltüntetésével.¹⁰ Ezzel a regénnyel aztán valószínűleg le is zárul a szerb nyelvre fordított magyar művek sora a XIX. század első felében. Lehet, persze, hogy a lista nem teljes, s akad még valahol egy-két szerbre fordított magyar mű, ezt azonban csak ezután fogják kideríteni. Elképzelhető például, hogy magyar eredetiből készült az ismeretlen szerző tollából származó Jelena srbskinja mađarska kraljica (Szerb Ilona magyar királyné) című könyv is, melyről fordítója, Timotej Ilić csak annyit mond, hogy átültetés, de se a forrásnyelvet, se a szerző kilétét nem árulja el.¹¹

A XIX. század első felében megjelenő folyóiratok és almanachok sem tanúsítottak különösebb érdeklődést a magyar irodalom iránt. A Matica srpska Letopis c. folyóiratában 1833-ban találunk először magyar fordítást,

⁴ Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1519—1867 (A délszláv népek nyelvein megjelent könyvek katalógusa 1519—1867) — Narodna biblioteka Srbije — Belgrád, 1973, 343. sz. 52. l.

⁵ Ugyanott, 890. sz. 143. l.

⁶ Ugyanott, 1162 sz. 182. l.

⁷ Alojz Ujes: Balogova drama u preradi Joakima Vujića (Balogh drámája Joakim Vujić átdolgozásában). Karadorde u drami i pozorištu, Belgrád, 1970, 78—82. l.

⁸ Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1519—1867, 119 sz. 20. l.

⁹ Alojz Ujes: Drame i predstave o Karadordu u Mađarskoj (1809/12—1857) (Karadorderől szóló drámák és előadások Magyarországon) — Karadorde u drami i pozorištu, Belgrád, 1970, 24—40. l.

¹⁰ Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1519—1867, 1015. sz. 161. l.

¹¹ Ugyanott, 948. sz. 154. l.

Vitkovics Mihály egy epigrammáját Antonije Arnot tolmácsolásában, 1834-ben pedig további néhány epigrammát e szerb-magyar költő tollából, ismeretlen fordítótól.¹² A felújított Letopisban Teodor Pavlović 1837-ben közlést teszi Kazinczy Ferencnek egyik, Lukijan Mušickihoz intézett levelét.¹³ S ezzel úgyszólván ki is merül a Letopis magyar anyaga a XIX. század első felében. Mi tagadás, kevés ez a Pesten megjelenő Matica srpskától, s még ez a kevés sem azért került a Letopis lapjaira, mert a magyar irodalomból adott ízelítőt, hanem mert szerb vonatkozásai voltak.

De az akkoriban megjelenő többi szerb folyóirat, almanach vagy szórakoztató újság sem tett többet a magyar irodalom ügyéért, mint a Letopis. Ez az érdektelenség még különösebb, ha meggondoljuk, hogy Pesten 1837 és 1848 között két lap is rendszeresen megjelent, a Letopis és a Serbski narodni list, sőt öt olyan évről is tudunk, amikor három: 1838–39-ben az említettek mellett a Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu, 1842 és 1844 között pedig a Peštansko-budimski skoročeta. 1830 és 1840 között jelent meg Budán, Újvidéken és Szegeden a serbska pčela, 1841 és 1844 között Újvidéken a Bačka vila, s végül 1847-ben Pesten a Slavjanka című ifjúsági lap. E lapokból ítélve Pest volt a korabeli szerb irodalmi publicisztika első nagy központja. Mindez azonban nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a magyar irodalom utat találjon a szerb olvasó felé.

Ha a fentiekhez hozzáadjuk, hogy az akkori szerb írók megannyi szállal kapcsolódtak Pesthez, még érthetlenebbé válik a dolog. Talán egyetlen példa is elég a szerb írók Pesthez való viszonyulásának szemléltetésére: az 1838-as katasztrofális pesti árvízről a Serbski narodni list és a Magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu is úgy írt, mint a valamennyi pesti lakost ért nagy csapásról. Jovan Subotić egy könyvecskét is kiadott Potopljena Pešta (Az elárasztott Pest) címmel, fiatal szerb íróként csatlakozva a magyar fővárost ért súlyos szerencsétlenség krónikásaihoz.¹⁴

Ez a szolidáris megnyilatkozás is bizonyítja, hogy a XIX. sz. első felében élt szerb írók nem voltak magyarelleneseek. Egyébként is gyakran hangoztatták, hogy rokonszenvvel viseltetnek a magyarok és kultúrájuk iránt. Gondosan feljegyezték a magyar művelődési élet minden fontosabb eseményét, éppen csak az irodalmát hallgatták el. Ennek magyarázatát, egyebek között, talán abban kell keresnünk, hogy az akkori szerb írók többsége beszélt magyarul és jól ismerte a magyar irodalmat, így hát nyilván egyikük sem találta szükségesnek a fordítást, önmagát meg illetéktelennek tartotta valószínűleg, hogy a magyar irodalomról értekezzen vagy ennek értékelésébe bocsátkozzon. A magyarázat azonban sántít, mert nem ad választ arra a kérdésre, miért nem vált egy-egy magyar író vagy könyv legalább a korabeli szerb közéletben folyó eszmecserék tárgyává. Felvetődik továbbá a kérdés, hogyan történhetett meg, hogy egyetlen, a XIX. század első felében élt szerb író sem figyelt fel Vörösmarty Mihályra, Petőfi Sándorra, Arany Jánosra vagy

¹² Marko Maletin: Sadržaj Letopisa Matice srpske 1825—1850 (A Letopis tartalomjegyzéke 1825—1850) — Újvidék, 1968, 410. l.

¹³ Ugyanott, 413. l.

¹⁴ Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1519—1867, 2634. sz. 407—408. l.

Jókai Mór-ra. Márpedig, a jelek szerint, nem figyelt fel. Ám, ha ők nem is, szerencsére felfigyeltek rájuk, s emlékezetükbe vették nevüket azok, akik csak később, a század második felében lettek szerb írókká, irodalmárokká.

2.

Az 1848—49-es forradalom idején a magyarok és a Magyarországon élő szerbek politikai történelme vakvágányra tévedt, külön utakat válsztottak maguknak, s ezek az utak, sajnos, keresztezték egymást — mindkét nemzet kárára. A jutalmuk azonban egy volt: a vereség. A lesújtó vereség utáni keserves állapotok közt alig-alig volt mód folytatni a félbehagyottat, többnyire mindent előről kellett kezdeni. Ebben a szellemi élet sem volt kivétel. Az irodalomra hárult mindenekelőtt a feladat, hogy Bach hallatlan diktatúrájának feltételei közepette megtegye azt, amit — inkább a szándékon múltott, mint a lehetőségen — nem tett meg a lezajlott forradalom.

A XIX. század ötvenes éveiben Újvidék válik a szerb szellemi élet központjává, átvéve azt a szerepet Pesttől. Igaz, Pesten maradt a Matica srpska és a Letopis, ám ezek is inkább Újvidék felé tekingettek, s nemigen hittek abban, hogy ismét a szerb szellemi élet központjává avathatják Pestet. És ha már a forradalom előtti időkben nem tették meg Pesten, ahol a szellemi életük központja volt, ahol többek között lapjaik, almanachjaik jelentek meg, itt, az új központban, Újvidéken, a szembenálló felekként megvívott forradalom után, a rettenetes Bach-terror közepette végre befogadták a szerbek a magyar irodalmat, a lehető legjobb módon.

Újvidék szellemi életének kialakításában, s abban, hogy e várost történelmének aranykorában, a XIX. század közepétől kezdve Szerb Arhénnek is nevezték, nem kis érdeme volt Danilo Medakovićnak. Ez a vállalkozó kedvű líkai 1848-ban nyomdát alapított Újvidéken, s május elejétől kezdve átvette az abban az évben Pesten megindított Vestnik című lap nyomását Kosta Bogdanovićtól. E lapnak Újvidékre kerülése lehetővé tette az a pont, amelytől kezdve csendben és észrevétlenül áttelepült a szellemi élet északról délre, s ugyaninnen számíthatjuk az újvidéki sajtó és a Vajdaság mai területén kialakult újságírás történetét is.

Az 1848-as hadi események miatt Medaković kénytelen volt Karlócára költöztetni nyomdáját; itt folytatta a Vestnik nyomását, s itt indította meg saját lapját is, a Napredakot, az első Karadžić-féle írásmóddal és helyesírással nyomott szerb újságot. 1849-ben Medaković jobbnak látta még délre, a biztonságosabb Zimonyba helyezni át székhelyét, ettől kezdve ott jelent meg a Vestnik és a hivatalos Pozornik Vojvodine Srbije. Zimonyban adta ki Medaković, egyebek között, Dositej Obradović összegyűjtött műveit is, 1850-ben. Egy évvel később, 1851-ben új „irodalmi, szórakoztató és hírközlő” lapot indított — szintén Zimonyban — Vojvodanka címmel, fivére Milorad Medaković szerkesztésében.¹⁵ Danilo Medaković még ugyanabban az évben visszaköltözteti nyomdáját Újvidékre, Milorad Medaković

¹⁵ Na raskršću epoha: srpski književni časopisi 1850—1860 (Korszakok kereszttúján: szerb irodalmi folyóiratok 1850—1860) — Belgrád. 1979, 175—201. .

pedig Temesvárra megy és új lapot indít Južna pčela címmel, abban a reményben, hogy az ún. Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság közigazgatási központjában sikerre viheti politikai lapját. Támogatásra nem lelven, az információforrásoktól elszakadván elhatározza, hogy Újvidékre telepíti át a Južna pčelát, s kiadását és nyomását közösen vállalja fivérével. 1852-ben a két Medaković megindítja a lap irodalmi mellékletét is, Književni dodatak Južne pčele címmel. Miután még ugyanebben az évben betiltják a Južna pčelát, megszűnik irodalmi melléklete is.¹⁶ Milorad Medaković ekkor, elkeseredettségében tán, elhagyja Újvidéket, Danilo Medaković pedig 1852. június 1-én megindítja a Srbski dnevniket, majd nem sokra rá, június 25-én mellékletét, a Sedmicát, mely alcíme szerint „tudományos és szórakoztató”, valójában azonban irodalmi lap volt.¹⁷

A Sedmica megjelenése nagy eseménynek számított a szerb irodalomban. Joggal mondta róla Vaso Milinčević: „Korszakok határán, irodalmi stílusváltás idején jelentkezett a Sedmica, akkor, amikor a klasszicista-felvilágosító és szentimentalista irányzatot a nemzeti, népi, karadžići, illetve romantikus irányzat váltotta fel, s nemcsak krónikásává lett e változásoknak, hanem szervezőjévé, ösztönzőjévé és irányítójává is”.¹⁸ Majd hozzátette: „Noha kedvezőtlen feltételek közt fejtette ki tevékenységét, nem kis mértékben akadályoztatva az idősebb értelmiségi rétegek fásultságától és zavarodottságától, valamint a politika és a cenzúra béklyóitól, megjelenésének nem egészen hét éve alatt (1852—1858) sikerrel nőtte ki magát szórakoztató és tudományos magazinból, illetve mellékletből — egy politikai lap függelékéből — a korszak elsőrangú művelődési és irodalmi közlönyévé. Lapjain egy egész sor antológiai értékű írás látott napvilágot... s ezeket ma is élő s becses irodalmi örökségként tartjuk számon...”.¹⁹

Egy ilyen Sedmicát némitott el „az erőszakos rendőri tilalom, akkor, amikor a legjobb, legkiválóbb, illetve legirodalmibb volt”.²⁰ Semmi kétség, fordulatot jelző mérföldkő volt a Sedmica a XIX. század szerb irodalmában, s egyszersmind a korabeli szerb sajtóban is. „A nemzeti romantikus irodalom érvényesüléséhez való hozzájárulása mellett jelentős közvetítő szerepet töltött be az európai irodalmak viszonylatában is. Az európai klasszikusok, Horatius, Cervantes, Byron, Gogol, Lermontov, Andersen, Petőfi, Arany, Puskin, Schiller és mások nem egy művét mutatta be a szerb olvasóknak”.²¹

Igen fontos szerepet játszott „a magyar irodalomból való fordítások”²² megjelentetésében és népszerűsítésében is, teret adott Jovan Jovanović Zmajnak és Antonije Hadžićnak Arany-, Petőfi- és Jókai-fordításaik közlésére.

Magyar irodalmi vonatkozású fordításokat 1856 és 1858 között hozott a Sedmica, tehát megjelenésének utolsó három évében, amikor Đorđe Po-

¹⁶ Ugyanott, 205—219. l.

¹⁷ Ugyanott, 11—107. l.

¹⁸ Ugyanott, 105. l.

¹⁹ Ugyanott, 106. l.

²⁰ Ugyanott, 107. l.

²¹ Ugyanott, 106. l.

²² Ugyanott, 87. l.

pović, a későbbi Daničar szerkesztette. Az első ilyen jellegű szöveg a Toldi első két éneke volt Jovan Jovanović, a későbbi Zmaj fordításában.²³ A következő, 1857-es évfolyamában közölte a Sedmica Petőfinék Az ember (Jadni ljudi čim se ponosite) és Esik, esik, esik (Pada, pada, pada) című verseit Zmaj, illetve Ivan Maršovski fordításában,²⁴ valamint Jókai két elbeszélését Antonije Hadžić fordításában²⁵, és Tóth Kálmán egy versét Ivan Maršovski fordításában.²⁶ Megjelenésének utolsó évében mutatott be a Sedmica, Zmaj fordításában, néhány részletet a János vitézből (Vitez Jovan), ekkor közölte az Egy telem Debrecenben (Zimovnik u Debrecinu) c. verset és Jókai két elbeszélését Antonije Hadžić, egy novelláját pedig Đuro Vukićević tolmácsolásában.

A három év alatt összesen tizenkét magyarból készült fordítás látott napvilágot a Sedmica lapjain, ebből Arany János egy, Petőfi Sándor négy, Jókai Mór hat, és Tóth Kálmán egy alkotással szerepelt. A négy fordító mindegyike az akkori legfiatalabb szerb írónemzedék tagja volt. Évekre tagolva így fest a kép: 1856-ban egy fordítás, 1857-ben hét, 1858-ban pedig öt. Ha be nem tiltják, a Sedmica nyilván újabb fordításokkal segítette volna elő az újabb magyar irodalomnak a szerb olvasókkal való megismertetését.

A Toldiból közölt töredék bekerült az eposz teljes szövegének kiadásába, (Újvidék, 1858), a János vitézből vett részletek pedig 1860-ban jelentek meg Újvidéken a teljes szövegbe ágyazva. Valójában a Toldi első két énekének a Sedmicában való közlésével kezdte meg Zmaj Arany műveinek fordítását. Első Petőfi-fordításait viszont a pesti Letopisban (1855) és a zágrábi Nevenben (1856) közölte.³⁰ Petőfi-fordítói tevékenységének első szakaszában Zmaj a Sedmicában közölte a legtöbb átültetést, háromat, s csak egyet-egyet a Letopisban és a Nevenben.

E számvetést nézve talán nem is tűnik olyan soknak a Sedmica tolmácsolta magyar irodalom, de tény, előtte nem volt rá példa a szerbeknél, hogy egyetlen lapban, ilyen rövid idő leforgása alatt ennyi magyar vonalkozású fordítás látott volna napvilágot. Magukat a lefordított verseket és elbeszéléseket sem érheti semmi kifogás. Ez azonban nem jelenti egyszersmind, hogy a fordítások is kifogástalanok. Kétségtől Zmajéi a legjobbak, s Maršovskiéi a leggyengébbek valamennyi szerb fordítás közül.

Többen lejegyezték már, hogy Zmaj, Antonije Hadžić és Đorđe Popović Daničar 1856-tól kezdve igen sokat tettek a Sedmica lapjain a magyar irodalom népszerűsítéséért a szerbek között. Nehéz volna az elmondottakhoz bármit is hozzátenni. Annyit azonban le kell szegeznünk, hogy e nemes vállalkozásba fektetett munkájuk többszörösen megtérült.

²³ Vida Zeremski — Đurđevka Ljubibratić — Marija Čurčić: Sedmica: Sadržaj i predmetni registar (A Sedmica tartalomjegyzéke és tárgymutatója) — Újvidék, 1972, 29. l.

²⁴ Ugyanott, 45. l.

²⁵ Ugyanott, 36. l.

²⁶ Ugyanott, 49. l.

²⁷ Ugyanott, 45. l.

²⁸ Ugyanott, 36. l.

²⁹ Bibliografija Petefijevih pesama prevedenih na srpskohrvatski jezik (Petőfi szerbhorvát nyelvre lefordított verseknek bibliográfiája). Összeállította Desanka Bogdanović. — Sándor Petefi: Pesme, Újvidék—Belgrád, 1973, 130. l.

³⁰ Ugyanott, 151. l.

Mindez, amit a Sedmica tett a magyar irodalomért talán nem is volna ennyire jelentős, ha a szerb írók már a forradalom előtt is felfigyeltek volna Arany Jánosra, Jókai Móra, s mindenekelőtt Petőfi Sándorra. Mai ismereteink szerint az akkoriban számon tartott szerb írók közül senki sem reagált munkásságukra, ezzel szemben már a forradalom előtt felfigyeltek rájuk azok a fiatalok, akik csak 48 után váltak szerb írókká. Mi több, ezeknek a fiatal tollforgatóknak volt hozzá bátorságuk, hogy olyan időkben, amelyek egyáltalán nem kedveztek a forradalom előtti magyar irodalomnak, sem a szerb—magyar kapcsolatoknak, magyar verseket és elbeszéléseket fordítsanak és közöljenek. Petőfit közölni a Bach-diktátúra idején — mi más ez, mint az ellenállás kinyilvánítása, már-már hőstett. Még ennél is nagyobb hőstett egy olyan nemzet lapjában közölni Petőfi-verset, mely 1848-ban a költő ellenségének számított. Nyilvánvaló, e fordításaikkal a szerb költők valóságga avatták a forradalmi eszméknek a testvériségre vonatkozó részét, amiről oly ihletetten s oly nagy lelkesedéssel dalolt Petőfi. E szemszögből nézve egyáltalán nem kevés az, amit a Sedmica tett. Sőt, talán sorsdöntő szerepet is játszott a további szerb—magyar irodalmi kapcsolatok alakulásában. Semmiképp sem volna szabad lebecsülnünk és elfelejtenünk a Sedmicának ezt az útmutató üzenetét.

3.

A Sedmicában bemutatott magyar irodalomról szólva időzzünk el egy kicsit Đura Jakšić ugyanitt közölt verseinél is. V. Milinčević már idézett írásában a következőket mondja róluk: „Jakšić legjobb verseinek fele a Sedmicában jelent meg. Költőnknek utánpótlás is akadt, ami arra vall, hogy egyénisége már ekkor rányomta bélyegét a korabeli szerb költészetre. Ami a Sedmica-beli verseit illeti, nemcsak hogy sok a jó, gyenge úgyszólván nincs is köztük”.³¹

Jakšić életrajzírói és az irodalomtörténészek régtől fogva s rendre felfigyeltek, hogy a költő, saját vallomása szerint, korán megismerte Byron és Petőfi verseit. Jakšićnak e vallomása igen érdekes, s nagyon fontos lehet egyéniségének és költészetének megértése szempontjából. Csernyén került papírra egy borongós, esős novemberi napon, az 1849-es harcok után, s Bécsbe való elutazása, 1851 előtt, édesapjára emlékezvén. Jakšić apja a forradalom idején börtönbe került, s megbarátkozott egy rabbal. E fogolytársa röviddel a tömlőcből való szabadulása után meghalt. A halálhírt a felesége, Marta Stanojević közölte Jakšić apjával, aki, szemlátomást megrendülten a fiához sietett, hogy elmondja a talán nem is egészen váratlan hírt, de még inkább, hogy megossza vele bánatát. Jövetelének igazi okát azonban csak később árulta el. Előbb afelől érdeklődött, meglehetősen szórakozottan, min dolgozik fia mostanában, amire az ifjabb Jakšić ezt felelte: „A chilloni foglyokat festem Byron után”. Minthogy idősb Jakšić nem olvasta Byront, a fia elmondta, mit ábrázol majd a festmény. „... Örök fájdalom, örök szenvedés!” — mondta erre egyebek közt az apa. — „A festők megfestik,

³¹ Na raskršću epoha... — Vaso Milinčević — 1979, 61. l.

az írók megírják, az emberek meghallgatják — de senki föl nem kel az erőszak ellen! Még az isten sem . . .”³²

Ezután Jakšić elolvasta az apjának címzett levelet a fogolytársa halálhírével. E levél idézte emlékezetébe Petőfi sorait, s magát a magyar költőt is. „Most már Petőfim sincs” — sóhajtott fel — „elvesztettem! Ah, be sok mindent elvesztettem azóta, mi kedves volt előttem, mi felvidította szívem s bátorította lelkem, csak a sok emlék maradt meg, a sok szomorú és kedves, örömmel s bánattal teli emlék, ezekkel töltöm ki a szomorú úrt, mit a keserű jelen hoz nekem”.³³

A beszélgetés azzal ért véget, hogy az ifjú Jakšić átengedte a műteremként használt helyiséget apjának, hogy az oda költöztethesse elhunyt barátja özvegyét és gyermekeit, s gondoskodhasson róluk, míg talpra nem állnak valahogy. Nem is tehetett mást: az alkalom is, a pillanat is azt parancsolta, hogy támogassa apját.³⁴

A Jakšić-vallomásban fölelevenített helyzet valóban drámai és felemelő. Az egyik oldalon az apa fogolytársának halála és a szerbek és magyarok forradalombeli összetűzése következményeinek felidézése, a másikon emlékezés Byronra s az örök szenvedésre, mely ellen senki sem emeli fel szavát, még az isten sem. A kivételes pillanat szinte előhívta Petőfi szellemét, s Jakšićnak eszébe is jutott az ő Petőfije. Azon az esős novemberi napon, ott Szerbcsernyén apa és fia, a pap meg a leendő festő és költő testközelbe került az eljövendő időkkel.

E Byronra s Petőfire való szerbcsernyei emlékezését Đura Jakšić Zmajnak ajánlotta, s Zmaj ezt hiteles vallomásnak tekintette, és sohasem kérdőjelezte meg. S ha Zmaj nem vonta kétségbe, márpedig nem vonta, nekünk sincs rá semmi okunk. Így hát tényként kell elfogadnunk, hogy Đura Jakšić még annak előtte megismerte Byront és Petőfit, hogy Zmajjal találkozott volna Bécsben, 1851-ben.

Đ. Jakšićnak ez a hiteles és világos vallomása azonban, úgy látszik, nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy az irodalomtörténészek tényként könyveljék el a fentieket. Első életrajzírója, Svetislav Vulović is csak félig-meddig látta tisztán a dolgokat. „Már Bécsbe érkezése előtt ismerte Byront”³⁵ — mondja róla, s ebben tökéletesen igaza van, Petőfihez fűződő viszonyát azonban nem egészen érti, hisz ezt írja: „... kedvenc költője Petőfi volt. Hatására kezdett el maga is verselni. Dalaik közt egyébként nincs sok hasonlóság; talán a jellemükben és sorsukban mutatkozó rokon vonások vonzották Petőfihez”. Kissé alább pedig — már-már érthetetlen módon — hozzáteszi: „Petőfi verseit Jakšić Bécsben olvasta először, s a könyvet Jovan Jovanovićtól kapta”.³⁶

³² Uspomene: Drugu Jovi Jovanoviću — od Đure Jakšića (Emlékek: Jovo Jovanović barátomnak — Đ. Jakšić) — Sabrana dela Đure Jakšića: Pripovetke, Belgrád, 1978, 87. l.

³³ Ugyanott, 90. l.

³⁴ Ugyanott, 90. l.

³⁵ Svetislav Vulović: Đura Jakšić: pesnik i slikar (1832—1878) (Đura Jakšić, a költő és festő) — Godišnjica Nikole Cupića, IV. kötet, Belgrád, 1882

³⁶ Ugyanott, 109. l.

Jovan Skerlić már óvatosabb volt, de homályosabban is fogalmazta meg Jakšić és Petőfi viszonyát: „Petőfit olvasva, az ő Petőfijét, ahogy mondta, kihez lelki rokonság fűzte, és Byront, aki az európai romantikusok költői mintaképe volt, Zmaj mellett, aki nagy hatással volt rá, s a költészetre irányította figyelmét, kezdett el Jakšić maga is verselni Bécsben, 1853-ban“.³⁷

Miodrag Popović, aki kimutatta a Petőfi-hatás kétségbevonhatatlan nyomait Jakšić költészetében, megkérdőjelezte egyes életrajzírók (Vulović, Vrhovac) azon állítását, hogy Jakšić Becskereken német klasszikusokat olvasott,³⁸ s leszögezi, hogy ezekkel csak Bécsben ismerkedhetett meg. Ugyanakkor rámutat, hogy Zmajnak is, Jakšićnak is Petőfi volt az eszményképe, s ezt így magyarázza: „Eszményképük s tanítómesterük azokban a napokban a magyar forradalom költője, Petőfi Sándor volt, aki Bécsben is nagy népszerűségnek örvendett azon németek körében, akik titkon a vereség után is a forradalommal rokonszenveztek. Petőfi lírai verseiből Bécsben már 1846-ban megjelent egy német nyelvű válogatás, a másik a forradalom idején, 1849-ben látott napvilágot Majna-Frankfurtban, a János Vitéz fordítása pedig 1850-ben Stuttgartban“.³⁹

Hagyjuk most irodalomtörténészeink kisebb tévedéseit — Jakšić 1853-ban már nem volt Bécsben; az, hogy Majna-Frankfurtban és Stuttgartban Petőfi-válogatás jelent meg német nyelven, még nem bizonyíték arra, hogy ezeket Bécsben is olvasták —, ezeknél sokkal lényegesebb, hogy egyikük sem akarja elhinni: Jakšić már 1851 előtt olvasta Petőfit majd később is, német nyelven, ugyanúgy, mint Byront.

Nincs rá bizonyítékunk, hogy Zmaj olvasta volna Petőfit 1851 előtt, ugyanakkor egyértelműen és kétségbevonhatatlanul bizonyítani tudjuk, hogy Jakšić 1851 előtt is olvasta Byront és Petőfit, s hogy ezt Zmaj sohasem cáfolta. Emellett magától Zmajtól tudjuk, hogy ő Jakšićtyal együtt „eredetiben olvasta Petőfit“ Bécsben.⁴⁰ Mindezen ismeretek birtokában csak az szűrhető le, hogy Jakšić előbb olvasta Byront is, Petőfit is, mint Zmaj, s hogy ő volt az, aki Bécsben, 1851-ben vagy 1852-ben Petőfire és „eredetiben olvasott“ költészetére terelte a beszélgetést. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy Jakšić még 1852. október 12. előtt „egy kis Petőfi-fordítást“ küldött apjának Bécsből.⁴¹ Ezek szerint Đura Jakšićot kellene tekintenünk Petőfi első fordítójának a szerbhorvát nyelvterületen. Nagy kár, hogy a fordítás nem maradt fenn, s azt sem tudjuk, melyik Petőfi-versről van szó. Abból, hogy Jakšić Petőfi-fordítást küldött apjának, az is bizonyítottnak látszik, hogy idősb Jakšić is olvasta és ismerte Petőfi költészetét, s hogy a magyar költőt idéző 1849 és 1851 közti csernyei emlékezés hiteles.

Jakšić irodalmi munkásságában nem maradt fenn nyoma fordítói tevékenységnek. Németül sosem tudott jól, és magyarból sem fordított, noha

³⁷ Jovan Skerlić: Istorija nove srpske književnosti (Az új szerb irodalom története). Belgrad, 1914, 310. l.

³⁸ Miodrag Popović: Đura Jakšić, Belgrad, 1961, 31. l.

³⁹ Ugyanott, 40—41. l.

⁴⁰ Milan Šević: Zmaj i Đura u Beču — Đura Jakšić u zapisima i anegdotama — Szerkesztette és az előszót írta Milan P. Kostić, Belgrad, 1952, 32. l.

⁴¹ Prepiska — Službeni spisi (Levelezés, hivatalos iratok) — Sabrana dela Đure Jakšića, Belgrad, 1978, 4. l.

ezt a nyelvet jobban beszélte. Ennek ellenére, úgy látszik, az irodalom területére fordítással lépett be, s hogy éppen Petőfi-fordítással, az az ő esetében korántsem lehet véletlen.

Az a tény, hogy Jakšić már 1851 előtt ismerte Petőfit és költészetét, továbbá, hogy minden bizonnyal még 1851 előtt tudomására jutott Petőfi segesvári eleste — erről, úgy tetszik, akkoriban még nem cikkeztek nyilvánosan —, arra enged következtetni, hogy Petőfi költészetével Pesten ismerkedett meg 1847—48-ban. A velencei Giacomo Marastini pesti festőiskolájának növendékeként hallhatott először Byronról, itt ismerkedhetett meg verseivel s folytathatott eszmecserét a költőről festő-barátaival. Az iskola növendékei között, értesüléseink szerint, egyetlen szerb barátja sem volt Jakšićnak. A Tököly-intézetnek nem volt bennlakó diákja, nincs róla adat, hogy bejárt volna a Matica srpska olvasókörebe. Úgy látszik, többnyire németek, magyarok, vagy a soknemzetiségű Magyarország többi nemzetének fiataljai között forgott. Elképzelhető, hogy a festőiskola növendékeinek közös nyelve a magyar volt, s az is lehetséges, hogy a szerbcsernyei diák a magyar fiatalokhoz vonzódott a legjobban. A többiekhez hasonlóan ő sem idegenkedett semmi újtól, s miután megismerkedett Byronnal, egészen természetes, hogy a korabeli romantikus költészet, s így Petőfi hívéül szegődött.

Pesten 1848-ban — ha korábban nem — ő is ott lehetett a fiatal festő-növendékek, elsősorban magyar festőnövendékek között, akik csoportosan jártak Petőfi nyomában, s lesték minden mozdulatát, öltözködését, új versét. A Pilvaxba, Petőfi törzskávéházába, Jakšić nem járt, s a többibe se, ahol Petőfi meg-megfordult. Inkább kamasz, mint legény lévén, akkor még nem ivott, amint hogy később, 1851—52-ben Bécsben sem. Nyilván beérhette annyival, hogy ott járt Petőfi nyomában az utcán, a tereken, a színházban vagy a Nemzeti Múzeum előtt, s hogy sikerült megkaparintania valamelyik példányát azoknak a röpcéduláknak, amelyekre a Nemzeti dal volt nyomva. Ahhoz sem fér kétség, hogy 1848-ban megvett két példányt Petőfi verseinek frissen megjelent második kiadásából, s ezeket 1848 tavaszán, amikor elhagyta Pestet, magával vitte Szerbcsernyére. Így olvashatta aztán apa és fia 1848-ban Petőfit, mindaddig, míg egymás ellen nem fordult szerb és magyar a forradalom véres harcaiban, sőt később is, hogy megkötötték a békét, amely az égvilágon semmit sem hozott sem a magyaroknak, sem a szerbeknek, csak a Petőfi költészetéből leszűrhető tanulságot és üzenetet, amit azonban ezek még jó sokáig képtelenek voltak megérteni.

Jakšić 1851-ben Bécsbe is magával vitte a Petőfi-kötetet. Ki tudja, milyen szerencsés véletlen folytán bukkant rá Bécsben mindjárt Zmajra, tény, hogy az megosztotta vele lakását. Itt, ebben a lakásban kezdődött életre szóló barátságuk, amelyet csak Jakšić halála szakított meg. Bécsi tartózkodásuk idejéről tudjuk, hogy Zmaj meg szeretett volna ismerkedni Branko Radičevićvel, de nem tudott vele kapcsolatot teremteni. Zmaj iskolatársa, Jovan Bošković azokban a napokban ismerkedett meg, Đuro Daničić közvetítésével, Vuk Karadžićval és Branko Radičevićval. Jakšić egyikükkel sem kereste a kapcsolatot. Beérte azzal, hogy Zmajjal együtt „eredetiben” olvasták Petőfit. Ekkor szerethette meg Zmaj Petőfinek ezt az 1848-ban

megjelent kötetét, úgyhogy amikor 1855-ben Pesten járt, maga is szerzett egyet, fordított is belőle, s ebből vette kölcsön Petőfi arcképét, amikor 1860-ban kiadta János Vitéz-fordítását.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy Jakšić nem lelkesedett a népdalokért és Branko Radičević költészetéért. Megfertőzte már Byron és Petőfi. Zmajtól viszont nem volt idegen sem a népdal, sem Radičević költészete. Jakšićnak sikerült bécsi tartózkodásuk alatt felkeltenie Zmaj érdeklődését Byron és Petőfi, s ez utóbbi által az újabb magyar irodalom iránt, Zmaj azonban nem tudta megszerettetni vele a népköltészetet és Radičević verseit.

Zmaj és Jakšić 1851. évi bécsi találkozásából fakadt a fiatal, feljövőben levő szerb írónemzedék érdeklődése az újabb magyar irodalom iránt. Ezeknek a fiataloknak volt hozzá érzékük, hogy fölfedezzék az új magyar irodalom művészi értékeit, s vállalkozó szellemük is, hogy szálláscsinálóivá legyenek ezeknek a szerb olvasók körében. Az újvidéki *Sedmica*, mely megjelenésével a szerb irodalom új, megifjodott szakaszának kezdetét is jelezte, teret adott az újabb magyar irodalomnak is. Így történt, korántsem véletlenül, hogy a magyar irodalom éppen a szerb irodalom megfiatalodásával egyidőben vált hozzáférhetővé a szerbek számára. Ha már úgy hozta a sors, hogy ekkora késéssel érkezzen el a magyar irodalom a szerb olvasóhoz, a pillanat, amelyben elérkezett, nagy volt és jelentős, s nagyok a költők is, akikkel jött.

Szilágyi Károly fordítása

REZIME

Mađarska književnost u novosadskoj Sedmici 1856—58

U Novom Sadu je, u ne baš povoljnim uslovima Bahove vladavine, pokrenuta 1852. godine *Sedmica*, kao nedeljni dodatak za književnost *Srpskog dnevnika*. Ovaj nedeljni književni list okupio je većinu starih srpskih pisaca, ali i sve mlađe pisce, od kojih će neki biti i najznačajniji srpski pisci uopšte. *Sedmica* je obeležila obnovu srpske književnosti u pedesetim godinama 19. veka i, istovremeno, umnogome odredila njene buduće puteve. U toj i takvoj *Sedmi*ci objavljivani su od 1856—1858. prevodi Janoša Aranja, Šandora Petefija i Mora Jokajja. Za tri godine, od 1856, u *Sedmi*ci je objavljeno 12 prevoda sa mađarskog, svi iz pera najmlađe generacije srpskih pisaca, što možda i nije mnogo, ali je to mnogo više nego ikada ranije i, ono što je još važnije, u vremenu bez političkih sloboda, mladi srpski pisci prevodili su upravo najnaprednije onovremene mađarske pisce. Bio je to nesumnjivi dokaz otpora prema Beču i prilog saradnji sa Mađarima, narodu sa kojim su samo pre deceniju bili u ratu.

Jednom započete na najbolji mogući način, u *Sedmi*ci, 1856, veze srpske književnosti sa mađarskom literaturom nije bilo više moguće zaustavljati ili vraćati. U tome je značaj *Sedmi*ce i srpskih pisaca niklih iz nje za odnose sa mađarskom književnošću.

SUMMARY

**The Hungarian literature in the „Sedmica“ (1856—1958)
of Novi Sad**

In Novi Sad, under the unfavourable conditions of Bach's governing, in 1852 *Sedmica* was initiated as a weekly literary supplement of *Srpski Dnevnik*. This weekly literary journal assembled the majority of old Serbian writers, and all the young ones, some of them becoming very famous later on. *Sedmica* marked a revival of Serbian literature in the fifties of the 19th century, and at the same time determined its way in the future. In this journal translations of works by Arany János, Petőfi Sándor and Jókai Mór appeared from 1856 to 1858. In three years 12 translations from Hungarian were published in *Sedmica*, all written by the youngest generation of Serbian writers. Although the number of translations was not considerable, it was much more than it had been done ever before, and, what is still more important, the young Serbian writers translated the most progressive Hungarian writers. It was a proof of the resistance towards Vienna and a contribution to the collaboration with Hungarians, the people they fought against only one decades ago.

Once started in the best possible way the connections between the Serbian and Hungarian literature could not have been interrupted or put back. That is why *Sedmica* and the Serbian writers belonging to its circle are so important for the Hungarian—Serbian literary relations.

ETO: 82.091(=861=945.11) „1849—1867“

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

SZERB—MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK (1849—1867)

— Vázlat —

FRIED ISTVÁN

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Magyarország

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

Kivételesen szerencsés korszaka a címben kivetített a szerb—magyar kulturális kapcsolatok kutatói számára. E kapcsolatok, tudatos együttműködési kísérletek, a kölcsönös közeledési szándékokkal jelezhető tendenciák néhány fő vonását mutatjuk be az alábbiakban.¹ Kivételesen szerencsés helyzetben érezheti magát a korszak kutatója, mivel az 1848/49-es események után egyként csalódott, lassan-lassan kijózanodó és az egymás felé vezető utat kereső szerbek és magyarok — számtalan alkalommal — szinte tüntetően demonstrálták, hogy lényegében egy táborba tartoznak; több minden köti össze őket, mint ami szétválasztja. De kivételesen szerencsés a kutató azért is, mert a művelődési kapcsolatok építésében jeleskedő írók, költők, szerkesztők mindkét irodalom legjelentősebb egyéniségei: így a korszak szerb—magyar kulturális (és azon belül is súlyal: irodalmi) kapcsolatai mindkét irodalom fő áramában szemlélhetők, és semmiképpen sem marginális vagy pusztán kapcsolattörténeti jellegűek. Ám tüstént a veszélyre is kell figyelmeztetnünk, amely nem egy kutató írásában bizonyos torzítást okozott.² Azt előljáróban elfogadhatjuk, hogy a szerb—magyar kulturális kapcsolatok ápolását mindkét fél fontosnak, hasznosnak minősítette, és őszintén szorgalmazta. Az sem vitás, hogy a helyenként rendkívül brutális Habsburg-abszolutizmus ellenében a közös (szellemi) front kialakításának lehetősége is földerengett a két nép politikai és kulturális életének vezetői előtt. De mindez nem azzal magyarázható, hogy az 1848/49-ben vagy még korábban (pl. a temesvári szerb kongresszus 1790-es ülései alkalmával) fölvetődött és igen sok vitára,

¹ Jelen tanulmányunk épít a korábban, e tárgyban publikált dolgozatainkra. Vö: A magyar irodalmi népiesség az 1850-es években és a délszláv népköltészet. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. Budapest 1976. 219—232., A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig. Budapest 1979. Az e két műből vett néhány adatot a továbbiakban nem dokumentálom külön. Továbbá: az e két műben már szereplő kapcsolattörténeti adatokat nem ismétlem meg itt; ilyenformán részben új adatokkal igyekszem rekonstruálni a szerb és a magyar művelődés „rokonulás”-át, részben más oldalról világítom meg ezt a folyamatot.

² A létező, bár ebben az időben ritkábban felszínre jutó ellentétekről hallgat Kemény G. Gábor: Motivi zbližavanja u istoriji mađarsko—južnoslovenskih veza (1790—1914). In: Zbornik za istoriju (Novi Sad) sv. 6. 1972. Korszakunkról: 38—41.

Obernyikkel szemben szerb szempontból eleveníti meg Brankovics György korszakát a szerb regényíró, Jakov Ignjatović,⁹ akinek Đurađ Brankovića is ennek a korszaknak a terméke; s ugyanide sorolhatjuk a Krv za rod c. regényét is, amely a közös múlt harcainak megidézésekor máshová veti a hangsúlyt, mint Obernyik, és a szerb áldozatot, a szerb hősiességet glorifikálja. Ő is nagy szerepet tulajdonít a szerb—magyar összefogásnak, sugallja az ellentétek felértékelését, de hangvételében, nézőpontjában alapvető elérés tapasztalható az Obernyik-művekhez képest. Pedig Ignjatović később magyar országgyűlési képviselő lett, szemlélete, nemzetpolitikai állásfoglalása különbözött például a Svetozar Miletićétől.

Ez a példa egyben jelzi: hogyan kell értékelnünk, és hová kell helyeznünk a szerb—magyar megbékélési törekvések jelentős részét. Mert azt azért sose feledjük, hogy még a viszonylag elfogult Obernyik részéről is a megbékélési törekvések szolgálata a cél. S miközben a kulturális közeledés gondolata — fokozatosan — tért hódít, aközben a megbékélési gondolatok is mind szélesebb és jelentősebb területet fognak át. A magyar írók, teoretikusok józan hangvételű, Magyarország és általában a Habsburg-birodalom jövőjét ecsetelő és jelenlegi helyzetét elemző röpiratai, újságcikkei és tudományos munkái kedvező visszhangot kapnak szerb részről; mint ahogy a szerb közeledési kísérletek is jórészt magyar elismeréssel találkoznak. Eötvös József, Szalay László és mások (köztük súllyal: Deák Ferenc) magatartása, eszmévilága, nemcsak a realisztikusabb magyar politikát reprezentálja, hanem a nemzetiségi kérdés méltányosabb megoldását is. Szalay László pl. A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz c. füzetében (Pest, 1861.) sokat vitatott kérdéshez nyúlt, az egykori szerb autonómia történetét elemezte. Álláspontja az egykori centralista politikusé — és egyúttal a tárgyilagos elemzésre törekvő magyar történésé. Művét a szerb sajtó nem fogadta épp vita nélkül; de Szalay halálakor a Srpski Letopis terjedelmes nekrológban méltatta Szalay történetírói munkásságát, politikai pályafutását, nemes egyéniségét.¹⁰ Még beszédesebb Deák Ferenc elismerése: a tudományos akadémia funkcióját betöltő szerb tudós társaság 1861-ben Garibaldi és Cobden mellett Deákor tiszteleti taggá akarta választani.¹¹

Természetesen magyar részről sem mulasztják el a tüntető rokonszenynyilvánítást. Íme, egyetlen idézet a sok hasonló közül: „Milos Popovics, a belgrádi „Vidov Dan” szerkesztője, kinek lapja évek óta elismerést érdemlő buzgósággal küzd Magyarország jogai mellett, s aki közelebről egy nagy figyelmet érdemlő röpiratot írt a magyarországi nemzetiségi kérdés kiegyenlítése mellett, néhány nap óta fővárosunkban mulat.”¹²

Ezzel a közeledési törekvással párhuzamosan a magyar hírlapokban mind sűrűbben találkozunk a szerb témájú novellákkal. Ezek jórészt valóban az egzotikum hajhászása hozta létre; más része azonban feltétlenül beosztandó az alábbi címszavak alá: szerbhorvát népköltészet magyarul, e népköltészet

⁹ Jovan Skerlić: Jakov Ignjatović. Književna studija. Beograd 1904.

¹⁰ Vladislav Salaji. Srpske Letopisi 109. kötet 1864. 310—315.

¹¹ Srpska Kraljeva Akademija. Posebna izdanja Knjiga CXVI. Spomenice Knjiga 7. Beograd 1939. I, 39.

¹² Magyarország és a Nagyvilág 1 (1865) Nr. 1. 14.

hatása, befogadása a magyar irodalomban; magyar írók rokonszenve a török ellen küzdő szerbek, crnogoraiak iránt. Több ilyen jellegű elbeszéléssel találkozunk a magyar sajtóban, s ezek az elbeszélések a fenti szempont miatt érdemelnek figyelmet, nem pedig művészi értékük miatt. Madarassy Klotilda Cernagora gyöngye c. novelláját emelhetjük ki¹³. Az a kapcsolattörténeti adat érdekes, mely szerint a montenegróiak kedves költőjének, Milutinovitsnak (!) egy versét énekli egy szerb leányka. Másutt a szerb tárgyú novelláival már a szerb hírlapokban is feltűnő Remellay Gusztáv ír A Csernovicsok címen, a szerző egy „csernagorai népdalt” idéz prózában.¹⁴ Remellay Gusztáv terjedelmes regényes életrajza Hunyadi Jánosról pedig forrásul használja a szerbhorvát népköltészetet. A szerb népdalok, mondák egyike hosszan „írja le, mily elszántan védtek az összesereglett bajnokok a ravenicai erős zárdát”. A regény élénk színekkel festi: mily szíves örömet feláldozná Hunyadi János életét Szerbiáért; majd Ljubicza nevű ifjúkori szerelme srását kissé logikátlan, ám a nemzetközi mondakincsből vett elemekkel beszéli el a szerző.¹⁵

De valamennyi közös megmozdulás, kölcsönös elismerés között a legbeszédesebb és a legtöbbet mondó, szinte *modell érvényű*: Jókai Mór példája, esetlegességeivel, szélsőségeivel és szépirodalmi fogantatásával együtt. A regényíró-politikus-szerkesztő volt az, aki a szerb — magyar (és a román — magyar) ellentéteket a legalaposabban gondolta végig, s a legelsőik között az 1849-es események után, bár nem Kemény Zsigmond rendszerezésével és hideg számításaival; és következtetéseit nem politikusként, hanem író-politikusként fejtette ki. Már 1850-ben elemezte az egymásnak ártó, valójában hasonló célokért (ti. a nemzeti egyenjogúságért, a modernebb társadalmi berendezkedésért) küzdő népek ellentéteinek szükségszerű tragikumát. Szenttamási György c. elbeszélésében¹⁶ azt dokumentálja, hogy a gyűlölködés, a meg nem értés mindkét fél pusztulásához, mindkét fél boldogtalanságához juttathatja a küzdőket. Álláspontja nem Obernyik célzatos fenntartásaival rokon, hanem a kilátástalan gyűlölködést elítélő humanista szándékú íróé. S evvel párhuzamosan figyel föl a szerbhorvát népköltészetre, amely egy román (!) tárgyú és a román népköltészettel is érintkező tárgyú elbeszélésének lesz ihletője. A bojár leány c. elbeszélésének¹⁷ betét balladája nem pusztán ügyesen utánozza a Magyarországon akkor rendkívül népszerű, sokak által fordított és értékelt szerbhorvát népköltészetet, annak verselését, stilisztikai fordulatait, hanem feltehetőleg közvetlenül abból merít. A deseterac magabiztos használata, az epanaphorák művészi applikálása a versebe, valamint az Opet smrt drage i dragoga c. szerbhorvát ballada¹⁸ motívumainak beépítése: arra vall, hogy Jókai már ekkor sem

¹³ Madarassy Klotilda: Cernagora gyöngye. Hölgyfutár 5 (1854) I. Nr. 15: 57—58, Nr. 16: 61—62, Nr. 17: 65, Nr. 18: 69—70, Nr. 19: 73—74, Nr. 20: 77—78, Nr. 21: 81—82.

¹⁴ Remellay (Gusztáv): A Csernovicsok. Delejtű 2 (1859) Nr. 42: 323.

¹⁵ Remellay Gusztáv: A Hunyadiak. A legdicsebb magyar család története. Pest 1865—1866.

¹⁶ Sajó (Jókai Mór): Szenttamási György. Magyar Emléklapok 1 (1850) Nr. 1: 5—30.

¹⁷ Vö. az I. sz. jegyzetben idézett művek

¹⁸ Vuk Stefanović Karadžić: Narodne Srpske Pjesme... I. U Lipisci 1824. Nr. 137: 87—88.

hogyin hidegen a vitézi és asszonyi énekek világa. S e ballada nem véletlen epizód a regényíró életművében, hanem állandó érdeklődés és megbecsülés dokumentuma. S ezt nemcsak irodalmi, hanem művelődéspolitikai koncepció részeként is kell értékelnünk. Jókai ugyanis a forradalom előtti korszak liberalizmusának neveltje; azt vallotta, hogy a liberális eszmék diadalra jutása a nemzetiségi kérdést szinte önmagától is megoldja; másrészt azt, hogy az írott szó, azon belül is kiváltképpen a szépirodalom, a színvonalas és jóakarató publicisztika, illetve az oktatási rendszer szélesítése a nemzeti-egységi ellentétek kiegyenlítéséhez vezet. Sokan emlegetik Jókai naivitását. Inkább utaljunk arra, hogy Jókai olyan korszakban nőtt fel, amelyben a nemzeti mozgalmak élén költők, írók is álltak, és versekkel, verskötetekkel mozgósították a nemzeti mozgalom harcosait (hadd említsük meg itt Stűr, J.M. Hurban, Petőfi, Mažuranić, Gaj nevét!). Magát, Jókait is ott lelhetjük az 1848/49-es események forratagában, majd 1848/49 után a politika és az újságírás küzdőterén.

Ezért A magyar irodalom missioja c. programadó írása¹⁹ becses dokumentuma a fentebb említett liberalizmusnak, és egyben messzeható példája a kölcsönös megismerési törekvéseknek. A magyar irodalomnak alapvető feladata, hogy megismerje a vele egy érdekű népek művelődését. Az íróknak kell jóvátenniök a politikusok hibáit, az értelmiségnek lelkileg kell egybeolvadnia a más népek értelmiségével. A cikkhez hozzátartozik, hogy felhívása, amelyet a magyar írókhoz intézett, nem csengett ki visszhangtalanul. A korszak legtöbbet forgatott újságai, képeslapjai, a Magyar Sajtó, a Vasárnapi Újság, később a Fővárosi Lapok, a Magyarország és a Nagyvilág stb. sűrűn közölték a szerb, a román, a cseh, a szlovák irodalom, népköltészet magyar fordításait (kiemelkedően a szerb irodalom és népköltészet, valamint a szerb politikai, gazdasági élet köréből való tudósításokat), és ennek a lelkes-ismertetői tevékenységnek szintén visszhangja támadt a magyarországi (és nemcsak a magyarországi) szerb sajtóban.

Jókai azonban a személyes kapcsolatokat is ápolta. Megismerkedett Jakov Ignjatovićyal, Antonije Hadžićyal (ez utóbbi később az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben c. kiadványban munkatársa lett), Stevan Branovačkival. S amikor az alkotmányos élet hosszabb szünet után

¹⁹ Jókai Mór: Cikkek és beszédek IV. kötet, Budapest 1968. 421—435. Jókai felhívásának hangvétele, magatartásának példája érződik az alább idézendő közleményeken. Zmaj Arany János-fordítását ismertette a Magyar Néplap 2 (1857) Nr. 61: 489. A szerkesztő úgy érezte, hogy a szerbek e gesztusát viszonzni kell. A szerb irodalom alkotásait sűrűbben kellene magyarra fordítani, különösen a szerbiai (sic!) népköltészetre lenne szükséges alaposabban odafigyelni, hiszen e népdalokban — írják — oly sok magyar szereplő lelhető. E felhívásra egy Aszódí nevű levelező felelt az alábbiakban: „Tisztelt szerkesztő úr! Folyó év 61-dik szám alatti hírmondójából értésemre jutott, miként Joannovits János (!) újjáédes hazánkba Arany János Toldiját szerb nyelvre lefordítá; hogy a mi részünkről is viszonzásig lépjen életbe, ezennel felhívásának engedvén közlök egy ősz szerb bordalt Mátyás király idejéből. Ad notam Fölfelé megy borban a gyöngy jól teszi.” Magyar Néplap 2 (1857) 576. A fordító az eredeti versformát Vörösmarty Mihály Fóti dal c. versének ritmusában, erősen átköltve közli. Egyébként az említett ének: Vino pije Petar Dojčin. . . Nem érdektelen az az adat sem, hogy mikor a Sedmica c. lap Jókai: Szép Rozaurájának fordítását közli, és más fordításokat is ígér a magyar irodalomból, a Vasárnapi Újság felfigyel erre: „Szerb hazánkfiainak figyelmé teljes méltánylásunkat veszi igénybe.” Vö.: Vasárnapi Újság 4 (1857) 114.

kibontakozni látszik, és országgyűlésre készülnek Magyarország politikusal, Jókai továbbviszi említett újságcikkének gondolatát, és Magyarország hivatását ekképp jelöli ki egy választási beszédében: „Európa (...) várja tőlünk azt, hogy mint tudjuk Kelet-Európa érdekeit előrelátó ésszel, nemes előzékenységgel magunk körül consolidálni? A magyar nemzetre mindig vezetőszerp vár, ha nem engedi magát ez alapkérdésben felülmulatni: „Őszinte és tisztán értelmezett szabadelvűség minden irányban.“ Majd alább: „Semmi nemzeti törekvés erőszakos elnyomására sem e hon határain belül, sem ezenkívül nem nyújtok kezét.“²⁰

Mai szemmel könnyű bírálunk Jókait a magyar szupremácia hangoztatása miatt;²¹ jóllehet, ha az adott kor szóhasználatát és Jókai értelmezéseit vizsgáljuk, akkor a vezetőszerp kifejezésnek más jelentést kell tulajdonítanunk. Itt is, mint másutt is, a politikai nemzet liberálisan felfogott fogalmáról van szó, amelyben a történelmi jog alapján, de feltétlenül a szabadelvűség tág szempontjaitól vezettetve, a magyarnak, mint az adott időszakban leghatározottabb és legerőteljesebb nemzeti mozgalomnak kell irányítania. Ehhez hozzá kell vennünk azt a Kelet-Európa kisebb nemzeteinél elterjedt messianisztikus hitet (s ebben pl. Mickiewicz lengyelség-tudata, Štúr szláv-elképzelése és a magyar romantika nemzeti ideológiája azonos forrásokból táplálkozik, s hasonló attitűdöt jelenít meg), amely a nemzet funkcióját egy bizonyos küldetésben látta. Ezt vallotta író módján, szépirodalmi eszközökkel Jókai is. Egyébként a följebb idézett két Jókai-mondat *együtt* alkot egészet. S ezt feltehetőleg így látta a korszak szerb olvasóközönsége is, amely táviratban köszöntötte az íróat a beszédéért:

„Vukovár, március 13-án. Azon nemes szabadelvűség méltánylatául, melyet ön követé jelőtetése alkalmával a nemzetiségi jogokat illetőleg nyilvánított, szívélyes zsviőnk! Több vukovári szerb nevében: Stoicsevs.“²²

A Rubiconon innen c. cikkében azt hangsúlyozza Jókai, hogy „horvát-szerb rokonaink“-nál nem lelt gyűlöletre, nemzeti gyűlöletre sem, s a szerbek már tudják, hogy nemzetük „csak a magyarral kezét fogva lehet naggyá.“²³ Még tisztábban áll előttünk Jókai felfogása, ha 1861. május 24-i, országgyűlési beszédéből idézünk:

„én is tökéletesen egyetértek azon tisztelt képviselő társaimmal, kik mulhatatlannak tartják annak kimondását: hogy a magyar nemzet a vele együtt élő nemzetiségeket a legszabadelvűbb bőkezűséggel kívánja részesíteni mindazon áldásaiban az alkotmányos szabadságnak, amiket saját maga élvezni óhajt, és ahol viszályok forognak fenn köztünk, inkább akar nemesen engedékeny, mint hatalmaskodó lenni.“²⁴

Jókai tapasztalatait és tudását elmélyítette részvétele az 1861-i újvidéki Tököl Száva-ünnepélyen.²⁵ Itt Toldy Ferenczel és Podmaniczky Frigyes-

²⁰ Cikkek és beszédek VI. kötet Budapest 1975. 50—51.

²¹ Csukás István: Jókai és a nemzetiségek. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Supplementum I. Szeged 1973.

²² Delejtű 4 (1861) Nr. 12: 97.

²³ Cikkek és beszédek VI: 54.

²⁴ Ugyanott 74.

²⁵ A Tököl-ünnepélyen Újvidéken. Ugyanott 83—90. A debreceni református kollégium 1861-es Tököl-ünnepélyéről vö.: Božidar Kovaček: Dve madarske pesme o Savi Tokeliji. In: Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik 17 (1969) 133—140.

sel együtt jelent meg, de ott volt Urházy György is, aki korábban könyvet írt szerbiai élményeiről.²⁶ Jókai ugyan a Magyar Tudományos Akadémiát képviselte (amely 1855. óta a szerb rudós társasággal is kapcsolatban állt)²⁷ de nem tagadta meg politikusi önmagát sem. Elsősorban a magyar politikai élet szerb visszhangjára fülelt; azt fürkészte ki: mely szerbeket lehet megnyerni a magyar liberális politika számára. Ezzel egybehangzóan ismét a kölcsönös megértésre buzdított, amelynek a maga képviselői és regényírói — szerkesztői munkásságában is tanújelét adta. A szerb beszeda c. cikkében²⁸ elragadtatással nyilatkozott a szerb népdalokról, és ugyanitt elismerte a szerbesség jogát saját nemzeti kultúrája, nemzeti haladása fejlesztésére. A „nemzeti feltékenységek szomorú versengése”-t károsnak bélyegezve meg, ajánlja, hogy „társas életünkben keressük meg egymást”, ezáltal a nemzeti versengést is legyőzhetjük. Egy más híradásból tudjuk, hogy a szerb fiatalság „mulató estélyé”-n Jókai is jelen volt, rajta kívül a szerb népdalok fordítója, egy többnyelvű társalgási könyv szerzője, Ács Károly, a Szerb népdalok és hősrégék c. könyv tolmácsa, Székács József, a pesti egyetem bölcsészeti kara szlavisztikai tanszékének feltehetőleg horvát származású tanára, Ferenc József — és Jovan Jovanović Zmaj is. Az estélyen Kornelije Stanković szerzeményeiben gyönyörködhettek, s a tudósító szerint: „... Együtt jártuk a kólót és a csárdást, együtt ittuk a bort; együtt hallgattuk a magyar és a szerb dalokat.”²⁹

Jókai, a politikus, a szerkesztő személyes példájával emelte ki a közeledés fontosságát; s ha liberalizmusának esetleges naivitását, olykor egyoldalúságát emlegeti is a mai kutatás, nézeteinek öszintesége, példájának tiszteltre méltó volta, egyetlen pillanatig sem volt kétséges a kortársak előtt, és így előttünk sem lehet. S amikor 50. születésnapján szerb olvasói nevében Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić és Antonije Hadžić köszöntötte, ez a köszöntés nem kizárólag a népszerű és a szerb olvasók között is becsült regényírónak, hanem a tisztességesen liberális politikusnak is szól.³⁰

Magyar részről Jókait emeltük ki, a szerb — magyar kulturális közeledés élharcosát. Megtehetjük ezt azért is, mert széles bázisú háttérből válik ki. Elsősorban a népköltészet fordítása volt az, amely feltűnően megszorozódik ezekben az esztendőekben. De a népköltészettel kapcsolatos a folklorisztikai-őstörténeti (pontosabban szólva: magyar mitológiai) kutatás felélénkülése, amely semmiképpen sem nélkülözhetette a kutatás akkori stádiumában a szerb népköltészet tanulmányozásából leszűrhető tapasztalatokat. Nem hiányoznak a komparatisztikai jellegű dolgozatok sem, mintegy előlegezve Bartók Béla összehasonlító folklorisztikai stúdiumait. Ekkor még — természetesen — kisebb helyet foglalnak el a szerb irodalomról szóló beszámolók. S amennyiben találkozunk ilyen beszámolókkal, többnyire pontatlanságokra, elírásokra lehetünk figyelmesek, a jószándék mellett. A Smrt Smail-age Čengića első magyar fordítója, Kondor Lajos például szerbnek tartja a horvát költőt, Mažuranićot, és Sima Milutinović-Sarajlijával és Branko Radičevićtel együtt emlegeti. Igaz, fordításának forrása Jovan Subotić: Cvětnik srbske

²⁶ Urházy György: Keleti képek. Pest 1854.

²⁷ A 9. sz. jegyzetben idézett mű 35.

²⁸ A Hon 1864. nov. 29. Csukás: idézett mű, 34.

²⁹ Fővárosi Lapok I (1864) II. kötet, 273.

³⁰ Jókai Mór levelezése (1860—1875). Budapest 1975. 513.

slavesnosti c. könyve volt.³¹ Egy másik híradás szintén Jovan Subotićra támaszkodik, s a kéziratos irodalom, azaz a régi szerb irodalom mellett tárgyalja a „ragusai“, azaz a dubrovnikai, valójában a tenger melléki reneszánsz és barokk irodalmat is.³² Annál bővebben lelünk olyan közleményekre, amelyek a magyar irodalom szerb fordításait méltatják. Jovan Jovanović Zmaj tevékenysége lelkes visszhangot kelt. Nemcsak Kondor Lajos ismerteti Arany János Toldijának szerb áültetését (némi kis túlzással a fordítás minőségét illetőleg), hanem magyar lap ad hírt Zmaj János vitéz-tolmácsolásának sorsáról is, ti. a „szerb lantosok legjelesbike“ kiadta Petőfi elbeszélő költeményét szerbül, de „a boríték cífraságai szerb és magyar színekkel voltak nyomtatva“³³; emiatt a hatóságok bevonták a kötetet. Hír tudósít a Komarac megjelenéséről is.³⁴

Jovan Jovanović Zmaj valóban egyik kulcsfigurája a korszak szerb — magyar irodalmi (kulturális) kapcsolatainak. Fordítói pályája Pest-Budán indult, a még Jakov Ignjatović szerkesztette Srpski Letopisban, Perőfi: A csárda romjai c. versének szerb átültetésével. Mind a gesztus, mind pedig a ver-választás akár szimbolikus jelzésnek is fölfogható: kiállás a Bach-korszak ellen, Petőfi-nevével és szabadságszeretetének ideájával. A János vitéz és a Toldi szerb változata a korai szerb műfordítás történetének két (talán) legkiválóbb darabja, és egyben kifejezője annak, hogy mit igényelt a szerb irodalom és olvasóközönség a magyar irodalomból. A romantika és a népies szemléletmód magas fokú szintézise, Petőfi és Arany lírája és verses epikája a szerb költő lehetőségeit, a követhető és megvalósítható költői irányt segített tudatosítani, Branko Radičević nem egészen kiteljesedett, de korszakos jelentőségű költői reformja után;³⁵ mint ahogy Jókai újságírása, élelapiainak szelleme sem maradt hatás nélkül a véleményét politikai élelclapban is kifejezni kívánó Zmajra. Általában elmondhatjuk: a szerb irodalomból jórészt hiányzó műfajok pótlására, kifejelesztésének siettetésére szívesen fordultak a magyar (persze, nemcsak a magyar!) irodalomhoz a szerb költők. Így regisztrálhatjuk, hogy a magyar népszínmű valóságos diadalutat járt be a szerb színpadcn, mivel a szerb irodalomnak a népélet éppen olyan stilizált ábrázolására volt szüksége a közönség színházba csalogatására, mint amilyent a magyar irodalomban készen talált. Ezenkívül az a könnyedebb hangvétélű, zenei betétekkel élénkített színműtípus, amely a falunak és a városnak szociális ellentéteit csak tompítva elevenítette meg, jó fagadtatásra talált a szerb színházi közönségnél. A szerb regényírás — eltekintve Jakov Ignjatović, illetve korábban Milovan Vidaković próbálkozásaitól — nem tudta kielégíteni a növekvő olvasóközönséget. Nem elégítette ki, mert Vidaković modoros

³¹ Póth István: Neke madžarske veze pjesnika Ivana Mažuranića. Kolo 3 (1965) Nr. 6—10: 475.

³² M... Ivan: Vázlatok a szerb irodalom történetéből. Delejtű 6 (1861) Nr. 7: 50—51, Nr. 14: 107—108.

³³ Ugyanott Nr. 14: 111.

³⁴ Ugyanott Nr. 5: 40—41.

³⁵ Božidar Kovaček érdekesen mutatja be, hogy Zmaj János vitéz-fordításában Branko Radičević néhány kifejezésére bukkanhatunk. Vö.: Petőfi > Zmaj < Branko. In: Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik 21 (1973) 143—144.

szenzimentalizmusát, avult nyelvezetét már Vuk Karadžić bírálta; de nyelvi-
vileg nehezebb, szerkesztésileg egyenetlenebb volt Ignjatović regényírása is,
mint pl. Jókaié, aki regénytechnikailag a francia romantikus regényírás
vívmanýait tudta hasznosítani. A szerb olvasóközönség feltehetőleg a kel-
lemes olvasmányt, az érdekes és fordulatos — gördülékeny meseszöveget,
valamint az olykor elementáris erejű humort méltányolta Jókaiában, aki ily
módon a szerb olvasók nevelőjévé is vált. Jókai a szerbeknél hiányt is pó-
tolt: az önálló, színvonalas regényírás hiányát.

A szerb—magyar irodalmi közeledés (néhányan az 1850-es esztendő-
ben *rokonulásról* írtak) kétirányú: a magyar irodalom és irodalmi gondol-
kodás, a gyors ütemben izmosodó magyar folklorisztika a szerb népköltészet
tolmácsolásával, elemzésével veszi ki részét ebben a folyamatban.³⁶ Azok
az elméleti, irodalomtörténeti jellegű próbálkozások, amelyek a magyar ősköl-
tészeti vagy középkori költészet, illetve a magyar ősvallás létre próbáltak
következtetni, felhasználták, idézték a szerb népköltészetből levonható ta-
nulságokat. Ezzel szemben a szerb irodalom a népnyelv teljes és „hivatalos”
el- (és be-) fogadása után műfajokat, műnemeket akart teremteni; olyan iro-
dalmat, amely egyenértékű az európai hírré szert tett népköltéssel: valamennyi
hangnemet megszólaltató, minden formában egyként színvonalas lírát, epi-
kát, prózát és drámát. Ugyanakkor a magyar irodalom a XVIII. század má-
sodik fele óta végigjárta az irodalomteremtésnek ezt az útját, felhasználva
a német és a francia irodalom kezdeményeit is. S bár az 1850-es esztendőkre
differenciált, teljes irodalmi rendszerrel rendelkezett, amely a magyarul is
olvasó szerbek előtt amúgy is ismeretes volt már, s amely éppen az együtt-
élés, a sok tekintetben hasonló fejlődés miatt a magyarul nem olvasó szer-
bek számára sem lehetett egészen idegen. Annál kevésbé, mert például a
szerbre fordított magyar színműveket szerb környezetbe helyezték, szerb
helyi színekkel festették át. Egy szlovák kutató, Rudolf Chmel „biliterárnost”
-nak, azaz kettős irodalmiságnak³⁷ nevezte ezt a típusú jelenséget, hangsú-
lyozva, hogy elsősorban a XIX. század második felének Magyarországon
a szlovák (és hozzátehetjük: a szerb) olvasók és írók nem csupán *kétnyelvűek*
(háromnyelvűek) voltak, hanem *kettős* (hármás) kulturáltságúak is, és így
az egyik irodalomból hiányzó műfajokat, jelenségeket csekély változtatással
emelhették át a másik irodalomba, illetve bizonyos műfajok nemzeti irodalmi
kialakulásának az volt a legjelentősebb akadályozója, hogy egy másik iro-
dalomban magasabb színvonalon készen volt (pl. a magyarban vagy a németben).
Ám ehhez tüstént kiegészítést kell tennünk: a kettős irodalmiság ösztönzője
lehet a nemzeti kulturális élet teljesebbé tételének. Zmaj például mintákat,
alakokat, hangvételt és metódust is lelt Jókai élclopaiban, és a Komaracban,
de később is — a szerb közönség ízléséhez alkalmazva — típusában Jókaihoz
hasonlót alkotott. Mindez azért volt lehetséges, mert az együttélés közös
problémákat jelentett, ennek következtében bizonyos jelenségekre hasonló
reakciókat eredményezett.

³⁶ Jellemző példa a zombori leányvásárról szóló cikk, amelyet először a Vasárnapi Újság
közölt, innen vette át a Hölgyfutár 5 (1854) II. Nr. 238: 963., s amely élénk leírást
közöl a kóról.

³⁷ Rudolf Chmel: *Literatúra v kontaktoch*. Bratislava 1973.

A szerb—magyar kulturális kapcsolatok, a kölcsönös közeledés elmélyítését — mindezeken túl — vitathatatlanul segítette az érdekezésség él-ménye; ti. az a felfogás, hogy a szerbek és a magyarok az abszolutisztikus kormányzás ellen csak úgy vehetik föl eredményesen a harcot, ha a köztük fennálló vitás kérdéseket egyelőre félreteszik. A kölcsönös közeledés természetesen elsősorban és a legőszintebben a művelődés, az irodalom területén jött létre; de a politikai közeledést dokumentáló mozzanatokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Jellemző példaként idézhetjük a kulturális közeledést mindvégig szolgáló temesvári Delejtű c. újság egy híradását: „A »Morning Post« egy belgrádi levelet közöl január 28-káról. A levél azt mondja, hogy Szerbia nagyon föl van izgatva; ott Magyarország fölkelését várják, Kos-suth bankjegyei újból keringenek, s az állami papírokkal egy árkeletnek ör-vendenek.”³⁸

A politikai és a kulturális közeledés ama intenzitása, amely szerb—magyar viszonylatban az 1849—1867. közötti időszakban erőteljesen érezhető, különleges jelentőséget biztosít az irodalmi és a tudományos kapcsolatoknak. S bár a szlovák, a román, a horvát irodalmi, népköltészeti, tudományos alkotások is visszhangra leltek a magyar sajtóban, egyetlen más nép kultu-rális termékei sem örvendtek olyan népszerűségnek magyar körökben, mint éppen a szerbekéi. Nyilván hozzájárult ehhez a korábbi korszakok jól meg-alapozott érdeklődése, a szerbhorvát népköltészet Goethe, Grimm, Talvj, Gerhard és Kopitar által terjesztett európai híre; valamint az a tény, hogy a szerb irodalom mindig szorosabb kapcsolatokat tartott fenn a magyarral, mint a többi (mint pl. a horvát vagy a román). S az 1825-49 közötti szerb sajtó élénk kommentárokkal kísérte a magyar kulturális törekvéseket, intéz-mények fejlődését, a szerb lapokban viszonylag sűrűn találkozunk magyar művek fordításával, az 1840-es években pedig még Jósika Miklós egy regénye is megjelent szerb nyelven. Emellett az sem elhanyagolható tényező, hogy Pest-Buda jó darabig, még korszakunkban is, a magyar mellett a szerb kul-túrának is egyik fő központja volt. Itt alapították a Maticát, amely egészen 1864-ig itt fejtette ki tevékenységét, itt jelent meg a Letopis, amelynek leg-korábbi munkatársai közé tartozott a szerb—magyar költő, Vitkovics Mihály. A Letopis éppen az 1850-es esztendőkből sűrűn közölt cikkeket, beszám-olókat a magyar irodalomról, kultúráról, így az alábbi jelentős egyéniségek-ről: Tomori Anasztáz, Kazinczy Ferenc, Reguly Antal, Széchenyi István, Teleki László, Szemere Pál, valamint a már említett Szalay László.³⁹ Vit-kovics Mihályról a Vasárnapi Újság méltatását vették át⁴⁰; és méltatták Jovan Jovanović Zmaj fordításait,⁴¹ továbbá magyar írók, költők, fordítók munkásságát a szerb irodalom és népköltészet megismertetése, népszerű-ű-sítése érdekében.⁴² Külön hangsúlyt kap Kazinczy Ferenc 1812-ből keltezett

³⁸ Delejtű 4 (1861) Nr. 9: 73.

³⁹ E kérdésről általában: Božidar Kovaček: *Mađarske teme u „Letopisu Matice srpske“ 1849—1867.* in: *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik* 26/3 (1978) 463—469. — *Srpski Letopis* 97. kötet, 1958. 230; 100. k., 1859. 188—189.; Ugyanott 185—187; 101. k. 1860. 208—210; 102. k., 1860. 229—231; 109. k., 1864. 310—315.

⁴⁰ 95. k., 1857. 150—156.

⁴¹ 97. k., 1858. 216—218; 99. k., 1859. 190—194.

⁴² 97. k., 1858. 232—235; 99. k., 1859. 201—204.

levele Lukijan Mušickihoz,⁴³ amely nem pusztán azért érdekes, mert hódol a szerb népköltészet szépsége előtt, hanem azért is, mert a magyar író kifejezte humanista álláspontját: a magyar nyelv mellett a többi, e hazában lakó nép nyelvének és művelődésének virágzását is óhajta. Ez a levél egyébként már 1837-ben szerepelt egyszer a *Letopis* hasábjain.⁴⁴ S így ezzel az újraközléssel a kapcsolatkeresés folytonosságát is dokumentálta. A *Letopis* kiadása mellett a pestbudai szerbek számára a Tökölánium is fontos intézménynek bizonyult, ahol tehetséges szerb diákoknak volt biztosítva a tanuláshoz szükséges kedvező körülmény. A Malenicza-Tököl—ösztöndij pedig a pesti evangélikus iskolában biztosított helyet szerb diákoknak. Közvetlen kapcsolatban állt a pesti evangélikus egyház a belgrádival, Székács József és Janko Šafárik levelezéséből ez bőségesen kitetszik.⁴⁵

Ez az állandó, a mindennapi életre is kiterjedő érintkezés mindenesetre hozzájárult a szerb—magyar kapcsolatok intenzitásának fokozásához; s a kapcsolatok fejlődésének, kedvező alakulásának mindkét fél hasznát látta. A magyar irodalmi gondolkodás feltétlenül szegényebb lett volna a szerbhorvát népköltészet ismerete nélkül. S a szerb irodalom és színpad — fejlődésének akkori stádiumában — nem nélkülözhetette a magyar irodalom, különösképpen a színműírás tanulságait. Túl a nemes és legszebb hagyományaink között számon tartott, látványos megnyilatkozásokon (mint amilyenekkel pl. az újvidéki Tököl-ünnepségen találkozhattunk), a két irodalom és a két kultúra érintkezése, a közös témák feldolgozása, a kölcsönös fordításirodalom az, amely a legmaradandóbbnak látszik. Ehhez hozzátehetjük, hogy mind a mai napig őriz valamit Pest és Buda is egykori szerb lakosai munkájából, emlékeiből. Őriz irodalmában, a szerb építészeti emlékeiben (pl. a pesti szerb templom), a budai Egyetemi Nyomda szerb kiadványaiban. Ugyanakkor Đura Jakšić Petőfi-élménye, Jovan Jovanović Zmaj és Jakov Ignjatović viszonya a magyar irodalomhoz egész költői pályájuk fontos vonásait segített kialakítani; s még Laza Kostić életművében sem teljesen elhanyagolható tényező a magyar irodalom bizonyos alkotásainak ismerete.

Éppen korszakunk — amely történelmileg a nemzeti elnyomatás, az abszolutizmus korszaka — hozta meg a kölcsönös közeledés, a baráti megismerkedés lehetőségét a szerb és a magyar írók számára. S ez nem alkalmi találkozásokban nyilvánult meg, mint korábban, Vitkovics Mihály vendégszerető házában, hanem rendszeresen, az együttműködés, a tudatos, többek által (Jókai, Kondor Lajos) megfogalmazott program keretében.⁴⁶

⁴³ 97. k., 1858. 232.

⁴⁴ 41. k., 1837. 94—99.

⁴⁵ 97. k., 1858. 232.

⁴⁶ 41. k., 1837. 94—99.

⁴⁵ Székács József hagyatéka. Országos Evangélikus Levéltár. Budapest. A levelekből közölt: Magdalena Veselinović-Andelić: Janko Šafárik, valamint Tomanije és Anka Obrenović Székács Józsefhez írt néhány közvetlen levele. In: *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* III. évf. (1971) Nr. 9, 119—123.

⁴⁶ Külön tanulmányozást érdemelnének a Bach-korszakban, majd később létező ún. „hivatalos” intézmények, tudós társaságok, irodalmi egyesületek, könyvtárak kapcsolatai. Az általános helyzetet jól jellemzi a *Kisfaludy Társaság* magatartása, amely a *Matica srpska*t „testvér társaság”-ként aposztrofálta, amellyel mindvégig „csereviszonyban” állt. Vö. A *Kisfaludy Társaság Évkönyve*. Új folyam I. k. 1860/62—1862/63. Pest 1868.

A komparatisztika művelői közül többen igyekeznek a kapcsolattörténetet a háttérbe szorítani, hangoztatva, hogy az olykor véletlen és személyes kapcsolatok nem határozhatják meg írók, irodalmak helyzetét, nem szabhatják meg irodalmi folyamatok irányát. Nehéz lenne ezzel a nézettel vitába szállni. Azonban adódhat olyan körülmény, hogy együttélő népek írói számára éppen a kapcsolatok révén nyílik addig nem sejtett lehetőségük tevékenységük színesítésére, gazdagítására. S a szerb és a magyar irodalom történetében erre korszakunkban számos példát találtunk. 1849 és 1867 között a szerb—magyar irodalmi (és általában kulturális) kapcsolatok a két művelődés fejlődését eredményezték; egymásra hatásuknak messzeható következményei lettek. A kapcsolattörténet — ebben az esetben — nem jelentéktelen művek, nem méltán elfelejtett írók-költők alkotásainak feltámasztását szolgálta (jól lehet ilyen jellegű alkotások is szóba kerülnek ilyenkor, de nem meghatározó erővel, csupán kiegészítő dokumentálásul), hanem a két irodalom jobb, igazabb megismerését. Adott esetben a kapcsolattörténet a komparatisztika elválaszthatatlan és nem csekélyebb értékű része.

REZIME

Srpsko—mađarske kulturne veze (1849—1867)

Za istraživače srpsko—mađarskih kulturnih veza ovo je izričito srećno doba. Pošto su posle revolucije 1848/49. godine jednako razočarani, i Srbi i Mađari demonstrativno su ispoljavali pripadnost jednom taboru i tražili mogućnost zajedničkog rešavanja zajedničkih problema. Proučavanje ovog vremenskog razdoblja može da posluži i za potvrđivanje teoretskih postavki. Genetski dodiri važni za proučavanje uzajamnih veza ovoga puta nemaju marginalni značaj u razvoju ove dve kulture, nego su oni fundamentalnog značaja. Sa mađarske strane proučavanje srpske narodne poezije, narodnih pesama, pripovedaka, izreka, kao i otkrivanje načina života, postavlja kao cilj uklapanje istorijskih reminiscencija u šire perspektive; tome služe prevodi najvećih pesnika, pisaca, njihovi teoretski radovi, kao i prevodi manjih pisaca, pozorišna dela i novele srpske tematike. Sa srpske strane su od značaja priznanja, komentari o mađarskim težnjama (pa i političkim), raspravljanje o zajedničkim problemima, kao i prevodi dela Petefija, Aranja i Jokaija.

Deo srpskih čitalaca čitao je i mađarski, budući da je odrastao u duhu dveju kultura; deo srpskih pisaca preneo je iz mađarske kulture uzor, oblik, tip novina. Uzajamni uticaju si kontinuirani, sistematski, pa zato i nisu slučajni.

SUMMARY

Serbian—Hungarian cultural connections (1849—1867)

This is a very fortunate period for the investigators of the Serbian—Hungarian cultural connections. Equally disappointed after 1848/49, Serbians and Hungarians ostentatiously manifested their affiliation to the same block and looked for possibilities to solve problems they had in common. The investigation of this period may contribute to the corroboration of some hypotheses. These genetic connections are of great importance for the investigations of the development of these two cultures. The Hungarians aimed at studying the Serbian folk poetry, folk tales and proverbs, the Serbian way of living in a broader historical context, and these endeavours were supported by translations. The

Serbians appreciated the endeavours of Hungarians, commented them and discussed common problems, translated Petőfi, Arany and Jókai works.

Many of Serbian readers used to read Hungarian, too, having received a bicultural education. Some Serbian writers took over Hungarian cultural patterns, journal types, etc. The mutual influences were continuous, systematic, their accidental character being excluded.

ETO: 82.091

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

**CSALÁDTÖRTÉNETI MODELLEK
A KÖZÉP-EURÓPAI IRODALMAKBAN
(Dabrowska, Krleža, Babits)**

KISS GY. CSABA

Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, Magyarország

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

Vázlatunkban az európai irodalom egyik XX. századi műfaji változatának, a polgári családregegynek három tipológiai rokonát, Maria Dabrowska: Éjjelek és nappalok című regényét, Miroslav Krleža: Glembay-ciklusát és Babits Mihály: Halálfiú című regényét kíséreljük meg összevetni két szempontból; egyrészt az expozíció hasonló és eltérő sajátosságait vizsgálva, másrészt az expozíció családtörténeti visszatekintésében ábrázolt történelem néhány párhuzamos vonását érzékeltetve.

Nincs módunk itt tüzetesen tárgyalni a modern polgári családregegynek, családtörténeti regénynek, nemzedékregegynek stb.¹ nevezett műfaji változat poétikai sajátosságait. Arról a regénytípusról van szó, amelyet leggyakrabban az európai irodalom következő paradigmatisz mőveivel szoktak jelölni: Thomas Mann — Buddenbrooks, Roger Martin du Gard — Les Thibault, John Galsworthy — The Forsyte Saga, Makszim Gorkij — Gyelo Artamonovü. Ennek a műfaji változatnak az útját nemcsak a nyugat-európai és az orosz regénytörténetben lehet nyomon kísérni, születtek tipológialag hasonló mővek a keletközép-európai irodalomban is. További kutatásra váró kérdés, hogy a polgári családregegy keletközép-európai változata rendelkezik-e csakis rá jellemző poétikai sajátosságokkal, hogy elterjedésének határai hol húzhatók meg. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ez a regénytípus régióinkban a nyugat-európai irodalmak által nyújtott minták ösztönzésére született meg. A keletközép-európai népek irodalmi gondolkodását jellemző módon állapította meg az irodalomtörténeti kutatás egy-egy mőről, hogy tipológiai rokonságban áll a polgári családregegyvel, a műfaji változat tipikus mőveinek említett listáját kiegészítette a saját nemzeti irodalomban született alkotással vagy alkotásokkal, nem föltételezték (azaz inkább nem ismerték) hasonló mő létrejöttét a szomszédos irodalomban. Így rendeli a klasszikus európai mővek mellé Hankiss János például Tormay

¹ A gazdag szakirodalomból csak a legutóbbi időszak általam használt néhány mőve utalnék. Gorilovics Tivadar: A modern polgári családregegy. Budapest, 1974.; Anna Frydrychs: Problèmes concernant le „roman-fleuve“ I—II. = Zagadnienia Rodzajow Literackich (Łódź) 1968. 1. sz., 2. sz.; H. Szász Anna Mária: Társadalmi tendenciák ábrázolása és műfaji sajátosságok a 20. századi családtörténeti regényben. Kandidátusi értekezés. Szeged 1976. MTA Kézirattár 255 l.

Cecil A régi ház című regényét, a lengyel Anna Frydrychs többek között Maria Dabrowska Éjjelek és nappalok-ját, a horvát Ivo Vidan Miroslav Krleža Glembay-ciklusát.²

A polgári családregeény fontos szervező elve az egymást követő nemzedékek ábrázolása, ezért ezeknek a műveknek a fölépítésében alapvető szerepet játszik az idő. A családregeényekben az időbeliséget általában nyelviileg pontosan kifejezik, a történet ideje több évtizedre terjed ki, az elbeszélés ideje és a történet ideje közötti kapcsolatot rendszerint diszkontinuitás jellemzi. Számunkra most ebből elsősorban az a lényeges, hogy a műfaji változatban a történet ideje „történelmi idő”, határai gyakran egy egész korszakot fognak egybe. A történelmi folyamatok makrohullámai meghatározó módon befolyásolják a családok mikrovilágát, s bár az író ebben a viszonylag zárt világban mozog, a részben az egészt kívánja megragadni. Föltételezhető, hogy az európai minták áthasonítása során Közép-Európában és Kelet-Európában mind az epikai hagyomány mássága (gondolunk például a regény múlt századi útjának jellegzetességeire, a megkésettiségre, a diszkontinuitásra), mind a polgári fejlődés nyugat-európaiól eltérő vonásai következtében az íróknak sajátos problémákkal kellett szembenéznük. Épp az epikai műnem fejlődésében tapasztalható sajátosságok (elsősorban a realista regény jellegzetességei) határolnak el egy keletközép-európai régiót, amelynek számos vonása nemcsak a nyugat-európai irodalmakétól, hanem az oroszétól is különbözik. A polgári fejlődés — mint ismeretes — térségünkben felemás módon, a nyugat-európaiól eltérő társadalmi-gazdasági viszonyok között, nem saját nemzetállam keretében következik be. (Így természetesen itt nem lehet egy „szabályos” polgári család fölemelkedését és hanyatlását az ábrázolás tárgyául választani.) Nehéz volna ott a hagyományos polgári világ válságáról beszélni, ahol tulajdonképpen ez a világ igazán ki sem alakult, a nyugat-európai polgárságnak megfelelő történelmi szerepkört a középnemesi, gazdagparaszti vagy értelmiségi rétegek vállaltak.

A nyugat-európai család- vagy nemzedékregény tipológiai megfelelői vagy rokonai a mi térségünkben tehát szükségképpen más környezetből választanak a társadalom fejlődési törvényszerűségeit tipikus példaként (műfaji változatunk részint a naturalizmus, részint a realizmus valóságfelfogásával bír, nagy jelentőséget tulajdonít a tipikus fogalmának) illusztráló családot. A családregeény keletközép-európai tipológiai hasonlóságai és eltérései mindenekelőtt irodalmon kívüli okok következményei, s e tipológiai összefüggések leginkább az ábrázolt tárgyiasságok rétegében ragadhatók meg. Vizsgálódásunkban így óhatatlanul fontos szerepet játszik a művelődéstörténeti megközelítés. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a keletközép-európai családregeény lehetséges hazai befogadói is alapvetően más meghatározottságok között éltek, mint a nyugat-európai vagy orosz műveké. Író és olvasó viszonyában a mi térségünkben a polgári nemzetévtélás kezdete óta markánsan jellemző az irodalmi műnek tulajdonított erős posztulatív funkció, a külön-

² Hankiss János: Problèmes du roman historique = Zagadnienia Rodzajów Literackich 1959. 2. sz.; Anna Frydrychs i. m. Ivo Vidan: Ciklus o Glembajevima u svom evropskom kontekstu. In: Hrvatska književnost prema evropskim književnostima. Zagreb 1970. 461—539.

böző irányzatokban — még a realizmusban is — tapasztalható didakticizmus, az irodalmon kívüli célok közvetlen vállalása.

A teljesség igénye nélkül csak jelezni kívánjuk, hogy milyen konkrét művek állnak tipológiai rokonságban az európai család- vagy nemzedékregény műfaji változatával térségünk irodalmaiban. A lengyel irodalomban mindenekelőtt Maria Dabrowska említett többkötetes „regényfolyamát” (*Noce i dnie* — Éjjelek és nappalok — 1932–1934.) kell idesorolnunk, továbbá *Hermينيا Naglerowa* (1890–1957) *Krauzowie i inni* (Krauzéék és a többiek, 1936) című be nem fejezett regényciklusának három kötetét. A magyar irodalomból Tormay Cecil A régi ház (1914) és Babits Mihály Halálfiái (1927) című regénye áll a legközelebb az említett európai családregegyek típusához. A román irodalomban *Duiliu Zamfirescu* (1858–1922) A Comăneşteanu nemzetség (Neamul Comăneştilor, 1898–1902) című regényciklusa rokon jelenség. A cseh irodalomból *Anna Maria Tilschova* (1873–1957) két regényét, a Stará rodinát (Régi család, 1916) és a Synovét (Fiak, 1918), továbbá *Karel Matěj Čapek-Chod* (1860–1927) *Turbina* (1916, magyarul Századvég a Moldván címmel jelent meg, Pozsony 1956) című művét kell emlitenünk. A horvát irodalomban a családregegy tipológiai megfelelője *Miroslav Krleža* Glembay-ciklusa, amely három drámából és egy kötetnyi, esszéhez közelálló elbeszélésből áll. „Ez a ciklus azonban már eleve öntudatosan, tervszerűen felépített egész.” — állapította meg Sinkó Ervin.³ Érdemes idéznünk Lőkös István megfogalmazását is, aki a Glembay-ciklusról azt mondja: „... legtalálóbban az európai családregegy 'formabontásának' nevezhetnénk.”⁴

A polgári családból Keletközép-Európában gyakran lesz nemesi-bojári (Dabrowska, Babits, Zamfirescu, de Krležánál is a Glembay nemzetség több ága), s a nemzedékek sora nemcsak a társadalmi emelkedés és hanyatlás lépcsőit járja, hanem egyik-másik esetben nemzetiségét is anyanyelvét is megváltoztatja (például a Kelet-Galíciában lengyellé váló Krauzéék Naglerowa regényében, a megmagyarosodó Ulwingok Tormay Cecilnél, vagy a muraközi horvát-szlovén közegekből származó Glembayok sajátos osztrák-magyar tudatú zágrábi patrícuscsaládja Krležánál).

Most csupán arra szorítkozunk, hogy egy magyar (Halálfiái), egy horvát (A Glembay-ciklus) és egy lengyel (Éjjelek és nappalok) mű két mozzanatát, az expozíciót és a családtörténeti előzményt, illetve a kettő összefüggését szemügyre vegyük. A három mű kiválasztása nem volt esetleges, hiszen mindegyik a családregegynek vagy nemzedéki regénynek nevezett műfaji változat minta-érvényű alkotásaival tart tipológiai rokonságot — és természetesen egymással is —, továbbá mindegyik igen fontos szerepet játszik saját nemzeti irodalmának fejlődésében.

A családregegytel foglalkozó szerzők mindegyike nyomatékkal hangsúlyozza a műfaji változat és a történetiség szoros kapcsolatát. Itt most csak egy véleményt — Gorilovics Tivadarét — idézünk: „... a családregegy lényegéből fakadóan történeti beállítottságú, történelmi szemlélet híján létre sem

³ Sinkó Ervin: Miroslav Krleža műve. In: Korok, nézetek, alkotások. Vál. Petar Džadžić. Újvidék 1968. 487. 1.

⁴ Lőkös István: Krleža, a Monarchia és Közép-Európa krónikása. In: Hidak jegyében. Budapest 1974. 97. 1.

jöhet.⁵ Mint mondtuk, rendszerint egy történelmi korszak megjelenítéséről van szó. Ezt a történelmi korszakot a családtörténet valamelyik menzedékének szemszögéből látjuk. Dabrowska, Babits és Krleža művében a harmadik nemzedék, az unokák — Agnieszka, Sátorfy Imrus vagy a Glembay-ciklusban például Marcel Faber-Fabriczy — állnak a legközelebb az író nézőpontjához. A történelmi korszak tehát a közvetlen családi visszaemlékezésben és személyekben — szülőkhöz, nagyszülőkhöz — élő kor, amely családtörténeti jelenidőnek is nevezhetünk. A történet idejét mindhárom műben konkrét történelmi eseményekre való utalások határozzák meg. Dabrowska regényében a kezdő dátum az 1863-as lengyel felkelés, a befejező jelenet Kaliniec (Kalisz) 1914-es bombázása. Babits „Tisza Kalmán érájaként” határozza meg a történet kezdetét (az illető politikai 1875 és 1890 között volt miniszterelnök) az Epilógusban Imrus Erdőváron kapja meg az új folyóiratot, a Nyugatot (1908). Krleža ciklusában a nagyszülők nemzedéke a hetvenes-nyolcvanas években éli fénykorát, az unokák életét bemutató dráma, a Léda 1925-ben játszódik. Mivel családtörténetekről van szó, utalniuk kell az íróknak arra is, honnan léptek a történet idejébe a szóbanforgó családok. Ezért szinte a műfaj szükségszerű tartozéka a családregény elején közölt rövid összefoglaló a nemzetség őseiről, a család származásáról. Ahogyan látni fogjuk, más-más módon oldották meg íróink ezt a feladatot. Előbb néhány szót arról, milyen családot választott a lengyel, a horvát és a magyar író. A történetek jelen ideje a polgárosodás kora, ami közép-európai viszonyaink között — nagy mértékben egyszerűsítve — a középnemesi rétegek egyensúlyvesztését, hivatalnoki és értelmiségi pályákra kerülését, a polgári rétegeknek a nemesi életformához való asszimilálódását, gyors karriereket, az állami és nemzeti identitástudat ellentmondásos voltát is jelenti. A műfaji követelményekhez úgy maradhatott hű az író, ha a kiválasztott család reprezentatív, részint mint egy réteg vagy osztály jellegzetes képviselője, részint mint az alapvető történelmi folyamatok hordozója. A horvát Glembay család egy jellegzetes közép-európai képlet kifejezője, — Krleža egyik korai kritikusa, Marko Ristić óta ismeretes e történeti-szociológiai képződmény jelölésére a *glembajevština* (glembayizmus) szó⁶. A zágrábi alsóvárosi patricius család plebejus sorból kapaszkodott néhány nemzedéken át magasra, s nemes családokkal összeházasodva a mindenkor uralkodó politikát kiszolgálva lett a báni Horvátország gazdasági és hatalmi elitjének tipikus képviselője. A lengyel Dabrowska és a magyar Babits családtörténetének szereplői más világból származnak, a lengyel és a magyar történelem sajátos kultúrájú, évszázadokon át vezető szerepet játszó rétegéből, a középnemességből, mely a XIX. század második felének politikai és gazdasági változásai következtében megrendült helyzetűvé válik. A lengyel Bogumil Niechcicnek az 1863-as felkelés után már birtoka sem maradt, s intézőként kell magát és családját fenntartania, az „úrügyerek” Sátorfy Miskának a jogi stúdiumok és a hivatalnoki pálya kínálkozott a kiegyezés utáni Magyarországon.

A három író különbözőképpen ábrázolja a családok „előtörténetét”, a mű jelenideje előtti eseményeket. A családregényekben ennek az előtörténet-

⁵ Gorilovics Tivadar: i. m. 21. 1.

⁶ Marko Ristić használta először a Gospoda Glembayevi-ről (Glembay Ltd.) írt 1929-es bírálatában. V. ö. Miroslav Krleža. Zbornik. Zagreb 1963. 99. 1.

nek elsődleges funkciója az információközlés. Az expozícióban mutatja be az író azt a társadalmi-történeti közeget, ahonnan az illető család származik. Régmúlt események elbeszéléséről van szó, amit időhatározókkal, megfelelő igealakokkal érzékeltet a szerző. „Valamikor réges-régen a Niechcicek nagyjából olyanformán éltek, mint a többi falusi kastély lakói.”⁷ Ez Dabrowska regényének első mondata. Az előtörténet tartalmazza a családi legendákat, rendszerint direkt írói közlésben, a műben elmondott történettől valamilyen módon elkülöníti az író. Babits például regénye első fejezetének azt a címet adja: *Évek*, ezután következik a *Napok*. Egyértelmű, hogy más időviszonyokról van szó. Dabrowska a regény elé illesztett rövid krónikát nem számozza fejezetként, s az első fejezet első mondatában szerepel a *most* időhatározó, ami szembeállítható a bevezető mondat *réges-régen*-ével. Krleža ciklusa műfajilag is különálló művekből áll, nála az előtörténet külön szöveg (*O Glembayevima — A Glembayokról*). Persze nem mindig olyan egyértelműek és világosak az előtörténet határai, mint Krleža vagy Dabrowska művében. A *Halálfaiban* például leszűkíthetjük az előtörténetet az első öt alfejezetre, eddig tart Nelli és Miska származásának és összekerülésének bemutatása, vagy akár az első alfejezetre, a „halálos szüret történetére”. Az első (*Évek*) és a második fejezet (*Napok*) közötti legfontosabb különbség, hogy az elsőben az elbeszélés jóval nagyobb időegységeket „ugrik”, mint a másodikban.

Az előtörténet többféle viszonyban lehet a mű többi részével. Dabrowska bevezetője és Krleža családtörténeti esszéje metonimikus viszonyban van a regénnyel, illetve a Glembay-ciklussal. Ez érvényes Babits *Évek* című első fejezete és az egész mű viszonyában, de a szüretéről szóló első alfejezet metaforikus viszonyban van a regénnyel. Természetesen az előtörténet terjedelme és funkciója annak is függvénye, hogy a művekben mennyi visszautalás történik a család korábbi múltjára. Nyilvánvalóan ez regényben jóval könnyebben megoldható, s érthető, hogy Krležának drámáihoz hosszabb és részletesebb családtörténetet kellett írnia.

Az előtörténet műfaji formája különbözik a három írónál. Krleža terjedelmesebb írása — Bori Imre találó szavával „famíliatanulmány” — a történelmi esszé műfajához áll a legközelebb. Az elbeszélő az értekező műfajokhoz hasonlóan szerzői többesben közli mondanivalóját, forrásokra (pl. plébániai anyakönyv) hivatkozik, nem mulasztja el alkalmanként megadni az egyes alakok életrajzi adatait. Ugyanakkor ítéletet is mond a Glembay-jelenségről: „Hányszor átkozták el a Glembayok nevét heted- és kilencedízigen a tenger sok gazság és nyomorúság miatt, amit a glembayi kamatláb és érdek kéri lehetetlen logikája okozott felebarátaiknak csaknem három évszázadon keresztül: Mária Teréziától a ferencjózsefi uralom késő alkonyáig.”⁸ De a családtörténet mellett impresszionisztikus képet rajzol az egyes családtagok életéről, szokásairól, belső és külső világáról is. Tulajdonképpen nincs befejezve, nem zárt szöveg, folytatják az egyes családtagokról szóló novellák és a három Glembay-dráma. Dabrowska rövid bevezetője a polgári kor ihlette családkrónikákkal mutat rokonságot, nincs pontosan megjelölt időbeli kezdere a történetnek,

⁷ Maria Dabrowska: *Ejjelek és nappalok*. Budapest 1958. 7. 1. Ford. Kerényi Grácia.

⁸ Miroslav Krleža: *A Glembayokról*. In: Miroslav Krleža: *A Glembay család*. Budapest 1956. Ford. Dudás Kálmán. 5. 1.

a homályos elődőkben ered, mint a mesék. Közvetlen írói közlés az egész bevezető, szoros időrendben következnek egymás után az események. Babits regényének *Évek* című első fejezete az időviszonyokon kívül nem sokban különbözik a regény egészétől. Viszont maga az első alfejezet, a szüreti történet az anekdota műfajához áll közel.

REZIME

Modeli porodičnih istorija u srednjoevropskoj književnosti

(Dabrowska, Krleža, Babits)

Cilj našeg istraživanja je da, s jedne strane, potražimo u našem užem kulturnom regionu, u istočnom delu Srednje Evrope, primere koji odgovaraju klasičnim obrascima zapadnoevropskih romana o porodicama (Th. Mann: *Buddenbrooks*, R. Martin du Gard: *Les Thibault*); s druge strane, želimo da ukažemo na nekoliko karakterističnih paralela srednjoevropske istorije prikazanoj u trima paradigmatiskim delima (Maria Dabrowska: *Dani i noći*, Miroslav Krleža: *Ciklus o Glembajevima*, Babits Mihály: *Sinovi smrti*).

Smatramo da se razvoj buržoazije koji se razlikuje od zapadnoevropskog, jasno očituje u istoriji triju porodica prikazanih u ovim delima. Karakteristične su crte: prekidi koji se više puta ponavljaju, pitanje kulturne asimilacije u srednji sloj plemstva, protivrečnosti u pogledu nacionalnog identiteta.

Učinili smo prvi pokušaj da prikazemo povezanost porodičnih istorija sa nacionalnim identitetom u svetu opisanom u ova tri dela.

RESÜMEE

Drei Beispiele der Familiengeschichte in den mitteleuropäischen Literaturen (Dabrowska, Krleža, Babits)

Das Ziel unserer Forschung: einerseits suchen wir die Pendants der klassischen Typen des europäischen bürgerlichen Generationsromans (Th. Mann: *Buddenbrooks*, R. Martin du Gard: *Les Thibault*, J. Galsworthy: *The Forsyte Saga*) in unserem engeren Kulturkreis, dh. im östlichen Mitteleuropa; andererseits möchten wir auf einige Parallele drei ausgewählten werken (Maria Dabrowska: *Nächte und Tage*, Miroslav Krleža: *Glembay-Zyklus*, Mihály Babits: *Söhne des Todes*) und der in ihr dargestellten Geschichte hinweisen.

Laut unserer Hypothese gibt die komplexe Konfrontation dieser Werke wichtige Beiträge zur gattungspoetischen Entwicklung der mitteleuropäischen Literaturen und zur Kulturgeschichte des mitteleuropäischen Raumes. Als erste Probe wollten wir zwei Elemente dieser Werke vergleichen, nämlich die Rolle der Exposition und die Merkmale der Familienchroniken in der Exposition.

ETO: 05 (091) (497.11)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

IRODALMAK ÉS NYELVEK EGYBEFONÓDÁSA A SZABADKAI LAPOKBAN A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

Városi Könyvtár, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1982. febr. 25.

Az 1871-től a század végéig tartó időszakban Szabadkán 45 lap jelent meg. Mai értelemben vett folyóirat nem volt köztük. Irodalommal sem foglalkozott, természetesen, mindegyik, de nyugodtan állíthatjuk, hogy többségük irodalmat is közölt, vagy legalábbis igyekezett ilyesfajta olvasmányt nyújtani előfizetőinek. Ha leszámítjuk a közgazdasági, alkalmi, iskolai, sport- és vicclapokat, körülbelül 28-ra tehető az irodalmi jelleget is magukon viselő lapok száma.

Szerbhorvát nyelvű aránytalanul kevés volt köztük: az említett három évtizedes időszakban mindössze öt.¹

Milyen irodalmi és nyelvi egybefonódásról beszélhetünk e szabadkai lapok kapcsán?

Az első szabadkai lap, a Bácska, melyet 1871-ben indított meg Radics György, fiatal tanár korában, Ivan Antunović püspök sikertelen kísérlete után, hogy bunyevác lapot adjon ki Szabadkán, elsősorban maga Radics miatt érdemel figyelmet, hisz ennek hasábjain kezdte meg Radics tevékenységét a szerbhorvát népköltészet fordítása terén. Már az első évfolyamban több „dalmát dalt“, magyarra átültetett bunyevác népdalt közölt.² E fordítások mellett egy szerb vonatkozású cikk is megjelent Đuro Gojković tanító tollából: A szerb népköltészet. Ismertetés Gojkovics Györgytől.

Radics, mielőtt 1873-ban Zomborba távozott volna, kiadott egy irodalmi válogatást is Bácskai emlény címmel, s ebbe munkatársai és barátai írásain kívül bevette saját, a Bácskában közölt fordításait is.

A Subatički glasnik, az első ismertebb szerbhorvát nyelvű lap több szempontból is érdekes. Kalor Milodanović indította meg 1873-ban (1875 végén

¹ A XIX. században Szabadkán megjelent lapok közül soknak ma már nincs fennmaradt példánya sem nálunk, sem Magyarországon.

Áttekintésünk a Szabadkai Városi Könyvtárban és az újvidéki Matica Srpskában megtalálható lapok alapján készült.

² Abban az időben a bunyevácokat dalmátoknak is nevezték. „Pravi Bunjevac, dalmatinskog kolina sin“ — mondogatták akkortájt, sőt az egyik szabadkai újság még 1900-ban is ezt írta: „Szerb — dalmát tolmácsra van szükség a helybeli kir. törvényszék és járásbíró-ságnál“.

csatlakozott hozzá társszerkesztőként Božidar-Boško Vujić). Hasábjain több magyar vers is megjelent *Jukić*, alias Josip Manić fordításában:

Kralj Mathias. Igra u I-an čin za Dragutinom Kisfaludy (Subatički glasnik, folytatásokban 1873. XI. 22-től 1874. I. 10-ig)

K nadi. Za Drag. Kisfaludy
(Subatički glasnik, 1874. IV. 11.)

Ljubim te. . . Za Petőfy-em
(Subatički glasnik, 1874. VI. 6.)

Pod nebom. . . Za Bajzom
(Subatički glasnik, 1874. VI. 6.)

Zaljubljeno more. Za Petőfy-em
(Subatički glasnik, 1874. VIII. 1.)

Bogatac. Po „Tomba“-ju
(Subatički glasnik, 1874. X. 10.)

Jukić, azaz Josip Manić már a gimnáziumban kitűnt írásaival, az egyiket Jámbor Pál igazgató (írói nevén Hiador az iskolai almanachba (Szabadka, 1864) is bevette Bimbók a szabadkai felsőbb osztályú tanuló ifjóságtól címmel. A Mánich József aláírással megjelent írásban az ifjú szerző Dugovics Titusznak, Nándorfehérvár hős védőjének halálát énekli meg. Manić a középiskola elvégzése után teológiát tanult Kalocsán, majd segédlelkészként szolgált Miskén, Almáson, Vaskúton, Garán, Dunsokon és Horgoson. 1875-ben kivetkőzött s megnősült. A továbbiakban főképp a hetvenes évek bunyevác lapjaiban, a Bunjevačke i šokačke novineban és a Bunjavačka i šokačka vilában (itt két Petőfi-fordítást is közöl), valamint a Subatički glasnikban találkozunk nevével. Ezekben is csak néhány évig — 1870 és 1876 között —, mert a két bunyevác lap megszűnt.

1875-ben Kalor Milodanović ezt írta fra Stipan Vujevićhez intézett üzenetében: „A mi Jukić barátunk reális tevékenységre adta a fejét—ettől pedig beroszdásodik a képzelet. Reméljük azonban, szíve nem szűnt meg tüzesen dobogni fajtájáért. Ő e téren is hasznára lehet nemzetének.“⁴ Ami a reális politikai tevékenységet illeti, feljegyezték, hogy az ő nevéhez fűződik egy választási versike megszületése; azokban a napokban az egész város ezt fújta:

Zora zori, lipo već svanjava
A u gori slavuj tica piva
Pokaži se, bunjevačka snago,
Živio nam Mamužić naš Ago!⁵

³ A Misečna kronika című bunyevác lapnak, mely 1872-ben és 1873-ban jelent meg a magyar Havi Krónikával párhuzamosan, mindössze egy száma maradt fenn.

⁴ Szerkesztőségi és kiadóhivatali üzenetek. Bunjevac testvéremnek és barátomnak. — Subatički glasnik, 1875. XI. 13.
Bunjevac = Stipan Vujević

⁵ A vers — aláírás nélkül — Pisma korteška u vrime poslaničkog izbora címmel jelent meg (Kortesevlek képviselőválasztás idején) az 1879-es évre szóló bunyevác-šokác kalendáriumban.

(Hevenyészett fordításban:)

Pirkad már, pirkad, hajnalodik szépen
Csalogány dalol odakint a réten.
Ki legény a gáton, most mutassa magát,
Éltesse az isten jó Mamuzsics Agát!

Alighanem emiatt a verse miatt bocsátotta el állásából a nagy hatalmú Mukics János polgármester.

Josip Jukić Manić aránylag fiatalon halt meg (1841. június 2., Szabadka — 1881. április 19., Szabadka). A temetéséről beszámoló cikk jellemes emberként méltatja, s hozzáteszi: „... a papság részéről senki sem volt jelen és a harangozást sem engedték meg.”⁶

A magyar elbeszélők közül egyedül Jókai szerepelt írással a Subatički glasnikban.⁷ Egy bajai fiatal szerb, Đena Popović fordította, aki a Pupiljak nevű helybeli ifjúsági szervezet tagja volt, s Jukićhoz hasonlóan minden bunyevác újságba bedolgozott.

A Subatički glasnik munkatársai közé tartozott Franjo Podolski vagy Bodolski is, ő fordította le Petőfi János vitézét, melyet a lap igen melegen ajánl olvasói figyelmébe. A János vitézt valójában Zmaj fordította le szerbre, Bodolski csak bunyevácósította, amit egyébként fel is tüntetett e ritka könyvecske fedőlapján: „Petőfi Sándor János vitéze. Szerbre fordította Jovan Jovanović. A fordító engedélyével bunyevác nyelvjárásban kiadta Franje Bodolszky, a szabadkai Szent Rókus templom volt kántora. Szabadkán, 1873-ban.” Szabadka bunyevácok lakta részeinek kántoraként Bodolski 1857-ben már kiadott egy imakönyvet Vertao gizdavi címmel, melyről a városi előljárássághoz intézett egyik kérelmében ezt mondja: „... a bunyevác népnek, ki annyira hiányában volt az anya nyelven énekekben, több mint ezer darab a legjobb énekeket fordítottam le, hogy ők is a saját nyelvükön dicsérhessék a Mindenhatót.”⁸

Az 1875. év vége felé a Subatički glasnik magyar nyelvű méltatásokat is közölt a városban bemutatott magyar színielőadásokról. Amikor ez év október 1-én Farkas Antal beszüntette lapját, a Subatički glasnikkal hadilábon álló Bácskai Híradót, s amikor ugyanez idő tájt megszűnt az Antunovics-fivérek, József és Mátyás szerkesztésében megjelent mérsékeltebb *Szabadka* is, a bunyevác-szerb Subatički glasnik magára maradt a sajtóporondon. Ettől kezdve a Priposlano (Beküldetett) rovatában magyar nyelvű cikkeket is közölt a magyar színház tevékenységéről, a hírek és rövid jegyzetek közt pedig bunyevác nyelven számolt be a magyar előadásokról.

A nyelvek egybefonódásával zajlott le a lap hasábjain a nevezetes vita is a bunyevác nyelvnek az elemi iskolákba való bevezetése körül. A Subatički glasnik közölte folytatásokban Mamuzsics Lázár fiatal jogász magyar nyelvű

⁶ Bácskai Ellenőr, 1881. IV. 24.

⁷ Zapisnik rundova. Od Mavre Jokaije. Az író előszavával. Fordította Gjena P. — Subatički glasnik, folytatásokban 1873. IX. 6-tól 1873. IX. 20-ig.

⁸ Történelmi Levéltár, Szabadka

értekezését is A Bácskai Híradó és a bunyevác elemi tanügy címmel, mely könyv alakban is megjelent, de szerbhorvátira sohasem fordították le.

A „tanügyi kérdés“ („škulsko pitanje“) körüli harc annyira kiéleződött, hogy a lap szerkesztője, Kalor Milodanović 1876 derekán Szerbiába távozott, s vissza sem jött többé. Ezzel a lap sorsa is megpecsételődött.

1876-tól kezdve egymás után jelennek meg Szabadkán a különféle magyar lapok, s alcímében mindegyik feltünteteti az *irodalmi* jelzőt is. A Szabadkai Közlöny, a legéletképesebb köztük (az első világháború végéig jelent meg⁹), „társadalmi, szépirodalmi, kritikai és közgazdasági hetilap“ volt, s hasonló tartalmú fejlődéssel jelent meg a Szabadka és Vidéke (1877—1879), a Szabadkai Ellenőr (1879—1881), a Bácskai Ellenőr (1881—1904), a Szabadka (1885—1886), a Közvélemény (1886—1889) és a Szabadkai Hírlap (1886—1899) is. Az akkori idők szokásai szerint mindnek megvolt a maga úgynevezett tárca-rovata, melyben a legkülönbébb irodalmi jellegű írás helyet kapott. A helybelieken — nagyjából tanárokon, jogászokon vagy papokon — kívül vidéki munkatársai is voltak e lapoknak, egy-egy ismerős vagy barát a pesti egyetemi évekből, vagy egy-egy máshová vetődött szabadkai. A legtöbb azonban az ollózott anyag, leginkább a budapesti lapokból, elfelejtett újságírók tollából, akikről legfeljebb Szinnyeinel vagy Gulyásnál találharó némi adat. A világirodalom iránt nem mutattak különösebb érdeklődést e lapok, ez azonban, természetesen, korántsem jelenti azt, hogy itt-ott nem találni bennük egy-két fordítást az angol, illetve a szerb vagy horvát irodalomból.

A Szabadkai Közlöny a hetvenes években egy-egy szerb, illetve horvát népdalt közölt, az ekkor már zombori gimnáziumi igazgató Radics György fordításában. Az egyik a Dojcsin Péter (Petar Dojčin), a másik pedig a Lázár fejedelem házassága (Ženidba kneza Lazara).⁹

A Szabadka és Vidéke több ambiciózus író gyűjtött maga köré, ezeknek külön társaságuk is volt, a Szabadkai Irodalmi Kör (Jámbor Pál — Hiador, Sziebenburger Károly, Spitzer Fülöp, Milkó Izidor, Cziglányi Béla, Gáli Adolf, Halmay Imre). A lapban egy szerb verset találtunk, valószínűleg Zmajét.¹⁰ Müller Izidor fordította, aki poliglotta volt (Budapesten, Grazban és Bécsben tanult nyelveket), s aki szerbül még gyermekkorában megtanult Szabadkán.

A Bácskai Ellenőr — kezdetben Mamuzsics Augusztin-Agonak, a tekintélyes ügyvédnek a lapja — élénk figyelemmel kísérte Radics György irodalmi munkásságát, s Tarkaságok című zombori gyűjteményének megjelenése alkalmából ezt írta róla: „Szerzőnek azon elvitathatatlan érdeme van, hogy a magyar és szláv irodalmat érintkezésbe hozta egymással, különösen a dalmát daloknak a magyar irodalomba történt sikerült átültetése által a régi hagyományok bő forrását nyitotta meg számunkra“.¹¹ A lap 1883-ban részletet közölt Radicsnak a rigómezei dalokról (kosovske pesme) szóló tanulmányából, s

⁹ Radics György: Dojcsin Péter (Horvát-ból). Mutatvány a Bácsbodrog-megyei Árvíz Alumból — Szabadkai Közlöny, 1876. V. 21.

Radics György: Lázár fejedelem házassága (Szerb költemény) — Szabadkai Közlöny, 1879. VII. 20.

¹⁰ Dal. Joannović után. Szerbből: Izso — Szabadka és Vidéke, 1878. VII. 21.

¹¹ Bácskai Ellenőr, 1881. II. 6.

két verset ugyanebből a ciklusból Radics fordításában. 1883 októberében jelent meg, ugyancsak Radics fordításában, a Szibinyanin Jankó nősülése.¹²

Radics 1886-ban bekövetkezett korai halála alkalmából a Bácskai Ellenőr így emlékezik meg róla: „Ő volt ki városunkban a sajtó irodalmat „Bácska” című heti lapjával a 60-as évek végén megteremté... Különösen kitűnt mint délszláv nyelvek alapos ismerője és a délszláv irodalomnak, költészetnek hivatott interpretátora s e nembeli munkái leginkább jellemzik őt. Szintén a társadalom terén is mint honunk délszláv elemeinek a magyarral való testvériesítésének hivatott apostola áldásosan működött”.¹³

A Bácskai Ellenőr a Radics fordította szerbhörvát népdalokon kívül közölte Nikita (Nikola) Crna Gora-i fejedelem német közvetítéssel magyarra fordított Oda repül lelkem (Onam' onamo) című versét is. Ennek indítékairól a szerkesztő Stoczek Károly így számol be rövid jegyzetében: „E költeményt Montenegro hős fejedelme Nikita írta, s azért is érdekes, mert híven tükrözi vissza a montenegróiak reményét és törekvéseit, hogy a szerb császárok birodalmát visszaállíthatják. A költeményt Gyurkovics szláv költő német fordítása után közöljük”.

A felsorolt újságok közül egyedül a Közvélemény volt kimondottan politikai lap, lerótt óvadékkal. A hasábjain és körülötte zajló dolgok megértésére elég néhány mondatot idéznünk Sziklai Soma írásából, aki a bunyevácok idetelepülésének kétszázadik évfordulója kapcsán a következőket írja a lapban: „Kétszáz évvel ezelőtt nem volt városunkban magyar és épen 1686-ban telepítettek ide idegeneket, a mai bunyevácok őseit. És ma? Szabadka fele magyar származású és az akkori jövevényké utódai megmagyarosodtak s vezetik városunk ügyeit hazafias, magyar szellemben”.¹⁴ Az utóbbi mondat tal a Tisza Kálmán Szabadelvű Pártján belüli kompromisszumra utal, melynek fő hordozói Mamuzsics Lázár polgármester és Antunovics Mátyás királyi közjegyző voltak. Sziklai Soma a Közvélemény minden számában megemlékezik a Szerb Nemzeti Színház előadásairól, amikor ez, 1888-ban, Szabadkán vendégszerepel. Ilija Okrugic Sremac Sačurica i šubara című darabját igen gyengének és unalmasnak tartja: „A Sačurica és šubara című darabot a szerb kritika nemzeti vagy népszínműnek keresztelte el és összehasonlította a magyar ún. népszínművekkel, nagy elragadtatással méltányolván e fura darab érdemeit. Lehet, hogy speciális ízlés vagy tán a szerb népelet behatóbb ismerete kell ahhoz, hogy az ember e darabot méltányolhassa, de kettő bizonyos, az egyik az, hogy ez a színmű keservesen rossz darab, amit a német úgy hí, hogy herzlich schlecht, a másik pedig az, hogy lehet valamely darab tüzetesen népdarab s azért mégsem kell unalmasnak lennie,

¹² Rigómezei dalok Radics Györgytől. Mutatvány szerző hasoncímű munkájából — Bácskai Ellenőr, 1883. IX. 9 és 1883. IX. 16.

Szibinyanin Jankó nősülése. Délszláv költemény. Radics György fordítása — Bácskai Ellenőr, 1883. X. 14.

¹³ Halálozás — Bácskai Ellenőr, 1886. III. 7.

¹⁴ Oda repül lelkem... — Bácskai Ellenőr, 1888. IV. 1.

Az Onam' onamo című verset Polácsi János fordította le 1933-ban, és a Kalangya közölte Arra, arra... címmel.

¹⁵ Dr. Sziklai Soma: Szabadka 1686—1886 — Közvélemény, 1886. IX. 19.

pedig ez a darab a tűrhetetlenségig unalmas¹⁶. Laza Kostić Maksim Crnojevićet Sziklai „egy nagytehetségű író szörnyszülöttjének“ tartja. Véleménye szerint e motívumokra, melyeket Kostić alkalmaz, képtelenség tragédiát építeni: „Tény az, Crnojevits Maxim helyzetét a világ egyetlen vőlegénye sem irigyli, de tény az is, hogy Kosztics Lázár a nevetségig karrikírozza azt a tragédiát, melynek hőse csak egyben bűnös, abban, hogy rút s kinek tragikus működése csak rútága fölötti jajveszékelésben áll.“ Csupán a darab nyelvezetét dicséri: „Az egyedüli ami szép a darabban, az a nyelvezet, de az is több helyütt túlságosan dagályos és hasonlatokkal terhes“.¹⁷ És hadd idézzük még Sziklai véleményét a Szerb Nemzeti Színház az évi vendégszereplésének repertoárjáról: „A repertoírra vonatkozólag hátrány a sok fordítás. Mi szívesebben látnánk minél több szerb tárgyú darabot s hisszük, hogy a magyarországi szerbeknek alkalmuk nyílik a nyugat darabjait magyarul látni s e tekintetben a szerb színpadnak az volna hivatása, hogy szerb nép- és társadalmi életből merített darabokat kultiválja. E tekintetben a szerbesítés a fordítás helyett rossz surrogatum eredeti művek helyett és a *posrbio* szó a *preveo* helyett sem eredeti darabot, sem jó fordítást nem eredményez.“¹⁸

A Közvélemény hasibjain kezdte meg közölni Dušan Petrović ügyvéd és újságíró a szerb írókról szóló cikksorozatát, de csak egy jelent meg belőle, Branko Radičevićről.¹⁹

Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház 1888-i szabadkai vendégszereplését a Szabadkai Közlöny is figyelemmel kísérte. A vendéjátékot megelőzően közölte A szerb színészet története című írást, mely a szabadkai Antcnije Hadžićnak a Szerb Nemzeti Színház fennállása 25. évforduláján elhangzott előadása alapján készült. A cikket P. D.-vel jelezték, tehát Hadžić barátja, a magyarul, szerbül egyaránt könnyedén író Petrovics Dušan tollából való. A Szerb Nemzeti Színház vendégszerepléséről írottak és a közönség tájékoztatásának módszeressége alapján egészen nyilvánvaló, hogy a Szabadkai Közlöny ez alkalommal bérbe adta hasábjait a helyi szerb színügyi bizottságnak. E lap például a Sačurica i šubaráról is más hangon s másként ír: „Már a szerző neve elégséges volt arra, hogy tele házat teremtsen, s valóban a bérlet egyik leglátogatottabb estélye volt. Az előadás összevágóan ment, az énekek jól sikerültek.“²⁰

A Maksim Crnojevićről a Szabadkai Közlöny nem írt, mert az előadás időpontja egybevágott Csiky Gergely látogatásával. Csiky azért utazott le Budapestről, hogy megtekintse Sötét folt című darabjának bemutatóját a szerb színészek tolmácsolásában, s ez az esemény teljes egészében betöltötte a lap színháznak szentelt hasábjait.

¹⁶ Sz. S.: Szerb színészet — Közvélemény, 1888. IV. 29.

¹⁷ Sz. S.: Szerb színészet — Közvélemény, 1888. V. 13.

¹⁸ Sz. S.: Szerb színészet — Közvélemény, 1888. IV. 15.

¹⁹ Petrovics Dušan: A szerb irodalom alakjai. I. Radicevics Brankó szerb költő — Közvélemény, 1886. X. 24. és 1886. XI. 14.

Az 1886. X. 31-i szám szerkesztői üzeneteiből is kiderül, hogy Dušan Petrović több szerb íróról is írt, nem csak Branko Radičevićről.

²⁰ P. D.: A szerb színészet története — Szabadkai Közlöny, 1888. IV. 5. és 1888. IV. 12.

²¹ Szerb nemzeti színészet — Szabadkai Közlöny, 1888. IV. 26.

A Szabadkai Hírlapban, melynek munkatársai közt évekig ott szerepeltek a legtekintélyesebb szabadkai írók, Jámbor Pál (Hiador), Sziebenburger Károly, Sziklai Soma, Toncs Gusztáv, Révész Ernő és Csillag Károly, csak türelmes lapozgatás után bukkantunk rá egy Ljubo Nenadović elbeszélésre Asbóth Oszkár fordításában, ezt is a budapesti Életből vették át.²²

A Subatički glasnik megszűnése után újabb bunjevác lap csak 1887-ben jelenik meg Szabadkán. Három évvel korábban indította az akkor Katymáron tanítóskodó Mijo Mandić. Ezt a havonta megjelenő szerény újságot (16 kisebb méretű oldalon jelent meg) előbb Baján, majd Zomborban nyomták, s csak ezután került Szabadkára Bittermann József nyomdájába.

Ez a szabadkai Neven az alábbi fordításokat közölte a magyar irodalomból:

- 1884-ben Otac i kćerka (Apa és lánya — a szerző neve nélkül) Mirni jaganjci (Szelíd bárányok — a szerző neve nélkül)
Na moj imendan (Névnapomra — a szerző neve nélkül)
Petefi: Žalobna se zvona . . . (Petőfi: Temetésre szól az ének)
Braća Dragoš (a szerző neve nélkül).
- 1886-ban Barun Joso Rudić: Volar sam ti, taj sam (Báró Rudics József: (Szegény legény),
Barun Joso Rudić: Osedlo sam vranca (Báró Rudics József: (Sietve nyergelem)
Đerd Radić: Na dolu (Radics György: (Palicsi dolok).
- 1887-ben Koloman Rošti: Pričice Majke Divice (Rosty Kálmán: Nagyasszonyunk kis meséi).
- 1888-ban Petefi: Pijanac (Petőfi: A borozó)
- 1889-ban Emil Abranji: Maternyi jezik (Ábrányi Emil: A magyar nyelv)
J. Sič: Žezlo i bič (Szűcs J.: Jogar és ostor)
Seoski Bunjevac (A falusi magyar — a szerző neve nélkül)
- 1891-ben Aleksa Laslo: Gvardijan

A többi évfolyamban nincs magyarból készült fordítás, hacsak azok közt nem található meg egy-kettő, melyekről csupán annyi adat van feltűntetve, hogy fordítások, bunjevácositott, szerbesített írások.

Petőfi Temetésre szól az ének című versét Josipa Navratilka, azaz Josipa Navratil Horvat fordította le, akitől a Neven több eredeti költeményt is hoz. Zágrábba ment férjhez. Egyik Nevenben közölt verse 1885. június 12-i katymári keltezéssel van ellátva, s minthogy fivére, Eduard Navratil Katymáron volt plébános, feltételezhető, hogy valamely családi látogatás alkalmával került kapcsolatba a Nevennel. Josipa Navratilka fordítására verssel reagált Stipan Vujević-Bunjevac:

Al Josipa Navratilka,
Bunjevačkog roda milka
U sred hrama umjetnica
Naših Vila pjevačica.

²² Csak szerencse legyen, ha bolond is. Írta: Nenádovics Lyubomir. Szerbből: Asbóth Oszkár. Az Élet 5-ik számából — Szabadkai Hírlap, 1892. IV. 10.

Neka pjesmom Petőfija
 Dugo pjeva, venac svija,
 Da ovjenča rod svoj mili,
 Kom' se pjesma uvjek mili.

A Nevenben közölt másik Petőfi-verset, A borozót Miroljub, azaz Ante Evetović lelkész, a Neven köré csoportosuló költők legtekintélyesebbje fordította.

Báró Rudics Józsefnek több ódát is szenteltek a régi szabadkaiak (Toša Prokopčanji, Szép Ferenc, Farkas Bertalan) és néhány avatási disszertációt (Müller Jakab, Vince Zomborčević, Petar Stojković). „Bács megye, ha voltak is egyes kiválóságai, korántsem olyan szerencsés hírneves emberek száma tekintetében, mint a királyság többi megyéje” — mondja a Subatički glasnik, majd így folytatja: — „Annál nagyobb azoknak érdeme, kik nem látván példát előttük maguktól lettek olyanná, hogy példaképp szolgálhatnak másoknak.” Ilyen dicső férfiú volt a szabadkai Rudics József (Joso Rudić), a bölcsész- és a jogtudományok doktora, országgyűlési képviselő, Bács-Bodrog vármegye többszörös főispánja, akinek Ferenc József 1854-ben — esküvője alkalmából — bárói címet adományozott. Rudics báró, aki „közszeretnek” örvendett, mert „igazságosan igazgatta Bács megye ügyeit”, versírással is foglalkozott, amit a Subatički glasnik így közöl olvasóival: „Barun Rudić nem csak nagy méltóságú előljáró, hanem költő is, verseit két kötetben tette közzé Hervatag füzér címmel . . .”

Az akkori olvasók nyilván tudták, hogy barun Joso Rudić egyszemélyben báró Rudics József is volt, s mint ilyen magyar nyelven verselt. A magyarul írt Rudics-versek fordítása — az 1886-ban közölt Rudics-versek esetében is — a Jabuković álnéven szereplő Nikola Kujundžić lelkész-költő munkája.²⁴

A Seoski Bunjevac című versnek a szerzője nincs feltüntetve, s csak az a megjegyzés áll mellette, hogy *magyarból* (po magjarskom). Ez is Rudics-vers, az eredeti címe A falusi magyar. Hadd érzékeltessük néhány párhuzamos vessorral, miként csinált Miroljub bunyevácot a magyarból.

Szűk házamban vendégimet
 Barátilag elvárom,
 Magyar vagyok, vendég előtt
 A kapumat nem zárom,
 Sőt pincéből felhozatom
 Szőlősomnak forrt nedvét,
 S igyekezem, ha kesereg,
 Deríteni bús kedvét.

²³ Barun Josip Rudić almaški stariji (Báró idősb almási Rudics József) — Subatički glasnik, 1873. VIII. 16.

„Idősb Rudics úr ma is akkor érzi magát a legjobban, ha bunyevácul beszél. A bunyevác kiválóságok utolsó csillaga ő, a bunyevác nép utolsó dicső fia, aki még 1848-ban sem titkolta, hogy igazi bunyevác.” (Az 1879-es rendes évre szóló bunyevác-sokác kalendárium) Báró Rudics Józsefről a Kalangya is írt 1943-ban.

²⁴ Báró idősb Rudics József: Hervatag füzér. Második kötet. Pest, 1870.

Ömledezve ha borozunk
Múltat jövőt előhozunk:
Jó az Isten, jobbat ad
Borúra tán felvirrad!

Kad mi dođu gosti, družba obljubljenja,
Kod Bunjevca nisu vrata zatvorena.
Nudim jih sa vinom moga vinograda,
Ljubav, gostoljublje u mom domu vlada.
Pa se divanimo, lepo s' veselimo,
Jedan drugog tišeć ovako velimo:
Neka se sve vrši po Božijoj volji
Pa i Bunjevcu će svanut dani bolji.

Radics György versét a Neven a szerző 1886-ban bekövetkezett halála alkalmából közölte. Nikola Kujundžić fordította le Rankov álnéven. A lap a következőket írja még a megboldogultról: „E hó 4-én elhunyt Đuro Radić, a zombori gimnázium igazgatója. Sokáig birkózott súlyos bajával s nézett bátran farkasszemet a zörgő csontú halállal, mely tüdejét marcangolta. Szépirodalommal is foglalkozott, s néhány évvel ezelőtt kiadta egy kis könyvecskében igen olvasmányos verseit. Magyarra fordította a rigómezei népdalokat, s többségüket betéve is tudta.”²⁵

A Radics-vers eredetiben lát napvilágot egy másikkal együtt, Palicsi dalok közös címmel. Az első két sor így hangzik:

Palics partján mos a leány,
Sűrű könnye foly az arcán.

Nikola Kujundžić az egész verset bunyevác környezetbe ültette, és a Na dolu címet adta neki. Íme az ő első két sora:

Na doćiću postav cura bili,
Bili cura, žali danak cili.

Ábrányi Emil versát Zmaj fordításában közli a Neven. Először csak hivatkozik rá, mégpedig az alábbi szövegösszefüggésben: „Sok szó esik napjainkban a nyelv kérdéséről hazánkszerre az új törvény kapcsán, melynek értelmében az Osztrák—Magyar Monarchia minden polgára német nyelven köteles államvizsgázni. Az intézkedés kellemetlenül érintett bennünket, s az anyanyelvében sértett nép elszántan felemelte szavát, hogy kifejezze elégedetlenségét. (. . .) Ez a mozgalom nekünk, bunyevácoknak is kedvez, mert ha arról hallunk, mennyi lelkesedéssel dicsőítik az anyanyelvet, vagy arról olvasunk, hogy egy nemzet védőbástyájára is kész kiállni magyar nyelvéért, akkor remény ébred bennünk, hogy e mozgalom csak táplálja

²⁵ — Đuro Radić — Neven, 1886. III. 15.

Na dolu (Palicsi dalok), (A megbold. Gj. Radić verse), Fordította: Rankov — Neven, 1886. VI. 15.

majd általában az anyanyelv iránti ragaszkodást. Mert ha egy kivívja jogát, annak a másik is örül. Okkal nevezi a magyar költő cudar embernek azt, ki anyját nem becsüli, s ki más ez, mint az, ki anyanyelvét nem szereti. Ez ránk is vonatkozik, s bunyevácul is ki kell mondani: nem ember az, ki anyanyelvét nem szereti”.²⁶ A következő számában aztán lehozza a lap Ábrányi A magyar nyelv című versét²⁷, mégpedig „egy hazafi kérésére”, e hazafi pedig nem más, mint Božidar-Boško Vujić, a Subotički glasnik egykori társszerkesztője, akinek közvetítésével fordította le Zmaj e verset.

A Nevenben található többi fordításról annyit mondhatunk, hogy jelentőségükben elmaradnak az említettek mögött, bár maguk a fordítók megérdemelnék, hogy bővebben is szóljunk róluk.

Az Otac i kćerka c. verset Bratoljub fordította (Mijo Mandić?).

A mirni jaganjcit a szabadkai születésű, akkoriban Garán tanítóskodó Marijan Matković.

A Na moj imendan címűt Ivan Evetović fordította Janko Kostalić álnéven. Evetović, több magyar és szerbhorvát nyelvű folyóirat munkatársa volt, történelemmel foglalkozott, Pesten országgyűlési, Belgrádban szkupstinai képviselő. A szóban forgó verset még kalocsai teológus korában fordította.

A Baća Dragoš című hosszabb elbeszélést — folytatásokban jelent meg másfél éven át — a zombori születésű garai plébános. Andrija Ribović fordította vagy dolgozta át. Ivan Evetovićhoz hasonlóan ő is szerbhorvát és magyar nyelven egyaránt írt.

A jezsuita Rosty versét Krunoslav paraszt-költő (seljak-pesnik) aláírással a Baja környéki Stipan Grgić fordította. Grgić Ivan Antunović püspök munkatársa volt, írt minden bunyevác újságnak, és vallásos verseket meg imákat fordított magyarról már a múlt század ötvenes éveiben. Szűcs Jogar és ostor című karcolatát szintén ő ültette át bunyevácra.

László elbeszélését Blaž, azaz Modrošić Blaž lelkész bunyevácosította. Modrošić Ivan Antunovićot követően a Bunjevačka i šokačka vila szerkesztője volt, egyébként költőként és elbeszélőként minden bunyevác lap munkatársa is a század végéig.

A Neven szerkesztősége — mint annak idején, 1873-ban Radics György — 1894-ben kiadott egy gyűjteményt a lapban megjelent legjobb versekből. E Preljski dar za Bunjevce i Šokce című füzetbe az említett versek közül az alábbiak kerültek be:

Maternji jezik. (A következő megjegyzéssel:) Az itt közölt jelentős verset a neves költő, Jovan Jovanović Zmaj kitűnő fordításában adjuk közre a Javor c. lap nyomán.

Žalobna zvona ... Petőfitől. (Fordította Jcsipa Navratilka)

Na dolu. Radics Gy. (Fordította Rankov)

Volar sam ti, taj sam. (Báró idősb Rudics József verse. Fordította Jabuković)

Osedlo sam vranca. (Báró idősb Rudics József verse. Fordította Jabuković)

²⁶ Materinski jezik (Az anyanyelv) — Neven 1889. III. 15.

²⁷ Z. J. J.: Maternji jezik (Magyarból Ábrányi Emil után) — Neven, 1889. IV. 15.

A kilencvenes évek lapjai közül is kiemelhetünk néhányat, amelyekben a nyelvek és irodalmak éppúgy összefonódnak, mint egykor a Subotički glasnikban.

Ezek közül elsőként a Bácskai Szemlét említenénk meg, melyet 1893-ban Dušan Petrović adott ki és szerkesztett. E lap hasábjain Petrović éles vitát folytat a Szabadkai Hírlap azelőtt bunyevácbarát szerkesztőjével, Lévay Simonnal. Handelsmann Antal tanító, az ismert újságíró, Havas Károly apja, aki egyébként termékeny vidéki költő is volt, e lapban tette közzé (nem kimondottan hízelt) véleményét Ambrozije-Boza Šarčević magyar-bunyevác szótáráról, melyet Šarčević 1893-ban adott ki Szabadkán az alábbi hosszú címmel: „Elemi népiskolai magyar-bunyevác-sokác szótár. A bunyevác-sokác ajkúak népiskoláiban, a tanítóknak magyar nyelven vezetett tanítása és növendékek alapos tanulása és okulása megkönnyítésére“. E lap kapcsán még csak annyit, hogy Antonije Hadžić Dušan Petrović rendelkezésére bocsátotta a Kisfaludy-társaság 1891. március 18-i ülésén elhangzott előadását a magyarországi szerb színjátszásról.

Boza Šarčević szótára is bizonyítja, hogy a „tanügyi kérdés“ (školsko pitanje) még a 90-es években is időszerű volt. A Neven 1894-ben, Mamuzsics Lázár tízéves polgármesteri működése kapcsán a következőket írja: „Jóindulatúak s udvariasak leszünk Lazo polgármester iránt, s nem őt hibáztatjuk, amiért az egész szenátus — az egy Đeno Dulićot kivéve — idegen kezekbe került . . . ezzel szemben ami jó, azt neki tulajdonítjuk mind. Igaz, ami igaz, örömet és erősen hansúlyozzuk, mióta Mamuzsics a polgármester, feléledt a bunyevác szó becsülete a társasági életben, és sok tollforgatónk, tisztviselőnk s munkásunk jutott kenyérhez, ám ami a tanügyi kérdést illeti, ezzel — egyelőre — úgy állunk, mint Mukics idejében!“²⁸

A polgári házasságról szóló törvény napirendre tűzése tovább növeli az elégedetlenséget, és a Neven két új szövetségest is kap: 1893-ban megindul az első két igazi politikai lap, a Subotičke novine (1893—1898) és a Szabadka és Vidéke (1893—1904). Mindkettő szoros kapcsolatot tartott fenn a Néppárttal (Pučka stranka).

A Subotičke novine, melyet rendszerint bunyevác lapként tartanak nyilván (Mladen Karanović szerkesztette), az alábbi magyar vonatkozású szövegeket közölte:

1893-ban Petefi: Gazda Loša

Miskat: Željé

Jokai: Bajka o šivačoj igli

1895-ben Sipulus: Povist jednog magarca

1896-ben Sanak (Álom — a szerző neve nélkül)

Popjevka o paklu (Dal a pokolról — a szerző neve nélkül)

Petőfi Pató Pál úr (Gazda Loša c. versét *-jelöléssel Joca Manojlović fordította, aki több vajdasági lap munkatársa volt, és, Ivan Evetovičhoz

²⁸ Desetogodišnjica načelnikovanja Laze Mamužića (Mamuzsics Lázár polgármesteri működésének tizedik évfordulója) — Neven, 1894. XII. 1.

hasonlóan — aki szintén írt a Subotičke novinenak de a Szabadka és Vidékének is — később országgyűlési képviselő volt Pesten és szkupstinai Belgrádban. Manojlović fordította Makszát karcolatát is.

Jókait K. bunyevécosította, Sipuluszt M. I-é fordította, az Álom című verset pedig Zorka. A Dal a pokolról Bučilović, azaz Nikola Kujundžić „szabad átköltése magyarból“.

Nikola Kujundžić egyébként igen sokáig a Szabadka és Vidéke szerkesztője volt, de a lap ez idő alatt — s később sem — egyetlen szerb vagy horvát eredetű fordítást sem közölt. Csak 1900-ban jelent meg benne egy, a szerb népdalok motívumaira épülő mese, mintegy emlékeztetőül, hogy a szerbhorvát magyart fordítói tevékenység Szabadkain harminc évvel korábban éppen a népdalok átvételével kezdődött. A Králjevics Márk születése és a hegyi tündér című mesét, melyben Marko királyfi és fogadott nővére, a Hegyi tündér mellett megjelenik Vukašin király, Marko apja, és Stefan Uroš, a keresztapja is, továbbá elmaradhatatlan paripája, Angyal Béla káplán írta, aki éppúgy unta már a reverendát, mint annak idején Josip Jukić Manić. Csantavéri volt, szerbhorvát nyelven is írt, s bedolgozott a Subotičke novineba.

Íme, így fonódtak egybe a nyelvek és irodalmak a XIX. század végi szabadkai lapok hasábjain.

Szilágyi Károly fordítása

REZIME

Uzajamni uticaji književnosti i jezika u subotičkim listovima poslednjih decenija XIX-og veka

Autor analizira građu u listovima koji su izlazili u Subotici od 1871. godine metodom komparativne književnosti. Pošto ovi listovi nisu sačuvani kompletno ni kod nas, ni u Mađarskoj, materijal je obrađen na osnovu postojećeg, koji se čuva u fondovima Gradske biblioteke u Subotici i Biblioteci Matice srpske u Novom Sadu.

Na srpskohrvatskom jeziku je u to vreme bilo pet listova u Subotici, a na mađarskom mnogo više. Autor analizira u prvom redu književne tekstove iz sledećih listova: *Subotički Glasnik*, koji je pokrenuo 1873. godine Kalor Milodanović, *Bačka* koji je pokrenuo Đerđ Radić, zatim *Szabadkai Közlöny*, *Bácskai Ellenőr*, *Közvélemény*, *Szabadkai Hírlap*, *Bácskai Szemle* i još nekih drugih.

SUMMARY

Mutual influences of literature and language in the journals of Subotica in the last decades of the 19th century

The author has analysed the material in the journals of Szabadka (Subotica) which had appeared after 1871, by using the methods of comparative literary scholarship. As the journals have not been completely preserved, we worked on the material which has been kept in the stocks of the Municipal Library of Subotica and the library of Matice Srpsku in Novi Sad.

In those times there were 5 journals in Serbocroatian and much more in Hungarian. The author has, in the first place, analysed literary texts from the following journals: *Subotički Glasnik*, founded in 1873 by Kolar Miladinović, *Bačka*, founded by Radics György, *Szabadkai Közlöny*, *Bácskai Ellenőr*, a political journal *Közvélemény*, *Szabadkai Hírlap*, *Bácskai Szemle* and some others.

TANULMÁNYOK

ETO: 809.451.1—54: 808.61—54

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

AZ ALÓL, ALÁ, ALATT NÉVUTÓK ÉS SZERBHORVÁT EKVIVALENSEIK

KECK BALÁZS

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

Dolgozatunkban a magyar nyelv egyik sajátos kérdéskörével, a névutórendszerrel, s ezen belül az INFRA szemantikai kategóriába tartozó *alól*, *alá*, *alatt* névutókkal, s ezek szerbhorvát ekvivalenseivel kívánunk foglalkozni. Ez a három névutó az egybevetés szempontjából azért is figyelemreméltó, mert egy speciális csoportba, az irányhármasságot jelölő névutók közé tartozik, s ez a csoport a magyar névutók között olyan kisebb zárt rendszert alkot, amely sokban különbözik az indoeurópai nyelvekben megtalálható hasonló rendszerektől. Az irányhármasságot jelölő névutóknak az indoeurópai nyelvekben rendszerint az esetragok és a prepozíciók felelnek meg, de bizonyos esetekben az ekvivalencia lexikai szinten jelentkezik. Dolgozatunkban az említett három névutó és szerbhorvát ekvivalenseik segítségével igyekszünk megfelelő elvi-módszertani alapot találni a magyar—szerbhorvát kontrasztív vizsgáldáshoz. Mielőtt azonban rátérnénk a névutók és szerbhorvát megfelelőik vizsgálatára, röviden említést teszünk a névutókról általában, s ezen belül az irányhármasságot jelölő névutókról.

A magyar névutórendszerrel egy monografikus munka (Sebestyén 1965), több nagyobb tanulmány és résztanulmány (Sebestyén 1961, Berrár 1957, Antal 1961, Papp 1963), egy terjedelmes magyar—szerbhorvát kontrasztív tanulmány (Vajda 1975) és egy angol—magyar egybevető tanulmány foglalkozik. E munkákban a névutók meghatározása, a névutórendszerrel kapcsolatos szemlélet, két nyelv esetén az egybevetés kiindulópontja és módszere különböző. A nyelvészeknek még abban is megoszlik a véleményük, hogy mely névutók vehetők fel a névutórendszerbe. A meghatározást bonyolítja az a körülmény, hogy a névutók szoros kapcsolatban állnak a határozóragokkal, a határozószókkal, az igekötőkkel, s egybefonódnak a tartalmas szókkal is. Általánosan elfogadott az akadémiai leíró nyelvtan definíciója: „A névutó (postpositio) olyan viszonzószó, mely rendszeren hangsúlytalanul követi egy névszónak ragtalan vagy ragos alakját, s ennek jelentését valamely viszonyjelentésmozzanattal toldja meg.” (MMNyR 1961), jóllehet ez a meghatározás is több fontos kérdést megválaszolatlanul hagy.

Dolgozatunkban a névutót nem magában véve, önálló szóként tárgyaljuk, hanem a névutós szerkezetben belül, s szöveggörnyezetben (példáinkat részben nyelvkönyvekből, részben a beszélt nyelvből vettük, s informátorokkal

fordítottuk le szerbhorvát nyelvre). Jelentéstani szempontból ugyanis egyformán fontos az alapszó, azaz a névszó, a névutó, s a névutós szerkezettel kapcsolatos ige, amely a létezést, a cselekvést vagy történést, illetőleg az állapotot jelöli. A névutós szerkezetek többnyire helyviszonyt jelölnek, de jelölhetnek idő-, állapot- vagy más, elvont viszonyt is.

Az általunk vizsgált, INFRA jelentéskategóriába tartozó *alól*, *alá*, *alatt* névutókon kívül az irányhármasságot kifejező névutók közé tartoznak még a SUPRA, ANTE, IUXTRA, INTER és POST szemantikai viszonyt kifejező névutócsaládok. Ezek mindegyikének három alakváltozata van, melyek a névutónak lativusi, ablativusi és locativusi jelentést vagy jelentésárylatot kölcsönöznek.

Az *alól*, *alá*, *alatt* névutós szerkezetek elsősorban helyviszonyt jelölnek. A hely- és időhatározós szerkezetek magyar – szerbhorvát egybevető tanulmányozása alkalmával Vajda ezekkel a névutókkal is foglalkozott, de céljának megfelelően e névutóknak kizárólag hely- és időviszonyi jelentésével. Bennünket e névutók egyéb jelentésmozzanatai is foglalkoztatnak, s az is, hogy az irányhármasság, amely a térbeli viszonyítás alkalmával jut teljes kifejezésre, hogyan szűnik meg az egyéb jelentésvizonyok kifejezése alkalmával.

A következőkben az *alól*, *alá*, *alatt* névutós szerkezetek konkrét térbeli jelentését vizsgáljuk.

Az ablativusi jelentés

1. János később előbújt az asztal *alól*.
Janoš se docnije pojavio *ispod* stola.
2. Szoknyája *alól* kivillant az alsószoknya.
Ispod suknje joj je virnula podsuknja.
3. A kóbor kutyákat elkergettük a kertek *alól*.
Ispod bašte smo odjurili pse lualice.
4. Az ellenség elvonult Belgrád *alól*.
Neprijatelj se povukao *ispod* Beograda.

Az ablativusi *alól* névutós szerkezet fő jelentései: az alapszóval megjelölt tárgy, test alsó, föld felőli oldalától, részétől, szomszédságából, közeléből; illetőleg a megnevezett dologtól befedett, eltakart, megjelölt helyről való eltávolodás, kifelé irányulás (Sebestyén 1965). Az *alól* névutós szerkezetnek a szerbhorvátban az *ispod* + *genitivus* szerkezet felel meg. Stevanović erről a prepozíciós szerkezetről a következőket mondja: „Ablativno značenje predloga *ispod* s genitivom jasno se oseća u njegovoj najrasprostranjenijoj funkciji označavanja početka kretanja od mesta koje se kazuje drugim delom ovog složenog predloga s instrumentalom, ili od nečega što je obavijeno pojmom s imenom u genitivu. . .“ (Stevanović 1975, 274.). Ami a két szerkezet közötti ekvivalenciát illeti, Vajda a következőket állapítja meg: „Az *ispod* + *gen* kapcsolatával kifejezett szerbhorvát helyhatározók szemantikai jegyei megegyeznek az *alól* névutós kapcsolattal jelölt magyar helyhatározók szemantikai jegyeivel, de a „távolodás“ jegye nem kötelező.“ (Vajda 1975, 28.).

A lativusi jelentés

5. A kisgyerek az ágy *alá* bújt félelmében.
Dete se od straha sakrilo *pod* krevet.
6. A katonaság az erődítmény *alá* érkezett.
Vojska je stigla *pod* tvrđavu.
7. A török csapatok Buda *alá* vonultak.
Turske čete su domarširale *pod* Budim.
8. A hajó Újvidék *alá* érkezett.
Lada je stigla *pod* Novi Sad.

A lativusi *alá* a névszóval megjelölt tárgy, test alsó, föld felőli oldalához, tövéhez, alsó részének szomszédságába, közelébe, illetőleg a megnevezett dologtól befedett, eltakart, megjelölt helyre való irányulást jelöli (Sebestyén 1965). Az *alá* névutós szerkezetnek a szerbhorvátban a *pod* + *accusativus* szerkezet felel meg. A *pod* prepozíciós szerkezet jelentéséről Stevanović így vélekedik: „Akuzativom s predlogom *pod* označava se takode mesto završetka kretanja, ali mesto koje se nalazi *ispod* pojma s imenom u akuzativu.” (Stevanović 1975, 424.). A magyar *alá* névutós szerkezetnek és a szerbhorvát *pod* + *accusativus* prepozíciós szerkezetnek a szemantikai jegyei megegyeznek.

9. A fiatal pár az ablak *alól* a fa *alá* húzódott.

Mladi par koji je bio *ispod* prozora (v. *pod* prozorom), sklonio se *pod* drvo.

10. Az öreg a pénzt a párna *alól* a matrac *alá* dugta.

Starac je (uzeo) novac *ispod* jastuka (i) sakrio (ga) *pod* dušek.

Azt, hogy a magyar *alól* névutós szerkezetnek az *ispod* + *genitivus*, az *alá* névutós szerkezetnek pedig a *pod* + *accusativus* szerkezet felel meg a konkrét helyviszonyt jelölő mondatokban, a 9. és a 10. példa is bizonyítja, amelyekben egy-egy mondaton belül mindkét névutós, illetőleg prepozíciós szerkezet előfordul. A 9. mondat szerbhorvát fordításában a *pod* + *instrumentalis* prepozíciós szerkezet is megoldásként kínálkozik, ez azonban nem adja vissza a magyar ablativusi helyviszony jelentését, hanem a locativusi *alatt* névutós szerkezetnek felel meg.

Szembeötlük az is, hogy a mondatokban mindkét névutós szerkezethez egyazon ige járul, még a szerbhorvát mondatokon belül egy-egy prepozíciós szerkezethez külön ige csatlakozik:

az ablak *alól* húzódott — bio je *ispod* prozora

a fa *alá* húzódott — sklonio se *pod* drvo

Ez a jelenség a névutós-, illetőleg a prepozíciós szerkezetek és az ige közötti kapcsolatnak, azaz e szerkezetek mondaton belüli kötöttségének kérdésköréhez tartozik, és további kutatásra érdemes.

A locativusi jelentés

11. A cipő az ágy *alatt* volt.
Cipele su bile *pod* krevetom.
Cipele su bile *ispod* kreveta.

12. Az ablak *alatt* kis kert volt.
Pod prozorom je bila mala bašta.
Ispod prozora je bila mala bašta.
13. A kertek víz *alatt* állnak.
 Bašte su *pod* vodom.
14. Kabátom *alatt* csak egy inget viselek.
Ispod kaputa nosim samo jednu košulju.

A locativusi *alatt* névutós szerkezet fő jelentései Sebestyén szerint az alapszóval megjelölt tárgy, test alsó, föld felőli oldalánál, tövénél, alsó részének szomszédságában, közelében, illetőleg a megnevezett dologtól befedett, eltakart, megjelölt helyen (Sebestyén 1965, 32.). Az *alól* és az *alá* névutós szerkezetekről eltérően, amelyek távolodást, illetőleg közeledést jelölnek, az *alatt* névutós szerkezet többnyire a nyugalmi állapotot jelöli, statikus jelentéstartalmú. Mint példáinkból is láthatjuk, az *alatt* névutós szerkezetnek a szerbhorvátban az *ispod* + *genitivus*, vagy a *pod* + *instrumentalis* prepozíciós szerkezet felel meg. Arra, hogy mely esetben érvényesül az egyik, s mely esetben a másik prepozíciós szerkezet, idézzük ismét Stevanovićot: „U možda najčešćoj, a svakako najkonkretnijoj funkciji priloške odredbe, instrumental s predlogom *pod* označava mesto na suprotnoj strani onoga što se određuje istim ovim imenskim oblikom s predlogom *nad*. U odnosu na pojam s imenom u instrumentalu to se mesto nalazi ispod ovoga pojma, niže od njega. . . naporedo s ovom mogla bi se upotrebiti i veza predloga *ispod* s genitivom. Negde bi ona, ponekad čak i više, bila na svome mestu. Ali to samo ukoliko. . . upravni glagol označava kretanje na određenom razmaku i van toga mesta, koje je s donje strane pojma označenog imenom u instrumentalu. Međutim, ako se glagolom označava mirovanje u određenom prostoru, ili kretanje u takvom prostoru, instrumental s predlogom *pod* u službi odredbe toga mesta svakako ima preimućstvo nad genitivom s predlogom *ispod*.” (Stevanović 1975, 476—77.).

A magyarban az *alatt* névutós szerkezetnek, amennyiben helyviszonyt jelöl, releváns szemantikai jegye az érintkezés, a kontaktus. Az alapszóval megjelölt tárgy, test stb. kapcsolatban lehet a fölötte levő közeggel, érintkezhet vele vagy befedheti, beboríthatja, de tőle meghatározott távolságra is lehet a létezés, illetőleg végbemehet a cselekvés vagy történés. A 13. példában az *alatt* névutós szerkezet esetében fennáll a kontaktus. Szerbhorvát ekvivalense a *pod* + *instrumentalis*, a 11. példában viszont, ahol a magyarban nincs meg a kontaktus, a szerbhorvátban mindkét prepozíciós szerkezet pontosan visszaadja az eredeti helyviszonyt. További kutatás tárgya lehet, hogy a szerbhorvátban a helyviszonyt kifejező két prepozíciós szerkezet használata alkalmával mennyiben releváns a kontaktus jelentésmozzanata.

Az eddigiek során az *alól*, *alá*, *alatt* névutós szerkezetek konkrét helyviszonyi jelentésével foglalkoztunk, s megállapítottuk, hogy az irányhármasság, vagyis az ablativusi, lativusi és locativusi jelentés következetesen jelen van, s bármelyik mondat esetében felállítható a névutós szerkezetekparadigmatikus sora, pl.:

15. A cipőt kivettem az ágy *alól*.
 Cipela sam izvadilo *ispod* kreveta.

16. A cipőt az ágy *alá* tettem.
Cipele sam stavio *pod* krevet.
17. A cipő az ágy *alatt* van.
Cipele su *ispod* kreveta.
Cipele su *pod* krevetom.

A vizsgált névutós szerkezetek azonban nemcsak konkrét helyviszonyt jelölnek, hanem jelölhetnek elvont, vagy átvitt értelmű helyviszonyt, időviszonyt, módot, állapotot stb. is. Ebben az esetben azonban az irányhármasság felbomlik, azaz nem állítható fel a teljes paradigmatis sor. A helyviszony esetében minél elvontabb jelentésről van szó, annál kevésbé tapasztalható az irányhármasság, hiszen a közeledés, távolodás, illetve a nyugalmi állapot konkrét helyhez kötődik. Lássunk néhány példát az elvont vagy átvitt értelmű helyviszonyra:

18. Kicsúszott a talaj a lába *alól*.
Izgubio je tlo *pod* nogama.
19. Ez az árucikk adó *alá* esik.
Ova roba *podleže* oporezivanju.
Ova roba pada *pod* oporezivanje.
20. Péter maga *alatt* vágja a fát.
Péter seče drvo/granu *pod* sobom.

Példáinkból elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a magyarban mindegyik névutós szerkezet csak az adott szöveggörnyezetben állja meg a helyét, ugyanis frazeológiai kapcsolatokról van szó, s így az irányhármasság eltűnik. A szerbhorvát nyelvre vonatkozólag pedig az a megfigyelésünk, hogy a konkrét locativusi helyviszony jelölésétől eltérően, amikor is az *ispod* + *genitivus* és a *pod* + *instrumentalis* szerkezet egyaránt használatos, az elvont helyviszonyt inkább a *pod* + *instrumentalis* prepozíciós szerkezt jelöli. Erre utal Ranko Bugarski (Bugarski 1969) és Mikes Melánia is (Mikeš 1977). Ezzel kapcsolatban még néhány példát említünk:

21. A versenyt a városelnök védnöksége *alatt* rendezték meg.
Takmičenje je priređeno *pod* pokroviteljstvom gradonačelnika.
22. Egy fedél *alatt* lakunk.
Stanujemo *pod* istim krovom.
23. Marika orvosi kezelés *alatt* van.
Marika je *pod* lekarskim nadzorom.

Az adott példákban az elvont locativusi helyviszonyt következetesen a *pod* + *instrumentalis* szerkezet fejezi ki, az *ispod* + *genitivus* kapcsolat viszont ugyanezekben a mondatokban nem alkalmazható.

A vizsgált névutós szerkezetek közül az *alatt*nak időviszonyi jelentése is van:

24. Tíz perc *alatt* hazaértem az iskolából.
Za deset minuta sam se iz škole vratio kući.
25. Évi szabadságom *alatt* a tengeren voltunk.
Za vreme mog godišnjeg odmora bili smo na moru.

Az *alatt* névutós szerkezet időviszonyi jelentésben „azt az időt fejezi ki, melyen belül, melynek határai közt megy végbe a cselekvés“ (Simonyi

1888—95, I.64.). Ennek a szerkezetnek a *za* + *genitivus partitivus* vagy a *za vreme* + *genitivus* prepozíciós szerkezet felel meg. A szerbhorvátban is megvan a nyoma a *pod* + *instrumentalis*, illetőleg az *ispod* + *genitivus* időviszonyi jelentésének:

26. Szomszédom a megszállás *alatt* besúgó volt.

Sused je bio cinkarč *za vreme* okupacije.

Sused je *pod* okupacijom bio cinkaroš.

27. A versenyen Lajos 100 métert 11 másodperc *alatt* futott.

Na takmičenju je Lajoš trčao na 100 metara *ispod* 11 sekundi.

Mindkét szerbhorvát példa meglehetősen ritka, s inkább beszélt nyelvi forma, mégis arra enged következtetni, hogy a *pod* + *instrumentalis*-nak és az *ispod* + *genitivus*-nak a magyar *alatt* névutós szerkezethez hasonlóan lehet időviszonyi jelentése. A 26. példával kapcsolatban azonban figyelembe kell vennünk, hogy a *pod okupacijom* prepozíciós kapcsolatnak állapotot jelölő színezete is van, tehát nem kizárólag időviszonyt tükröz.

A vizsgált névutós szerkezetek mód- és állapotviszonyt is jelölhetnek. Csak néhány példát idézünk:

28. Az öreg csak nevetett a bajusza *alatt*.

Starac se samo smejao *ispod* brka.

29. A kerékpárt kéz *alatt* vettem.

Bicikl sam kupio *ispod* ruke.

Bicikl sam kupio *iz* druge ruke.

30. Az ország török fennhatóság *alá* került.

Zemlja je pala *pod* tursku dominaciju.

A 28. példában az *alatt* névutós szerkezet módot tükröz, de átvitt értelemben helyviszonyt is jelöl. Ennek a szerkezetnek a szerbhorvátban az *ispod* + *genitivus* kapcsolat felel meg. A 29. példában a névutós szerkezet módot és egyben állapotot is jelöl, ekvivalense ugyancsak az *ispod* + *genitivus*. A 28. és a 29. példához hasonló mondattípusokban, illetve frazeológiai kapcsolatokban az irányhármasság nincs jelen, az ablativusi és lativusi jelentésű névutós szerkezetek nem illeszkednek be a kontextusba. Ezzel szemben a 30. példában levő névutós szerkezet, mely tiszta állapotviszonyra utal, s a szerbhorvátban a *pod* + *accusativus* az ekvivalense, locativusi és ablativusi jelentésben is előfordulhat ilyen szöveggörnyezetben, s itt a névutós szerkezetek paradigmatis sora teljes:

31. Az ország török fennhatóság *alatt* van.

Zemlja je *pod* turskom dominacijom.

32. Az ország felszabadult a török fennhatóság *alól*.

Zemlja se oslobodila *ispod* turske dominacije.

Zemlja se oslobodila *od* turske dominacije.

S ugyanolyan jelentést tükröz, mint a konkrét helyviszony jelölése esetében. E mondatok szerbhorvát ekvivalensei is a konkrét helyviszonyra utalnak, míg a 32. példában az INFRA jelentés eltűnik, s csak az ablativusi jelentésárnyalat marad meg, amelyet az *od* + *genitivus* fejez ki.

Dolgozatunkban nemcsak a címben megadott feladatra, a magyar névutók egy konkrét típusának és szerbhorvát ekvivalenseinek vizsgálatára szerttünk volna vállalkozni, hanem mint már a bevezetőben is említettük, az

egybevetéssel kapcsolatban felmerülő elvi és módszertani kérdések is foglalkoztattak bennünket. Ezért néhány szóban erre is kitérünk.

A magyar névutós szerkezetek, s ezen belül az irányhármasságot jelölő névutók a tágabb értelemben vett esetrendszer részét alkotják. Tudatában vagyunk annak, hogy a magyar esetrendszer, amely a szerbhorraváttal szemben divergenciát mutat, morfológiai szinten nem vethető egybe, ezért egyedüli lehetőségként a szemantikai szintű egybevetés kínálkozik. A magyar névutós szerkezeteknek megformáltságuk alapján nem, de funkciójuk és jelentéstartalmuk alapján a szerbhorrvát prepozíciók és a velük kapcsolatos esetragok, azaz a prepozíciós szerkezetek, továbbá bizonyos lexikai realizációk felelnek meg. Az ekvivalencia tehát részleges, s esetünkben nem azt jelenti, hogy az egybevetett nyelvi jelenségek minden tekintetben és szükségszerűen, teljesen megegyeznek, hanem azt, hogy bizonyos szempontból összemérhetők.

A névutós szerkezetek és a prepozíciók s az esetragok kapcsolatának egybevetése választ adhat arra a kérdésre, hogy a két nyelvi jelenség mennyiben azonos, melyek az eltérési pontok, konkrétabban: egy-egy magyar névutócsalád által kifejezett viszonyjelentést vagy viszonyjelentés-mozzanatot a szerbhorrvátban mely prepozíciók és esetragok, illetőleg lexikai elemek adnak vissza. Jelentéstani szempontból érdekes lehet tehát az a megfigyelés, hogy az ekvivalens szerkezetek egymással szemben milyen jelentéstöbbletet, illetőleg -hiányt mutatnak, mert ennek kimutatásával közelebb jutunk mind a magyar, mind a szerbhorrvát esetrendszer megértéséhez, rejtett szemantikai jelenségeinek feltárásához.

IRODALOM:

- Antal László*, A magyar esetrendszer. Bp., 1961.
Berrár Jolán, Magyar történeti mondatattan. Bp., 1957.
Bugarški Ranko, Predlozi OVER, UNDER, ABOVE, BELOW i BENEATH u savremenom engleskom jeziku. Beograd. 1969.
Keresztes Kálmán, Hungarian Postpositions vs. English Prepositions: a Contrastive Study, Bp., 1975.
Mikeš Melanija, Jezička relativnost i kontrastivna istraživanja, in. Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, Beograd, 1977.
Papp Ferenc, Az után névutós szerkezetek transzformációs analízise, Általános nyelvészeti tanulmányok I. Bp., 1963.
Sebestyén Árpád, A magyar nyelv névutórendszere, Bp., 1965.
Sebestyén Árpád, A névutók mivoltáról és keletkezéséről, in. Nyelvtani tanulmányok, Bp., 1961.
Simonyi Zsigmond, A magyar határozók. I—II. Bp., 1888—95.
Vajda József, A hely- és időhatározós szerkezetek, Ujvidék, 1975.
A mai magyar nyelv rendszere, Bp., 1962.

REZIME

Postpozicije *alól, alá, alatt* i njihovi srpskohrvatski ekvivalenti

Mađarski jezik obiluje mnoštvom postpozicija. Pored nastavaka postpozicije izražavaju mesne, vremenske i razne apstraktne odnose. U ovom radu je reč o jednoj karakterističnoj grupi mađarskih postpozicija, tj. o onima u čijem je paradigmatском sistemu prisutno takozvano „trojstvo pravaca“. Te postpozicije, pored konkretnih mesnih odnosa, u svom drugom i trećem značenju obeležavaju i apstraktne odnose. Problematika ove grupe mađarskih postpozicija je ilustrovana primerima postpozicija kojima se obeležava kategorija INFRA — *alól, alá, alatt*. Primeri su kontrastirani sa ekvivalentim srpskohrvatskim prevodima i tretiraju se u tekstovnom okruženju. Razmatra se takode i mogućnost adekvatnog kontrastivnog metodološkog postupka.

ETO: 809.451. 1—087:801.15

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

**TÁJI EJTÉS ÉS REGIONALITÁS
KUPUSZINAI KÖZÉPISKOLÁSOK
NYELVÉBEN
SILLING ISTVAN**

Nikola Tesla Építészeti és Fafeldolgozó
Szakmunkásképző Iskolaközpont, Apatin

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

A magyar nyelvterület lakossága sohasem volt egységes nyelvhasználatú. A történeti Magyarország egy-egy tájegységében élőknek sok más tényező mellett nyelvi ejtésük, szókincsük, nyelvük szerkezete különböztette meg egymástól. Ezért is beszélhetünk több nyelvjárástípusról, amelyek máig is megőrizték legalapvetőbb sajátosságait, bár „nyelvjárásaink legújabb kori történetét a fokozatos elszíntelenedés, az őket egymástól és a köznyelvtől elválasztó sajátosságok gyors elhalványodása jellemzi. Megindult ez a folyamat már a fejlődő kapitalizmus korában, a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben.”¹

Az egységesülő, ma egységes köznyelv hatása jelentette és jelenti a legélesebb pallost a nyelvjárások elhalási folyamatában. Azonban ma még túlzás lenne arról beszélni, hogy tájegységeink nyelvi változatai már teljesen feladásba merültek. A hagyományörzőbb, elszigeteltebb közösségekben még a XX. század végén is fellelhetők bizonyos megőrzött nyelvi régiségek. Ezek a régi sajátosságok azonban már ezekben a mikroközösségekben is együtt élnek a nyelvfejlődés újabb törekvéseivel. E falvak vagy kisebb tájegységek elszigeteltsége többféle lehet: földrajzi, gazdasági, nyelvi stb. Ahol pedig ezek a meghatározók mind jelen vannak, igen valószínű, hogy egy régebbi nyelvállapotot is ott kell keresnünk.

Ilyen szigetet képezett s valamelyest még ma is képez a vajdasági Kupuszina (Bácskertes), amelynek nyelvét valóban ősinék mondhatjuk. „Kupuszina. . . nyelvatlaszunk számára felgyűjtött jugoszláviai kutatópontoknak talán a legérdekesebbike, hiszen olyan archaikus nyelvjárást képvisel, hogy a nyelvész a helybeli beszélőket hallva sokszor szinte a kódexek korában érzi magát.” — írta Benkő Lóránd.²

Jó húsz esztendő múlt el azóta, hogy A Magyar Nyelvjárások Atlaszának gyűjtői Kupuszinán jártak, s a falu nyelve ez idő alatt már bizonyos változásokon ment keresztül, hiszen az életmód változásával a nyelv is alakul. Eljutott a villany a faluba; jó út köti össze Kupuszinát a szomszédos Zombor

¹ Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza, Gondolat, Budapest 1975. 379. p.

² Benkő Lóránd: Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban, Magyar Nyelv, LVII. évf. 408. p.

és Apatin városokkal, a sok személygépkocsi pedig a nagyvilággal. Rádió minden házban, televízió minden második házban van. Naponta 150—300 magyar nyelvű napilap kel el a falu újságárusánál. Tehát a fejlődő élettel közelebb került Kupuszina is az egységesítő magyar köznyelvhez.

Jelen dolgozatom célja az, hogy bemutassam, mennyire őrzi még ősei nyelvét a kupuszinaiak ifjabb nemzedéke: a középiskolás ifjúság, amely a leghajlamosabb az új befogadására. Elöljáróban azonban, hogy a dolgozat további része érthető legyen, meg kell említenem az ősök nyelvének néhány jellemzőjét.

A kupuszinai nyelv

A kupuszinai szigetmagyarság története a XVIII. század közepéig nyúlik vissza. Az akkor újjáéledő falvak sorába lép Kupuszina is, mégpedig 1752-ben. Az idetelepültek az ún. Palócföldről származtak, magyar és szlovák nemzetiségűek voltak. Ezt ékesen bizonyítja a mai kupuszinaiak nyelve, a vezeték- és ragadványnevek, valamint a tulajdonképpeni — valódi — tájszók sokasága. Ez utóbbiak a magyar nyelv számára azért valódiak, mert a más falvakban, vidékeken élő magyarok nem értik őket. Nem is érthetik, ugyanis több évszázados nyelvkeveredés (magyar, szlovák, szerbhorvát) eredményei.

A teljesen elmagyarosodott községben a vezetéknevek még őrzik a valamikori szlovák lakosság emlékét, jónéhánynak ugyanis szlovákul jelentése is van: Buják (bika), Szlávik (fülemüle), vagy éppen a mai szlovák vezetéknevekre emlékeztetnek: Holenka, Pavlik, Koleszár, Siplika stb.

A mai kupuszinaiak már mintegy ötven-hatvan éve csak magyarul beszélnek. A legutóbbi, 1981. évi népszámlálás adatai szerint a falu legjava magyar nemzetiségű.

Nyelvünk jellemzői közül elsősorban az illabiális *á* és a labiális *ā* érdemel figyelmet, ami azonnal a palóc rokonságra utal.

A főbb nyelvjárási sajátosságokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a magánhangzók száma 12, arányuk 6:6. Rövidek: *ä, o, u, i, e, ë*. Hosszúak: *ā, ó, ú, í, ē, é*. Mint látható, nyelvünkben hiányoznak a labiopalatális magánhangzók: *ö, ő, ü, ű, s* helyettük az illabiális *ë, é, i, í* szerepel.

Az *e* fonéma változatokban gazdag. Létezik: *e, ë, ē, é* hang.

Illabialis *i*-zésünk is a palócság sajátossága: *kík, kinyér, pinték, girincs* stb.

A kupuszinai nyelvjárás *l*-ező is, *j*-ző is, de az *l*-ezés erősebb fokú.

A palóc nyelvjárásra jellemző *-nott, -nól, -nyi* határozóragok nem élnek a kupuszinai nyelvjárásban, de a főnévi igenév képzője idősebbeknél még *-nyi*.

A múlt idő jele mindig *-t*, a középfok jele pedig *-b*, természetesen csak szóvégen.

Névelőhasználatunk tipikusan nyugati palócos: hiányzik az *az* határozott névelő, és magánhangzóval kezdődő szó előtt is az *a* használatos.

A kupuszinai középiskolások nyelvhasználata

Vizsgálódásaimat az apatini Egységes Középiskola kupuszinai diákjai körében végeztem 1980 telén (november-december), s most negyvenkét 16-17 éves tanulóm nyelvhasználatáról igyekszem képet adni.

A tanulók magyar nyelvű középiskolába járnak, társaik szilágyi (Svi-lojevo) és apatini fiatalok, akiknek nyelve nagyban különbözik a kupuszinaitól, s közelebb áll a köznyelvhez, illetve a vajdasági regionális köznyelvhez. Az előbb említett tömegkommunikációs eszközök mellett tehát még az iskola és az iskolatársak nyelve is hat a kupuszinai fiatalok nyelvének változására.

A köznyelvi normák elfogadása a nyelvjárást beszélők részéről legkönnyebben a szókincsváltozás folyamatával történik. A mai általános- és középiskolás gyerek előtt nem idegen már az új világ szókincse. Mint tudjuk, a nagyobb társadalmi-gazdasági változást a szókincs tükrözi elsőként, s ezt hamar és elég könnyen, mondhatni szívesen fogadják a fiatalok. Az újonnan megismert szavak ejtése már regionálisan köznyelvi, jelentése pedig mindenki számára érthető. A mai élet szavai így kerülnek szinte az alapszókincsbe:

- a mezőgazdasági munkából: fóliatermesztés, géppark, növényvédőszer, traktorállomás;
- a technika világából: lézer, pilóta, űrhajó;
- a közlekedés szavai: parkolóhely, szemafor, zebra;
- új szavak társadalmi életünkről: munkaakció, kongresszus, közgyűlés, öngazgatás, elnemkötelezettség;
- tájékoztatási rendszerünkről: élőújság, faliújság, üzemi lap, televíziózás;
- háztartásról: mélyhűtő, gőztelenítő, olajkályha, porszívó;
- öltözködésről: farmernadrág, indiai vászon, mini, maxi;
- tisztálkodásról: fürdőszoba, papírzsebkendő, dezodoráns;
- sportról: lólengés, tollaslabda, totó, vízisi;
- a fiatalok életéről: buli, csaj, hippi, srác, punker stb.

Felsorolásunkban az élet több részterületéhez tartozó új kifejezést vettünk számba, s nyilván sikerült igazolnunk, hogy a szókincsbővülés hatékonyan fejleszti a nyelvet, s ezzel közelíti a nyelvjárást a köznyelvhez.

Az újonnan megismert kifejezésekkel ellentétben az alapszókincs szavai, vagyis a leggyakoribb szavak, amelyeket szüleitől, nagyszüleitől tanult a diák, még őrzik a nyelvjárási ízt. Ez természetesen nincs jelen minden szituációban, de a közvetlen beszélgetésben igen.

A hiányzó ö, ő, ü, ú magánhangzók helyén bizony csak ě, é, ĭ, í hangot ejtenek, főleg azok a tanulók, akiknek szülei idősebbek, a nagyszülők nevelik őket, vagy együtt él mind a három generáció:

- běrtěn (börtön), ěrdĕg (ördög);
- sĭvĭt (süvít), tikĕr (tükör).

Anyanyelv órán ilyennel azonban már nemigen, írásban pedig egyáltalán nem találkozom, hiszen kollégáim, akik nyolc éven át gyakoroltatták a köznyelvi ejtést, már tudatosították a nyelvjárásiasság tényét.

Az újonnan megismert hangok, amelyeket csak az óvodában és az iskolában ismernek meg, nem válnak mindig köznyelvvé, s az *ö* hang helyett egy átmeneti, a köznyelvihez közelebb álló *e* hangot ejtenek:

vörös (vörös), ötös (ötös).

Az *ü*, *ú* hangnál nem találkoztam ilyen átmeneti színnel, s az esetleg megrövidült *ü* a bácskai regionális köznyelv hatását tükrözi:

fűzfá (fűzfa).

Ugyanez a regionalitás tapasztalható, amikor az *ö*, *ó* hangot pótló hangok helyén a környezet nyelvének megfelelően *ü*, *ú* hangot ejtenek:

gyittem — gyüttem (jöttem),

bítbe — бүтбе (bőjtben).

Itt már többféle nyelvjárási tényezővel találkozunk. Először is *ö*, *ó* helyett eredetileg ezekben a szavakban *i*, *í* hang szerepel:

gyin, gyit, bít.

Az *i*-zés Kupuszinán élő, igaz, de ezek az esetek nem felelnek meg a közismert *i*-zés szabályainak (*ë*, *é* helyett *i*, *í*). Másodszor: a köznyelvhez közeledve a kupuszinai tanuló a szokásos módon változtat, s a helytelenül ejtett *i*-t, *í*-t *ü*-re, *ú*-re változtatja:

gyün, gyüt, бүт.

Így eljutott a regionális köznyelvi ejtéshez, azonban a dialektológust elgondolkosztatja, hogy a folyamat vajon természetes-e, vagy pedig valamilyen megőrzött ősi sajátossággal állunk szemben.

Az *e*, *é* hang körül nincs probléma. Rendszeresen jelentkezik a középzárt *ë*, mindig a maga helyén. Van azonban, bár nem sűrűn, eltérés is. A veláris *o* hang helyett a szóvégi a hang előtti szótagban *ë* jelentkezik:

pělva (polyva), pozdërja (pozdorja).

Ide tartozik még az *é* hang gyakoribb előfordulása a köznyelvinél, de ez az *ó* hangot pótló funkciója miatt történik:

vésé (véső), bég (bőg), ité (ütő).

Az *i*-zés, mint már mondtuk, bár nem egészen következetesen, de mégis szerves része a kupuszinai nyelvjárásnak, s gyakoriságát az *ü*, *ú* hangot pótló szerepe növeli:

pintëk (péntek), kinyér (kenyér), és

iveg (üveg), fírész (fűrés), fist (füst).

Otthon, családban, összeszokott baráti társaságban, kötetlen beszélgetésben — tehát meghatározott szituációban — használják még ezt a hangcserét a középiskolások, de az iskolában csak elvétve.

A palócság legjellemzőbb nyelvi jegye az illabiális *ä* és a labiális *ā*. E két hang beszélgetésben maradéktalanul jelentkezik minden kupuszinai középiskolásnál. A köznyelvi hangokkal vegyesen is előfordulnak. Tanórákon a magyar köznyelvi *a*, *á* hangot használják, de a nyelvjárás erősebb hatásának kitett tanulók, még itt is anyanyelvjárásukon szólnak meg, az pedig csak *ä*, *ā* hangot ismer. Illetve itt is jelentkezik egy átmeneti forma nyelvjárás és regionális köznyelv között. Ezek pedig az *a* helyett *ä*, és *á* helyett *ā*. A kettő közül az utóbbi többszöri előfordulása.

Külön érdekesség falunkban az a néhány vidéki származású fiatal, aki beszélni máshol tanult meg, de még kisgyerek volt, amikor Kupuszinára került, illetve azok a tanulók, akiknek anyanyelve a szerbhorvát, de Kupu-

szinán élnek, s így természetesen megtanulták a kupuszinai magyar nyelvet is. Ők nem tudják egykönnyen elsajátítani e nyelvi kettősség másik, köznyelvi részét. Csak *á*, *ā*, illetve *ǎ*, *ǣ* hangot használnak.

A magánhangzók tárgyalásánál szólnunk kell még két nyelvjárástani jelenségről: a zártabbá, illetve nyíltabbá válásról. Zárt u-zást, ú-zást és í-zést ismer a kupuszinai tájnyelv s beszédében a kupuszinai középiskolás tanuló is.

u-zás: hangsúlyos helyzetben — sunká (sonká), csudá (csoda), mustoha (mostoha), hun (hol?);

hangsúlytalan helyzetben — vānkus (vānkos), kukuricá (kukorica);

ú-zás: fūjt (fojt), fūrú (fúró), tūrú (túró);

í-zés: igēnyēs (egyenēs), eriggy (eredj).

A nyíltabbá válás esetei: onoká (unoka), ësmer (ismer), sāványó (savanyú).

*

A mássalhangzók számában nincs eltérés a köznyelv és a kupuszinai tájnyelv között. A nyelvjárásokra vonatkozó mássalhangzóváltozások orra megjelennek tanulóinknál.

A szóvégi -l hang lekopása és az előtte álló magánhangzó megnyúlása élő eleme a beszélt kupuszinai nyelvnek:

iszó (iszol), ësze (eszol).

Ugyanennek a hangnak az eltűnése és ugyanilyen nyújtó hatása szó belsejében is előfordul:

asztārá (asztalra), sīvē (sülve), řestēkēdik (restellkedik).

Az -r hang hasonlóan eltűnik, leginkább a ragozott szó végén. A -kor, -szor, -szer, -ször ragról szakad le:

hātκό (hatkor), kilenckó (kilenckor), ëszkó (őszkor);

hāromszó (háromszor), négyszé (négyszer), ësze (ötször).

Mássalhangzó-lekopást találhatunk még több esetben is. De hangsúlyozom, ezek csak beszédbeli előfordulások a középiskolásoknál.

Például a szóvégi -t, -d hang sok gyakran használt szó végén eltűnik: mos (most), mēgin (megint), mer (mert), māj (majd).

Bár ritkán, de még középiskolásainknál is előfordul zöngésülés:

grétá (kréta), gunyhó (kunyhó), drágács (tragacs).

Kupuszinán a hiátust a -j hang tölti, s ezt középiskolásaink is, még írásban is, használják:

pijócá (pióca), pijác v. pijarc (piac).

Az r+l, d+n, d+l mássalhangzó-találkozások a következőképpen hangzanak a kupuszinai középiskolások beszédében:

r+l>ll: sálló, tálló (sarló, tarló);

d+n>nn: anná, hallánná, szinná (adna, haladna, szidna);

d+l>ll: pálló, pállás (padló, padlás).

Ezeket az eseteket azonban nyugodtan nevezhetjük bácskai regionalitásnak, hiszen még a hírközlő szerveknél (rádió- és tévébemondók beszédében) is gyakoriak.

A palatalizációs változások közül a következők erősen élnek Kupuszinán a középiskolások beszédében is:

l. az -i, -í hang előtti -n palatalizálódik:

kenyi (keni), fenyi (feni);

2. a szóvégi és más magánhangzó előtti -n hang lágyabbá válik: páplány, száppány, rokony, fony, eleveny — többször írásban is jelen van e változás.
3. a depalatalizáció — amikor a szóvégi -ny a -ka, -ke kicsinyítő képző és a -t előtt -n-né változik — szintén hallható: bārānka (báránka), legénke (legényke), ásszont (asszonyt), szégént (szegényt).

A mássalhangzók geminációja azonban nem csak kupuszinai érdekesség, hanem egész Vajdaságban így ejtik e szavakat:

sebessen, (sebesen), merésszen (merészen) pirossabb (pirosabb), hibássán (hibásan).

A vajdasági regionális magyar köznyelvben ez szinte nem is tűnik nyelvi eltérésnek.

A már említett illabialitás mellett talán a legerősebb érvényű a kupuszinai nyelvjárásban a mássalhangzók rövidülése. Ezt még minden középiskolás őrzi: a -t és a -b hang hosszú ejtése szó végén ismeretlen, még igen sok írásbeli dolgozatban is. Ez vonatkozik a múlt időre és a melléknevek fokozására is, de a mutató névmásokra, a névutókra, a határozószókra is. Íme csak néhány példa:

Múlt időben: evēt (evett), jāccot (játszott), dobot (dobott);

Középfokban: sārġāb (sárgább), okossāb (okosabb), job (jobb);

Felszólító módban: nīz (nézz), neves (ne vess), sis (süss).

A kupuszinai középiskolások beszédében (bár nyelvükben van szláv hatás, szerbhorvát is, szlovák is) idegenszerű ejtés nincs. Tehát vagy a magyar köznyelv, vagy a kupuszinai magyar nyelvjárás szabályainak megfelelő a kiejtésük.

*

A szókészletteni és szóalaktani problémákra térve először a személyes névmások alakjairól szólok. Kupuszinán, még a középiskolások beszédében is, ezek így hangzanak;

én, tē, í, mink, tik, ik.

A szótöveket illetően az egytagú -v tövű igék nálunk is úgy jelentkeznek, mint a többi nyelvjárásban:

hīl, szīl (hív, szív),

ragozva: hīlok, hīja, szīlok, szīja (hívok, hívja, szívok, szívja).

Dolgozatom elején említettem, hogy a főnévi igenév képzője Kupuszinán a -nyi. Valóban az, de csak az ötvenen-hatvanon felüli lakosok nyelvén. A fiatalabbak már rendre a -ni képzőt használják, mostani iskolásaink pedig teljesen idegennek érzik a régít. Itt jelentkezik egy nyelvjárási sajátosság teljes feledésbe merülése.

A határozói igenév -va, -ve képzője azonban tanulóinknál is hasonló, bár e hasonulás nem mondható teljesen általánosnak:

addā (adva), kérrē (kérve), sittē (sütve).

Határozóragjaink szinte teljesen egyeznek a vajdasági regionális magyar köznyelv ragjaival. Itt elsősorban a -ban, -ben helyhatározórag -ba, -be raggal történő megegyeztésére gondolok.

A -ból, -ből, -tól, -től, -ról, ről ragpárok a következőképpen hangzanak Kupuszinán:

-bú, -bí, -tú, -tí, rú, rí,

tehát a mély hangú zártabbá válik, a magas hangú pedig, mivel ű hang nincs a kupuszinai nyelvjárásban, az annak megfelelő í hanggá. Középiskolásainknál az ű hangú változat jelen van, az í hangú azonban, a környék és környezet nyelvének megfelelően ű hangra változott, tehát eképpen hangzanak:

-bú, -bí, -tú, -tí, -rú, -rí.

Az ű-s változat is a regionalitás felé tolódást jelzi.

A magyar nyelvterület igen nagy részén élő -suk, -sük rag, természetesen nálunk is megtalálható. A -t végű igék tárgyas ragozásánál jelentkezik kijelentő mód egyes szám harmadik, többes szám első, második, harmadik személyben:

E./3. sisse (süti)

T./1. sissik (sütjük)

T./2. sisséték (sütitek)

T./3. sissék (sütik).

Minden kupuszinai tanuló „suksüköl”.

Az alanyi ragozás feltételes mód jelen idő egyes szám első személyének -nák a ragja. Ez is egybeesik a regionális köznyelvi alakkal: ásnák (ásnék), innák (innék), írják (írnék).

Következésképpen -nák-ot használ a vajdasági magyarok java része, de még a Magyar Televízió és a magyar rádiók jónéhány közismert riportere, újságírója is. Tehát ez valóban köznyelviesedő jelenség.

Igeragozásunk többi sajátossága közül figyelemre méltó, hogy az időjel mindig -t, de erről már esett szó.

Szintén rövid a felszólító mód -j jelének és az előtte álló mássalhangzónak hasonulással létrejött alakja:

ās+j>ās, hoz+j>hoz, keres+j>keres.

A kupuszinai tanulók ikes ragozása is az újabb köznyelvi tendenciához hasonló:

<i>kijelentő mód</i>	<i>felszólító mód</i>	<i>feltételes mód</i>
álszok	áludják	álunnāk
álszó	áludj(ā)	álunnā
álszik	áludjon	álunnā
álszunk	áludjunk	álunnānk
álszotok	áludjátok	álunnātok
álszának	áludjának	álunnānak.

A ritka esetek közül, amelyek a diákok körében is megtalálhatók, megemlíthető még a *fagy* és *fogy* ige ikessége, a *muszāj* igét pedig, tanuló társai közderülésére, ragozza a kupuszinai tanuló:

muszājok, muszājsz, muszāj, muszājunk stb.

A nyelvjárás legkevésbe erős oldala a mondatszerkesztés. Mondatainkat mindig úgy kell fogalmaznunk, hogy bárki megértse őket. A kupuszinai tanulók mondatait mi, kupuszinaiak megütközés nélkül, maradéktalanul értjük, de érezzük azok köznyelvtől eltérő jellegzetességeit is.

Kupuszinán például a határozott névelők közül csak az egyik ismert: a. Tanulóink ezt használják magán- illetve mássalhangzóval kezdődő szó előtt is:

á Pistá, á Ęrzsi, á ásztál, á iverg.

Míg az idősebbek között nem él az a változat, melyben az említett névelő -z-je átragad a névszóra, addig a fiataloknál megtalálható, s ez is egy példája a regionalitásnak:

á západ, á Zérzsi, á Zánci, á zessé.

A nyelvi kongruenciának is több lehetőségével találkozunk.

Határozatlan számnév után többes számú a névszó:

sok embérek, rengeteg virágok.

A páros testrészek és az azokat fedő ruhadarabok neve is mindig többes számú:

Fájnak á kezejem. Állig álok á lábájimmon.

A köznyelvinél, beszédben is, írásban is eltérőbb az -e kérdőszó használata, nem okvetlenül az állítmány után következik. Leginkább az igekötős igei állítmányt szétválasztják, és az igekötő után teszik ki a kérdőszót:

Még-é csināta? El-é vitted?

Az igekötővel is adódik gond, mert az az ige előtt marad kirekesztő szórendben is:

Ki mégmontā? Ki elvitte?

Ez az eset azonban már nem érvényes minden tanulóra, s ők maguk javítják ki társuk nyelvi tévedését.

Jelentkezik a kupuszinaiak nyelvében a többszöri tiltás, tagadás is, de a középiskolások nyelvében már nem.

A kapcsolatos mondatokból, de általában is a kupuszinai nyelvből hiányzik az *és* kötőszó. Az említett mondatokban *még, oszt* kötőszót használnak. A fiatalok pedig párhuzamosan mind a hármat, de csak beszédben.

*

A szókinccsel, mint a nyelv változásokra legfogékonyabb területével kezdtem dolgozatomat. A végén el kell mondanom, hogy nemcsak a köznyelv új szavai honosodtak meg a fiatal kupuszinaiak nyelvében, illetve a köznyelv kihalt szavai (mestergerenda, sajtár, gyołcs, palavessző stb.) tűntek el onnan, hanem a kupuszinai tájszavak is erre a sorsra jutottak. A modern fiatalok szavai válnak használttá (csaj, srác, buli, klassz, terű, frankó stb.), és a régi tájszavak feledésbe merülnek. Az alak, illetve jelentés szerinti tájszók nagyban megegyeznek a többi tájnyelvével, míg a tulajdonképpeni kupuszinai tájszók (pėrká, kóró, trotóká, súlencá, pocsífká, rászporėk, jástėricská, skrabāk, zsufānká stb.) már alig használatosak. A valódi tájszavakat a mai tizenévesek már egyáltalán nem értik, így egyetlen egyszer sem használták őket sem írásban, sem beszédben.

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a mai kupuszinai fiatalok beszédében még jelen van az ősi nyelvjárás majdnem minden vonása, de már párhuzamosan a bácskai, illetve vajdasági magyar köznyelv egységes jellegzetességei is megtalálhatók.

REZIME

Regionalna osobine u govoru srednjoškolaca u Kupusini

Kupusina je malo naselje u severozapadnoj Bačkoj, čije stanovništvo je uglavnom mađarske narodnosti. Oni govore tipičan kupusinski dijalekat, koji nije poznat među jugoslovenskim Mađarima, niti među Mađarima u drugim zemljama. Viševjekovne tradicionalne forme života sačuvala su i stari jezik, koji čuva u sebi elemente čak i iz XVIII veka. Ali danas su već mladi ljudi skloni da prihvate i novije tendencije u razvitku društva i jezika, te im se govorni jezik približava književnoj normi, tj. regionalnom vojvodanskom mađarskom književnom jeziku.

Autor je analizirao pismeno i usmeno izražavanje kupusinskih srednjoškolaca koji se školuju zajedno sa mladima iz drugih mesta, a koji govore jezik bliži književnom, te je zaključio sledeće:

— srednjoškolci iz Kupusine u pismenom izražavanju su se približili književnom jeziku;

— leksika ovih učenika se proširuje sa novim saznanjima, a novosavladane reči su književnog oblika;

— fonetički deo kupusinskog dijalekta se najviše zadržao kod srednjoškolaca, ali samo u govoru, a i tu se susrećemo već sa uticajem sredstava informisanja i jezičko drugačije sredine, koji usmeravaju jezik kupusinske omladine ka normama književnog jezika.

Opšti zaključak je da postoji paralela između upotrebe starijeg i novijeg oblika jezičke razvijenosti.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ETO: 912 „15—18“

REVIEW

A MAI VAJDASÁGOT ÁBRÁZOLÓ XVI—XIX. SZÁZADI TÉRKÉPEKRŐL

VÉKONY LÁSZLÓ

Egészségügyi Központ, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

Ha a vajdasági táj képeének alakulását vizsgáljuk a történelem folyamán, több fontos időpontot határozhatunk meg, amelyek korszakokra osztják fejlődését. A természeti táj képét véglegesen csak a múlt századi nagy folyószabályozások tudták megváltoztatni. Az alföldi folyók holtágai, morotvái, mocsarai és lápjai a középkorban éppúgy megvoltak, mint a török idők alatt és után. Medrüket, természeti tényezők hatására többször is megváltoztatták, az árvizek kiöntései néha hónapokig megmaradtak összefüggő víztükörként. Ugyanígy megmaradtak az ártéri nagy erdők is, nem úgy, mint az Alföld erdei, melyeknek irtását már a honfoglalást megelőző idők nomád népei megkezdték, későbbi korok folytatták, minek következtében az Alföld a XIX. századra fátlan síkság lett.

A mőtáj igazi története a magyar honfoglalással kezdődik. A honfoglalást megelőző idők emberi élete a különböző nomád népek emelte halmok seregén és az úgynevezett római sáncokon kívül alig hagyott nyomot a táj mai arculatán. Lassan már ezek is csak az irodalomból és térképekről ismeretesek. Az ármentes területeken a múlt század végéig a szántóföld és a legelő harca folyt. A török idők előtt a szántóföld terjeszkedett a legelő (és az erdők) rovására, a török idők alatt pedig fordítva. A török kiűzése után a szántóföld újból terjeszkedni kezdett, most már véglegesen.

Ezek alapján, azt hiszem, érthető, hogy a természeti és mőtáj gyökeres megváltozása a múlt század második felére tehető, tehát a történeti földrajz, helytörténet, régészet, településtörténet stb. szempontjából rendkívül fontosak azok a térképek és leírások, amelyek a folyószabályozások előtt készültek, s annál fontosabbak, minél korábbiak. Ezek egymásra vetítésével és egybevetésével ugyanis rekonstruálható lenne a mai Vajdaság természeti és ember által alakított képe az egyes történeti korokban. Óriási jelentőségű lenne egy ilyen munka összeállítása és főleg megjelentetése, különösen, ha megfelelő illusztrációk és térképmellékletek kísérnék. Sokszor ugyanis nehéz megszabadulni attól, hogy ne a mai szituációt vetítsük vissza a múltba. De úgy vélem, nem kell túlságosan bizonygatni e munka szükségességét, amelynek alapelemci tulajdonképpen már a kibontakozás fázisában vannak.

Ezek a megfontolások vezettek arra a gondolatra, hogy összeállítsam e rövid áttekintést azokról a térképekről, amelyek vidékünket is, vagy csak vidékünket ábrázolják, feltüntetve azt is, hol találhatók.

A török már Európa kapujában állt, és Rómából, Ulmból még mindig Ptolemaiosz térképének újabb kiadásai látták el az európai udvarokat, majdnem ezer évvel korábbi névrajzzal, torz víz- és hegyrajzzal tévesztve meg használóikat. Ekkor tűnt fel Lázár deák, aki térképén nemcsak a földrajzi szélességeket, de a földrajzi hosszúságokat is feltüntette.¹

Még Lázár deák térképe előtt több olyan térkép készült, amelyeken esetleg bennünket érdeklő helynevek szerepelhetnek. Ilyen Roselli 1480 körül készült Közép-Európa térképe, amelyen 49 helynevet találhatunk. Ezek magyarossága arra mutat, hogy Roselli Budán jegyezte fel őket. Banfi Florio szerint a firenzei könyvtárban Magliab. Lat. XIII. 16. sz. alatti Ptolemaiosz-kódexben levő egyik térkép szintén Roselli másolata. Ezen 82 magyar helynév szerepel.²

Rómer Flórisnak egy kéziratban hátrahagyott, nyomtatásban sehol meg nem jelent cikkében egy XVI. századbéli egészen ismeretlen magyarországi térképről olvashatunk (a Nemzeti Múzeum kéziratára, Fol. Hung. 1111/2, p. 51.). A térképet Rómer Flóris Comesina Albert császári tanácsosnál látta Bécsben, egy könyv belső borítójára ragasztva. A térkép további sorsa ismeretlen. Sajnos, Rómer Flóris inkább címertani szempontból írta le a térképet. „Ezen részlet Nándorfehérvártól Galambócig és felfelé Lippáig terjed“. „Akárhány lapú volt ezen nagyobb méretű térkép, mely archaeológiai tekintetben számos, mai nap már egészen elenyészett római telepet is tartalmazott, bizonyos, hogy több lapból összeillesztvén, faltérkép volt.“ Ilyen térkép egyetlen katalógusban sem szerepel.

A következő „elmozdíthatatlan“ térkép Rómában található. A vatikáni palota elkészültével IV. Pius pápa rendeletére 1562-ben Étienne Taborout a Loggia della Cosmographia nyugati szárnyának falára tíz hatalmas freskótérképet tervezett és rajzolt. A nyolcadik boltív alatt van Magyarország és Lengyelország térképe. Sajnos, a XIX. század közepén restaurálni kellett, ami sokat rontott adatain, egyes adatokat elferdítettek, másokat teljesen eltüntettek. A térképen 180 helységnév szerepel. Bendefy László szerint a térkép forrásanyaga Brodarics Istvánnak Lázár deák eredeti felvételi lapjainak felhasználásával készített, és Krakóban 1528-ban kiadott „Tabula Hungariae...“ című térképe volt. Makkai László 1971-ben Párizsban megtalálta Tabourot-nak a freskó alapjául szolgáló eredeti térképvázlatát. Bendefy meghatározását az egyezések támogatják.³

¹ Lázár deákról bővebben:

Bendefy László: Lázár deák személye. Geod. és Kartogr. 23. évf. Budapest. 1971.
Cholnoky Jenő: (Lázár deák térképéről) Elnöki megnyitó. Földr. Közl. 1947.

² Roselli működéséről:

Banfi, Florio: Francesco Roselli térképész Mátyás király udvarában. Térk. Közl. VI. k. Budapest. 1940.

³ A vatikáni térképről:

Banfi, Florio: Magyarország térképét ábrázoló falfestmény a Vatikánban. Térk. Közl. V. k. Budapest. 1939.

Az 1930-as évek derekán a Gilhofer és Ranschburg bécsi könyvkereskedő cég árverési katalógusában leírt egy árverés alá bocsátott, a XVI. század második feléből származó térképet. Sem szerzője, sem keletkezésének ideje nem ismeretes. Címe: „Descriptio Regni Hungariae Una Cum Aliis Finitimis Regionibus Ac Provinciis etc.” Tíz összeragasztott lapból álló fametszet, a lapok együttes nagysága 171×96 cm. Minden országba és tartományba bele van rajzolva címere. A tartományok határait pontozás jelzi. A térkép mindössze egyetlen példányban ismeretes. A török foglalás határa ki van rajta pontozva, ám készítője szemmel láthatólag nem ismerte Lázár deák térképét, folyórajza nem azonos Lázáréval. Utakat nem jelöl. A térkép egy osztrák mecénás birtokába jutott, mivel Magyarország, annak ellenére, hogy ajánlatot kapott, nem vette meg.

Ha a XVI–XVII. századi térképekről van szó, nem szabad elfelejtenünk, hogy kevés kivétellel majd minden térképkészítő, egészen Marsigli és Müller működéséig a Lázár-Lazius anyagot használta fel. A Lázár-féle térkép 1514-ben jelent meg először, a Lazius-féle pedig 1556-ben. Lazius legelső másolója Matthes Zynthius, Zyndt, vagy Zündt 1566-ban adta ki első térképét. További kiadások: 1567, 1587, 1594; Ortelius Abraham 1570-ben kiadott atlaszának első kiadásában is megtalálható. Ezt javította át 1571-ben Zsámboki János. Ortelius 1572-ben és 1595-ben kiadta a javított másolatot is. Gerard Mercator atlaszaiban is (1578., 1595., 1613., 1626., 1633) megtalálható Magyarország térképe.

1616-ban Peter Bertius adja ki Amszterdamban, 1626-ban John Speede Angliában, 1647-ben, 1651-ben Johann Jansson ismét Amszterdamban, 1664-ben Moritz Lang Bécsben, Emanuel Stenglin Augsburgban, Gaspar Hollander Németalföldön, Wilhelm Pfan és Jacob Sandrart Nürnbergben, Martin Stier Bécsben; később 1684-ben Nürnbergben adják ki a Lázár-Lazius térképet.

Rengeteg olasz Lazius-kompiláció található Roberto Almagia „Carte geograficae a stampa di particolare pregio o rarita dei secoli XVI e XVII.” (Monumenta Cartographica Vaticana MCMXLVIII.) című művében. Ez megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Zsámboki János térképei szerepelnek még Orteliusnál az 1575-ben, 1579-ben, 1580-ban, 1592-ben kiadott atlaszokban.

Nem feledkezhetünk meg Honterus Jánosról sem, aki Erdély térképe mellett 1534-ben ki adta Rudimenta Cosmographiae című művéhez mellékelte térképgyűjteményét. Ez 1542-ben is megjelent.

Lázár deák, Honterus, Lazius, Sambucus térképeinek anyagát felhasználták, másolták és sokan magukénak vallották. Nem lehet célunk ezek jegyzékének összeállítása, már csak azért sem, mert kevés kivétellel adataikat egyszerűen másolták, így nem sok újat tartalmaznak. A török hódoltság ideje alatt a magyar térképészet fejlődése teljesen leállt. Nézzünk néhányat a külföldieknek Magyarországról készült térképei közül.

1624-ben Jans Class. de Vischer Amszterdamban, 1682-ben Georg Matthius Vischer Bécsben, 1685-ben ugyanő Amszterdamban, G. Blaeu

1635-ben, 1641-ben, 1662-ben, 1663-ban Amszterdamban adott ki térképet Magyarországról. 1653-ban Gerhard Graass császári hadimérnök rajzolt térképet az országról.

A török háború kiszélesedésével, főként Buda visszavétele után, sok száz térkép készült Magyarországról, azonban egyik rosszabb volt, mint a másik. A jó térképekben mutatkozó hiányt Hevenesi Gábor magyar jezsuita szüntette meg.⁴ Három évvel Buda ostroma után Bécsben 1689-ben jelentette meg 40 lapon „Parvus Atlas Hungaricus...” című zsebatlaszt, amely világviszonylatban is egyike az elsőnek. A térképlapokon 2605 helységnevet és 119 folyónevet találunk. Hevenesi előszavában megemlíti, hogy a török fennhatóság alatt volt területek adatai bizonytalanok. A Budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Hevenesi-hagyatékban (Collectio Hevenesiana Tom. 91.) őriznek egy kéziratos megyei atlaszt. Tartalma 69 darab kéziratos megyei térkép. Ezek közül: 8. Bathensis com. (Bács), 10. Bodroghiensis com., 13. Chonadiensis com. (Csanád), 17. Csongradensis com., 44. Sirmiensis com., 53. Tarantiensis com. Egy-egy megye lapja a szomszédos helyeket is felöleli. A térképeken a megyebeosztás tisztán XVII. századi, a határörvidéki beosztásnak nyoma sincs, a Temesvártól keletre eső területeket, ill. Erdélyt nem ábrázolja. Ezek szerint a térképek közvetlenül a karlócai békekötés előtti időszakban készülhettek, mindenféleképpen Marsigli és Müller működése előtt, mert a Duna rajza még torz. Hevenesivel egyidőben, 1689-ben adott ki Marchio Colloredo egy „Totius Hungariae Tabula” című művet.

Vidékünk ábrázolóinak következő alakja Luigi Ferdinando Marsigli és Johann Christoph Müller. Velük a későbbiekben külön fogunk foglalkozni.

Szavojai Jenő herceg mérnökkarához tartozott Cyriacus Blödtner; vidékünkől három kéziratos térképe maradt fenn.

Johann Baptist Homann, nürnbergi kartográfus 1718–1724 között, Müller térképét felhasználva, több térképet adott ki.

A Magyar Nemzeti Múzeumban található egy Müller mérései előtt készült (torz Duna-rajz!), valószínűleg holland térkép. Címe: „Nouvelle Carte de la Hongrie, divisée selon ses differents etats, avec une chronologie de ses ducs et de ses rois stb.”.

A XVII. század végi felmérések, amelyek a magyarországi várakat, erődített helyeket veszik számba és ábrázolják szinte kivétel nélkül a bécsi hadilevéltárban, a karlsruhei gyűjteményekben, Marsigli iratai között található.

Igaz ugyan, hogy Marsigli és Müller már elkészítette az első meghatározásokon alapuló térképeket, de Mikoviny Sámuel felmérései trigonometriai alapokról indultak ki, csillagászati helymeghatározásaival, méréseivel évtizedekkel megelőzte a katonai felméréseket. Térképei *Bél Mátyás Notitia Hungariae novae historico-geographica* című művében jelentek meg 1735–1742 között. Kéziratban több térképe is fennmaradt. Ezek a bécsi Nemzeti Könyvtárban és Kamarai Levéltárban találhatóak: 1. *Mappa Regni Hungariae, novissima circulos Cis-ac Trans-Danubiales cum exacta distinctione comita-*

⁴ Hevenesi Gáborról:

Fallenbüchl Zoltán: Az „Atlas Parvus Hungaricus” és Hevenesi Gábor. *Studia Cartologica*, I. Budapest. 1958.

tum. 7. Carte des Comitats de la Hongrie dessinés par Mikoviny. (Színes kézirat, Erdély nélkül, úthálózattal és megyebeosztással.)⁵

A Magyar Hadilevéltárban található kéziratai: „Mappa partis Regni Hungariae, qua Jazyges, Cumani Majores et minores continetur“ 1773., Csongrád vármegye térképe.

Tomka-Szászky János evangélikus lelkész munkája 1781-ben jelent meg „Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi“ címen. Ez a munka az első magyar történeti kartográfiai kiadvány. A mű térképei 1751-ben készültek. Ezek a következők: 1. Hunnia occidentalis per Scytham, seu Gepidam Daciae et Ostrogotham Pannoniae sec. V—VI. extensa. 2. Pannonia Illyricum et Quadorum, Jazigumque regiones. 3. Magnae Moraviae pars per Hunniam occidentalem extensa. 4. Hungaria seu Turcia in octo captaneatus subdivisa (Anonymus adatainak térképrevetése) 5. Hungaria medii aevi in regalem atque ducalem et in megas LXXII. distincta. 6. Hungaria occidentalis Abarica pert Pannoniam atque Daciam sec. VII. VIII. prorogata. 7. Dacia atque Moesia. 8. Cumania magna olim Hunnia orientalis. 9. Illyricum in Dalmatiam, Chroatiam, Slavoniam et Serbiam divisum. 11—12. Két részlet a Tabula Peutingerianából.

Az eddig felsorolt térképrajzolók, kivéve Vischert, Müllert és Marsigit, polgári vonalon folytatták munkálataikat. Rendszeres katonai felvételek csak a Bánságban folytak 1723-tól. Még Szavojai Jenő parancsára készült el 1723—25-ben a terület első, akkor még csak szemrevételezéssel felvett térképe. A címe: „De Temesvarer Bannat. Abgetheilt in seine Districte, aufgenommen und abgemessen auf hohen Befehl Ihrer Hochfürstlichen Durchlaucht des Prinzen Eugenii von Savoyen... durch... Ingenieurs Obristwachmeister D. Haring.“

A telepítési felméréseknél dolgozott Eötvöss P. százados. A bécsi Hadilevéltárban két térképe van: 1. „Plan deren neu zu erbauen angetragenen drey Ortschaften, nebst denen daran anstossenden Dörfften und Praedien, in den Bezirke des Deutsch-Banatischen Grenz-Regiments. Entworfen durch P. v. Eötvöss Hauptmann. Pancsova den 16 May 1791.“ 2. „Entwurfs-Plan für das neu zu erbauen angetragene Dorff Neu-Szeldos. P. Eötvöss Hauptm. 1791.“ 1793-ban a Pancsova melletti Franzfeld új településű község térképét készítette el.

A részletes felvételek 1769—1772 között folytak; ezek eredménye 208 térképlap. Az összefoglaló térképet Franciscus Grisellini készítette, ez 1776-ban jelent meg „Tabula Banatus Temesiensis... in minore formam reduxit Franciscus Grisellini. Vindobonae.“ Ugyanő 1780-ban Bécsben kiadta

⁵ Mikoviny Sámuelről:

Faller Jenő: Adatok Mikoviny Sámuel életéhez. Térk. Köz. Budapest. 1932.

Borbély Andor: Újabb adatok Mikoviny Sámuel életéről. Térk. Köz. Budapest. 1934.

Tárczy-Hornoch Antal: Mikoviny Sámuel. Térk. Köz. Budapest. 1936.

Valkó Arisztid: Mikoviny Sámuel egy kéziratoss térképe. Térk. Köz. Budapest. 1950.

Bél Mátyásról itt hadd jegyezzünk meg annyit, hogy „Notitiája“ 5 kötetben jelent meg, s benne 10 megye leírása szerepel. Munkásságának jelentékeny része kéziratban maradt. Ezt ma az esztergomi I. özszekegyházi Könyvtár őrzi.

„Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen“ című kétkötetes művét, amelyhez kilenc térképet is mellékel.

Mária Terézia 1764-ben rendelte el az egész ország részletes katonai feltérképezését. Ezek a felvételek 1784-ben fejeződtek be, eredményük 1451 1:28000 mértékű térképlap. Jeney Lajos Mihály alezredes horvátországi felvételeinek dokumentuma a Bécsi Hadilevéltárban található kéziratoss térkép („Übersichts-Carte von Croatien, Slavonien und dem Banat, mit der Militär-Gränze dieser Länder und der Eintheilung in Sectionen der Aufnahme von Croatien und Slavonien unter Major Jeney in den Jahren 1776 bis 1781, dann jener von Bannat unter Obrist Elmpt in den Jahren 1769 bis 1772 bearbeitet. 1:460800.“).

Ezeket a térképlapokat a bécsi udvar hadititokként kezelte. Magyarországon kétszer fordultak meg, a napóleoni háborúk idején. Először 1805-ben menekítették őket Péterváradra két hajóval. 1806-ban ugyan visszatértek velük, de 1809-ben újból Péterváradra kerültek, míg végül 1810-ben végleg visszavitték őket Bécsbe. Egy részük (másolatban) csak az első világháború után került Magyarországra. Azt azonban, hogy nem csak az illetékesek látták és használták ezeket a térképeket, nagy valószínűséggel bizonyítja az is, hogy több, ez idő tájt keletkezett térkép topográfiai forrása ismeretlen. A Nemzeti Múzeumban őriznek egy ilyen térképet, címe: „Tabula Districtus Studiorum et Scholarum Nationalium per Regni Hungariae et Provincias Eidem Adnexas Indicans Opera Stephani Spaits AA. LL. et Philoso. Doct. in Regia Universit. Profess. Pub Or. 1780.“ A városokat templomokkal és váralaprajzokkal jelöli.

Hasonló tanügyi térkép Szent-Iványi Benedek „Descriptio Hungariae sua cum Univ. Acad. et Gymnasiis (1782.)“. Ez a Széchényi Könyvtár térképtárában található. Ehhez csatlakozik az Országos Levéltárban lévő kéziratoss térkép, a „Loca Academicarum et Gymnasiorum quae actu existunt aut adhuc existere debent in Hungaria et adnexis Provinciis. Joseph Polencig del.“; 1790–91 körül készült.

A XVIII. század második felére már annyira megszaporodtak a térképek, hogy Moll Bernát pozsonyi származású térképgyűjtő 1750-ben egy „Atlas Hungaricus“-ba tervezte őket összegyűjteni. Ezt az anyagot Borbély Andor valóban megtalálta a brünni egyetemen. Moll Bernát az atlasz katalógusát 1763-ban, a pozsonyi evangélikus egyháznak adományozta, innen másolta le 1765-ben Deccard Kristóf soproni tanár, s ezt a másolatot Széchényi Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta. Milleker Rezső sokáig kutatott utána, míg végül Pozsonyban a nyomára bukkant. A katalógus betűpontosságú másolata a Nemzeti Múzeum kéziratárában található „765 Fol. Germ.: Moll: Atlas Hungaricus in 4 Voluminibus“ jelzés és cím alatt. A katalógus mintegy 950 tételben sorolja fel anyagát.⁶

⁶ Moll Bernát térképkatalógusáról:

Milleker Rezső: Moll Bernát Atlas Hungaricus. Földr. Közl. 1933.

Borbély Andor, aki a brünni egyetemen megtalálta Moll atlaszát, úgy véli, hogy azok túlnyomórészt hamisítványok.

Ez az anyag a XVIII. században keletkezett. Az 1929-ben kiadott Eperjessy-féle bécsi térképkatalógus 2676, az 1933-ban kiadott Glaser-féle karlsruhei pedig 670 tételből áll. A Moll-féle katalógus számos olyan térképről tud, amelyeket más katalógusokban nem találunk meg. A térképeknek nemcsak az adatait közli, hanem elemzi is őket, legtöbbhöz megjegyzéseket is fűz.

A XVIII. század második felében fellendül a térképészet. Mind nagyobb számban látnak napvilágot megyei, birtok-, erdő-, művelési, egyházmegyei térképek. Az út és postahálózat kiépülésével úttérképeket is adnak ki, elkezdik a városok feltérképezését.

A XVIII. század kéziratos térképei közül kiemelendő a keszthelyi Festetics-levéltárból előkerült térképlap. Címe: „Mappa exhibens situm Comitatum Bács et Bodrog... Transuntum ex mappa... per Mich. Karpe elaborata dum hi duo comitatus discernent. Anno 1760...”

Az egyházmegyei térképek közül az a kettő érdemel említést, amelyeket a Nemzeti Múzeum térképtárában őriznek a Lanfranconi Enea gyűjtéséből származó „Magyarországi Földrajzi Térképek XV—XIX. század” című gyűjteményben. Az egyik a csanádi egyházmegyét történelmi múltjában mutatja be évszám, szerző nélkül: „Diaecesis Csanadiensis Archidiaconatus Distributae ex Libro Regno Anno ex Dicatione regni”. A másik: „Mappa exhibens totam Archidiocesis Colociensem... per Samuelem K. Pávai jur. Geometram, aeri inc. Franc. Karacs Pestini 1801...”

A gazdasági földmérők munkáiból említést érdemel Denk Ferenc kamarai mérnök munkája: 1770—1780 között 11 birtoktérképet készített Bács megyében. Ezek megtalálhatók az Országos Levéltár kamarai gyűjteményében. 1779-ből származik egy megyei térképe is; ez a Nemzeti Múzeumban van.

Kneidinger András kamarai mérnök 1767—1779 közötti készítésű 120 térképe egy atlaszba gyűjtve található az Országos Levéltár kamarai gyűjteményében. Ezek közül 7 lapon bácskai uradalmak láthatók.

Habár a nagy folyószabályozások csak a XIX. században történtek, a lecsapolásokat már a XVIII. században kezdték. (Igaz, ezek csak egy-egy nagyobb uradalom céljait szolgálták.) Nem feledhetjük ki a sorból Kiss Gábor és Kiss József nevét, akik a mai Duna-Tisza csatorna tervét elkészítették. Ezek a tervek, valamint más nagyszabású terveikről készült térképek a Nemzeti Múzeum kéziratárában a Fol. Lat. 251. kötetben található meg. Ez a kötet Széchényi Ferenc könyvtárából származik, s címe: „Mappae Hydrographicae ad cognitionem et regulationem fluviorum Hungariae pertinentes”. Ezt a címet csak egybekötése után kapta, mert az atlasz több önálló térkép egybefoglalásával keletkezett. A 2—3—4. térkép több sectióból áll, a XVIII. századi Horvátországot ábrázolja, a Száva és a Mura mellékét. Az 5—6—7. térkép a Kiss fivérek csatornakészítési terveit őrzi. A 11—12. térkép ismét a Száva mellékét, a 14—15. pedig Rijeka és Kotor környékét mutatja.

Még mindig a vízszabályozásokról szólva meg kell említenünk, hogy a Duna-Tisza-Maros táján már a XVIII. század közepétől kezdve nagyszabású vízi kartográfiai munkálatok folytak. Ezt a munkát az osztrák katonai kormányzat végezte, így az erre utaló térképeket a bécsi levéltárakban kellene keresni. Linnék a kérdéskörnek magyar térképei is vannak. Az egyik az Országos

Levéltár kamarai gyűjteményében található, Petrovics Pál műve, melynek címe „Ichonografia Delineatio Partis Illius Banatus Temesiensis in qua paludes sic dicta Alibunarenses seu Werschetzenses et Illantschenses sita sunt. . . 1750. . . per Paulum Petrovics. . .”. Színes kéziratos térkép, amely a csatornázási tervek miatt készült.

A Tisza bácskai oldalát a magyar hatóságok térképezték fel. A felvételeket Spatsek János végezte. A térkép címe: „Topographische Theiss-Karte die von der sich in die Donau gegen Slankamen einmündende Theiss bis zur gegen Segedin in sich fassende Marosch. “. A térkép 19 lapból áll, 1787-ben készült; ma az Országos Levéltárban található.

1782–84-ben adták ki a Neu ezredes féle „Geographische Charte des Königreichs Ungarn“ című térképet, amelynek készítésénél segédkezett Korabinszky János.⁷ Bár nem volt térképész, 1804-ben Bécsben ő adta ki „Atlas Regni Hungariae portatilis. Neue und vollstandige Darstellung des Königreichs Ungarn auf LX Tafeln im Taschenformat. stb.“ címen a Magyarországot ábrázoló következő atlaszt.⁸ Ilyen mű Hevenesi 1689-ben kiadott atlasza óta nem jelent meg. Az atlaszban 46 megye térképe, Magyarország postatérképe van.

A másik atlasz, amely ebben az időben, 1802–1811 között jelent meg Görög Demeter atlasza, a „Magyar Átlás, azaz Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyei s szabad kerületei és a határ őrző katonaság vidékinek közönséges és különös táblái“. Az atlasznak 60 lapja látott napvilágot. A Bács megyeit Quits Antal készítette. Az atlasz Repertórium, amelyet Görög munkatársa, Márton József szerkesztett, 1812-ben jelent meg szintén Bécsben. A Repertóriumban 79 város, 640 mezőváros, 11568 helység, 2709 puszta van felsorolva. Mint látjuk, igen alapos munkával állunk szemben. Újabb kiadásai 1848-ban és 1860-ban jelentek meg.

A Görög-atlasz után a következő majd csak 1890-ben jelenik meg. A megyei és a kéziratos térképek is megritkulnak, legfeljebb a gazdasági vonatkozásúakra van itt-ott szükség. Ezzel tulajdonképpen lezárul a kéziratos térképek korszaka.

Csillagászati helymeghatározásokat már Lázár diák is végzett, ezek azonban, valamint az ezeket követőek és problematikus értékűek voltak. A katonai felvételekkel kapcsolatos első alapvonalmérést 1769-ben végezték, Mária Terézia utasítására Josef Liesganig kapott erre megbízatást. Liesganig 1769. aug. 18-án érkezett Péterváradra. Méréseivel a bácskai Csúrog és a csongrádi Kistelek között fejlesztett ki egy 26 háromszögből álló hálózatot. A hálózat főbb pontjai Szeged, Kanizsa és Zenta tornyai voltak, a többi pontokat pedig póznákkal jelölte meg. Méréseibe azonban hiba csúszott. A mért területről térképet is rajzolt, ez a bécsi udvari könyvtárban van „Geogr. Kartensammlung 354, C. 89.“ szám alatt. Eredményeit Liesganig Bécsben megjelentette; adatait többen felhasználták. Az egyik ilyen a Homann-féle

⁷ A Neu-féle térképről:

Fodor Ferenc: Magyarország felmérésen alapuló első térképe. Földr. Köz. 1929. A térkép összevont változata legutóbb 1962-ben jelent meg, a „ Régészeti Tanulmányok II.“ című kötet mellékleteként az Akadémiai Kiadónál.

⁸ Szintén Korabinszky műve: Geographische-historisches und Produkten-Lexicon von Ungarn. Pozsony, 1786.

térkép — címe „Das Temesvarer Banat“ 1790. —, amely a Nemzeti Múzeum térképtárában lévő Lanfranconi gyűjtemény III. kötetében 45. szám alatt található.

Az első legpontosabb helymeghatározásokat Lipszky János végezte, aki készülő térképét eredetileg egy hadászati művéhez szánta mellékletként csatolni. Térképe 1804—1806-ban jelent meg Pesten „Tabula Regni Hungariae, Croatiae et Slavoniae srb.” címen, kilenc sectióban. A térképlapokon mintegy 5—600 hely fekvése pontos, asztronómiai méréseken alapszik. Maga Lipszky is sok helyet bejárt és személyesen megismert az országban, ezenkívül mintegy ezer régebbi térképet is felhasznált. Lipszky térképének második kiadása 1833-ban jelent meg. Évtizedeken keresztül a legmegbízhatóbb térkép volt. Településanyaga ma is fontos forrásmunkája lehet a helynévkutatásnak. Értékét nagyban emelte a kísérő helynévtár, amely 1808-ban jelent meg „Repertorium locorum obsectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae. . .” címen. Ebben nemcsak a lakott helyek, hanem a várromok, puszták nevei is megtalálhatók.

Már említettem Tomka-Szászky 1781-ben kiadott történeti térképeit, melyek között Anonymus térképét is megrajzolta. 1772-ben Hell Miksa is térképre vitte Anonymus adatait, ez ugyan csak 1801-ben jelent meg, de sokkal jobb, mint az előző. Címe: „Tabula Geographica Vngariae Veteris ex Historia Anonymi Belae Regis Notarii a P. Maximiliano Hell S. J. Anno 1772.“.

Marsigli óta a Duna-térképezés szinte teljesen leállt. Ezt a hiányt pótolták azok a vízi térképezési munkálatok, amelyeket a XIX. század fordulóján végeztek nemcsak a Duna, hanem szerte a Kárpát-medence folyói és vadvízei mellett. Ezek a térképek kivétel nélkül kéziratok. A Duna felmérése 1816-ban indult katonai erővel; 1824-ben Péterváradig jutottak. A Helytartó Tanács rendelete alapján 1830-ban a Dunáról — Dévénytől Orsováig — 148 térképlap készült. Ezek, valamint Huszár Mátyás 19 lapból álló kéziratok műve „Rectificierter Hydrographisch-Topographischer Plan Des Donau Stroms 1826-34.“ cím alatt az Országos Levéltárban találhatók. A vízi felvételek a Dunán 1838-ban értek véget; a Tiszán 1834—1846 között folytak felmérések.

Vásárhelyi Pál 1830-ban készítette el a Duna átnézeti térképét az osztrák határtól Péterváradig, 204 lapon (megtalálható az Országos Levéltárban). 1837-től hajózási felügyelőként kisebb kartográfiai munkákat irányított, majd a Száva szabályozását, 1845-től pedig a Tiszával foglalkozott.

Mint említettem, Görög atlasza után megritkulnak a megyei térképek újabb kiadásai. Azonban nem szűnnek meg teljesen: 1825-ben Bauer Antal vármegyei mérnök újra megrajzolta Bács-Bodrog vármegye térképét. Címe: „Mappa Comitatum Bács et Bodrogh, articulatr iter unitis Ingrementorum“.

Kevésbé ismeretes, hogy Bauer Antalnak emellett a Nemzeti Múzeum kéziratárában Fol. Lat. 3693. szám alatt is megtalálható egy műve. A kötet külső címe „Repertorium universorium terrenorum I. i. Comitatus Bács et Bodrogh artic. unit. ingremiatorum. Antonius Bauer“. Belső címlapján a következők állnak: „Corpus Iconographiarum omnium Incl. Com. de Bács incorporatum Terrenorum cum adnexa geometrica Combinatione tum Tenutorum urbaniarum in Intravillanis, Agris, Falcastris, Vincis et

Pascuo Communi, quam Terrarum Dominalium et Praedialium in Terreno puro, Sylvis tam glanduliferis quam Salicetis et Populetis, Arundinetis et Caricetis, Piscinis item et Rivis, Lacunis et Fluviis ac denique viis quoque publicis aut privatis. Tum ex Mappis genuinis et authenticatis juxta Regulam Reductionis diversarum Scalarum ad Communem Scalam geometricam unius quippe pollicis Viennensis ad Mille orgias systematice reductum tum ex libris Urbarialibus fide digne excerptum atque taliter in praesentem Librum congestum per Antonium Bauer Praeludati I. Cottus Ord. Geometram. Zomborini die 15-to junii 1805.“

Ez a páratlan gyűjtemény Bács-Bodrog vármegye 18 városának, 95 községének, 45 pusztájának, összesen 119 térképét tartalmazza. Egy-egy lap mérete 25 × 32 cm, de ahol a község határa nem fért rá egy ilyen méretű lapra, ott behajtható toldalékot ragasztottak hozzá. Jelzései: megyehatár, községhatár, utak, folyók, gázlók, mocsarak, nádasok, homokok, erdők, kompok, a falvak alaprajza utcánként, a határ I–III. fordulója, szőlők, kaszálók, legelők. A lapok a határ mezőgazdasági állapotát tüntetik fel. A térképekhez egy „Calculus Geometricus“ tartozik amelyben az összes művelési ágak területi holdakban vannak megadva.

A bennünket érdeklő térképek között szerepel még Ortway Tivadar és Hrubant László egyházmegyei térképe (egy térkép a hét közül), amely Ortway Magyarország egyházi földleírása című művéhez készült a múlt század végén. Ez a mű: A bácsival egyesített kalocsai érseki megye a XIV. század elején.⁹

Talán egyelőre ennyit a mai Vajdaságot ábrázoló ismert, kevésbé ismert és ismeretlen XVI–XIX. századi térképekről. A még hátra lévő rövid bibli-

⁹ Ortway Tivadar felhasználta a Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrationia I/1 kötetét (Budapest 1887.), amelyben ki vannak adva a nagy forrásértékű 1332–36. évi pápai tizedjegyzékek. Ezek az akkori Magyarország csaknem összes egyházas helyeit — vagyis plébániáit és monostorait — tartalmazzák, a győri és a zágrábi egyházmegye kivételével (tehát vidékünk is szerepel benne). Több mint 3100 helység szerepel itt. Adózásukból jövedelmükre és népességükre következtethetünk. Ortway ebből az anyagból rekonstruálta és térképekre vetítette az ország akkori egyházi beosztását és plébániás helyeit. A mű két kötetben jelent meg Budapesten 1891–92-ben.

Végül közreadok egy rövid bibliográfiai összefoglalót, könnyítésül azok számára, akiket érdekelnek a vidékünket ábrázoló térképek:

Márki Sándor: A magyar térképírás múltja és jelene. Földr. Közl. 1896.

Harsányi István: A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye. 1911. (Múzeumi és Könyvtári Ért. 1908, 11. évf.)

Eperjesy Kálmán: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. 1928.

Eperjesy Kálmán: A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929.

Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga. Térk. Közl. 6. sz. különfüzete. Budapest, 1933.

Glaser Lajos: Az Országos Levéltár térképei. Levéltári Közl. 1939.

Iványi Béla: A keszthelyi Festetics-levéltár. Levéltári Közl. 1946.

Banfi, Florio: Imago Hungariae nella cartografia italiana del Rinascimento. Roma, 1946.

Roberto Almagia: Carte geograficae a stampa di particolare pregio o rarità del secolo XVI. e XVII. (Monumenta Cartographica Vaticana MCMXLVIII. Roma)

Dávid Zoltán: Kéziratos térképeink időszerű kérdései. Levéltári Híradó. 1953. 2–4. sz.

ográfiai áttekintés előtt néhány szót arról, hol találhatók az említett, és esetleg más olyan térképek, amelyek vidékünk múltjára új fényt vethetnek.

Először a külföldi lelőhelyek: Karlsruhei levéltár, Bécsi Hadilevéltár, Bécsi Nemzeti Könyvtár, Bolognai Egyetemi Könyvtár, Párizsi Nemzeti Könyvtár. (Nincs kizárva, hogy más intézményekben is bukkanhatunk újabb adatokra.) — Magyarországon a kéziratok térképek törzsgyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeumban van (kerültek ide térképek a Néprajzi Múzeumból is, és néhány főúri levéltár térképanyaga, pl. a keszthelyi Festeticseké is itt található). Az Országos Levéltár térképanyaga a kamarai és a helytartótanácsi gyűjteményből állt össze, s kerültek ide térképek a Kancelláriától, a Kúriától, a kataszteri térképtárból, egyes családi levéltárakból is (az Eszterházy-gyűjtemény mintegy 1500 darabot tartalmaz, több olyat, amely máshol nem található.). A második világháború befejezése óta itt őrzik a Vízrajzi Intézet térképeit is.

Az Országos Levéltár térképtárának anyaga az 1959-es fondjegyzék számozása a szerint a következő:

1—10 Königliche Kameralische Mappirung Direction. Iratok és térképek. XVIII—XIX. század.

11—14. Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek.

16—88. Családi levéltárakból kiemelt térképek. Ebből:

71. Fényképmásolatok a karlsruhei levéltárakból (1601—1695.)

77. A II. József-féle kataszteri felmérés térképei.

80. A Vízrajzi Intézet térképei, XVIII—XIX. század.

Budapesten jelentős még a Hadtörténelmi Intézet térképanyaga, amely főleg a bécsi Hadilevéltárból származik, az Országos Széchényi Könyvtár

Fodor Ferenc: A magyar térképírás.

Budapest, 1952—54. I—III. kötet.

Fodor Ferenc: Magyarországi kéziratok vízrajzi térképek katalógusa 1867-ig.

Catalogus mapparum ex manuscriptis hydrographicarum archivis Hungaricis excerptarum usque ad annum 1867. Budapest, 1954. I—III. kötet. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadása.

Nagy Júlia: Az Országos Széchényi Könyvtár térképtárának állománya és működése. Földr. Ért. 1956.

Nagy Júlia: Magyarországot ábrázoló, könyvekben megjelent térképek a XVI. században. Studia Cartologica I. Budapest, 1958.

Kocsy Gyula: Ismertetés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtudományi Térképtárának működéséről és anyagáról. Hadtörténelmi Közlemények, 1964.

Gazdag László: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum térképtára. Földr. Ért. 1965. Levéltári Szemle 1965.

Maksay Ferenc (szerk.): Kéziratok térképek a területi állami levéltárakban. 1—4. köt. 1965—67. Budapest.

1. köt.: Debreceni, Egri, Esztergomi Állami Levéltár

2. köt.: Győri, Gyulai, Kaposvári Állami Levéltár

3. köt.: Kecskeméti, Miskolci, Nyíregyházi, Pest és Nógrád megyei Állami Levéltár

4. köt.: Pécsi Állami Levéltár

Bendefy László: Ismeretlen vízügyi térképek az Országos Levéltárban. Hidrológiai Közl. 1966. I

Irmédi-Molnár László: Adatok a XVII. századi és korábbi idők magyar térképtörténetéhez. Földr. Közl. 1966.

Milodánovics Mária: A Szabadszabai Történelmi Levéltár kéziratok térképeinek gyűjteménye. Létünk. 1976/5.

térképtára és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Sárospatakon, a református főiskola könyvtárában sértetlenül és hiánytalanul megtalálható a Kazinczy-gyűjtemény, amelyben 119 darab XVI—XVIII. századbeli térkép, 363 vár-, város- és csatakép látható.

S szóljunk még egyszer Lanfranconi Eneáról. Az Országos Széchényi Könyvtárban van egy négy kötetből álló atlasza „Magyarországi Földrajzi Térképek, XV—XIX. század“ címmel. I—II. Főtérképek, III—IV. Mellék-tartományok és vármegyék — 128 táblán 105 kartográfiai mű, de ez is csak töredéke teljes gyűjteményének. Egy másik kötet a budapesti egyetemi földrajzi intézetben található. Itt 52 térkép van. A teljes gyűjteményt 1885-ben Antwerpenben állították ki. (XIV—XIX. századi térképek 17 kötetben — 250 térkép és 2000 látkép.). A gyűjtemény szétszóródott.

Emellett nagyon sok térkép lappang a vidéki megyei, városi levéltárakban, múzeumokban.

Bizonyára a Vajdaság területén lévőkhben is.

ETO: 75 (497.11)

PREFESSIONAL PAPER

A ZOMBORI HOLLÓSY-FESTMÉNY GULYÁS GIZELLA

Pedagógiai Akadémia, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

A budapesti Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában van Hollósy Simon (1857—1918) *Táncoló leányok erdősélen* című festménye.¹ E kivételes Hollósy-kép megszületésének pontos idejét és körülményeit hosszú ideig homály fedte. Felvinczi Takáts Zoltán² 1964-ben megpróbálta megkeresni a műalkotás helyét Hollósy életművében, de téves következtetéseket vont le. Szerinte a festmény a millenáris év (1896) előtt készülhetett³, és a kép közvetítője Hollósy rokona, Mály János festőművész volt. A festmény néhai, általa meg nem nevezett tulajdonosa Zomborban élt, s felesége Vujetich leány, aki pedig Mály János festőművésszel volt rokoni kapcsolatban.⁴

A fenti tévedések kiigazítását Hollósy zombori rokoni kapcsolatával kezdem. Nem Mály János festőművész volt Hollósy rokona, hanem a zombori Mály József festőművész. Bizonyíték erre több eredeti Hollósy-levél, amelyet Hollósy unokaöccséhez, Mály Józsefhez és feleségéhez, Katicához írt⁵. A Mály József festőművész hagyatékában található levelek között megtalálható Hollósy Münchenben 1910. február 22-én özv. Mály Józsefnek címzett levele is. Ez a dokumentum hitelesen igazolja a fent említett kép megfestésének pontos idejét, és keletkezésének körülményeit is megvilágítja. Hollósy soraiból kiderül, hogy özv. Mályné 1910 elején levelet küldött Hollósyhoz Münchenbe, hogy sógora (Koczkar Zsigmond, Zombor) számára festményt rendeljen.⁶ Hollósy kész örömmel teljesíteni rokonának kívánságát. Márciusban Rákóczi képét kell kiállításra elkészítenie, és csak május elsejére utazik

¹ A festmény leltári száma 6527 T. Anyaga vászon, technikája olaj, mérete 151 × 200 cm. Megvéve 1964-ben, értéke 25.000 Ft.

² Felvinczi Takáts Zoltán: Egy kivételes Hollósy-festmény. *Művészeti*, Budapest, 1964, 6. sz. június. 12—14. p.

³ Uo. 14. p.

⁴ Uo. 12. p.

⁵ Gulyás Gizella: Hollósy zombori kapcsolatai. *Művészettörténeti Értesítő*, Budapest, 1981. 3. sz. 206—210. p., és Gulyás Gizella: Hollósy levelei a Mály családhoz. *Hungarológiai Közlemények*, 1982. 1. (50.) sz. 117—126. p.

⁶ Tehát a festmény közvetítője és részben inspirátora a néhai Mály József festőművész özege, Géczy Katalin volt 1910-ben, semmi esetre sem lehetett Mály János, ahogyan Felvinczi Takáts feltételezte, valószínűleg véletlen utónévcsera következményként.

Técsőre, így áprilisban megfesthetné a $2 \times 1,5$ m-es képet.⁷ A festmény tárgyról és rendeltetési helyéről a megrendelő kívánsága felől érdeklődik. Hollósy azt is tudatja, hogy tekintettel a Málynéval való rokonságára, „egy finom és erős hatású” képet szeretne festeni zombori megrendelőjének. A megrendelő, Mályné sógora, Koczkár Zsigmond, 1910-ben Zomborban élt; édesanyja Lippay leány volt, Mály József festőművész édesanyjának testvére. Tehát maga Koczkár Zsigmond volt Mályék rokona, nem pedig a felesége, akinek neve helyesen Vujevich Aranka⁸. Három rendkívüli szépségű leányuk volt: Jenny, Alice és Adrien. A Koczkár család később Zomborból Budapestre költözött. A második világháború végét csak Alice érte meg, így halála után őt Budapesten temették el, míg a többi, előbb elhunyt családtag Zomborban, a családi sírboltban nyugszik.

Mály József unokái visszaemlékezéseikben nem kis büszkeséggel emlegetik, hogy Hollósy, aki a rokonuk volt, lefestette unokatestvéreiket, Koczkár Zsigmond három leányát mint a három Gráciát. Tudják azt is, hogy ez a festmény a családdal együtt Budapestre került⁹. Tehát a Mály-család emlékezetében úgy él, hogy Hollósy az antik mitológiából vett allegorikus családi kompozíciót festett. Ebből a szájhagyományból arra lehet következtetni, hogy ez a Koczkár család óhaja volt, a művésznak tehát egy számára kivételes feladatot kellett megvalósítania. Ez a családi kívánság kétségtelenül problémát okozhatott Hollósynak, mivel ismeretes előttünk, hogy a mitológiai témakör egész életművéből hiányzik, mert sehogyan sem volt összeegyeztethető népies gondolkodásmódjával és egyéniségével. Különösen nem 1910-ben, amikor a szóbanforgó kompozíciót festette. A tízes években alakul ki festészete utolsó korszakának stílusa.¹⁰ Ekkor, az ún. técsői korszakában, sajátos tájképfestészetében, a Rákóczi-irduzó nagyszerű utolsó vázlataiban eljut a monumentális drámai hangvételig, művészi formanyelve letisztul, meg nem alkuvo egyéniségén átszűrődve beleötvöződnek a legújabb formai tanulságok. Egy ilyen, a nagyszerű tájhangulatnál is többet: a művésznak sorsával meg nem alkuvo küzdelmét kifejező, belső feszültségtől lobogó tájképével nyert díjat Londonban, és egy másik Hollósy-levél tanúsága szerint Párizsban is.¹¹

Egyéniségének és formanyelvének megfelelően Hollósy megváltoztatja a megrendelő kívánságát: a mitológiát csak kerettémául használja fel személyes üzenete számára. E témakörön belül is olyan motívumot kell találnia, amely egyéni érzelmeinek és festészeti stílusának jobban megfelelt mint a Gráciák ábrázolása, olyant, amelyben a lelki jelenségek más jelentéssrtegekkel gazdagítva — a természetben, erdőben való szenvedélyes bolyongás, a vadászat, a tánc, a zene, a ritmus szerctetc — összetettséjükben szólalnak meg, s ehhez megfelelőbbnek találta a természet embertsegítő erőit megtestesítő, erdőkben, fáknban, berkekben, ligetekben, forrásokban, folyókban lakó nimfák tisztáson lejtett táncának megjelenítését.

⁷ A Táncló leányok erdőszélen című festmény méretei megegyeznek a levélben közölt mérettel.

⁸ Nem „Vujetich”-leány tehát, ahogyan Feliczki Takáts közölte.

⁹ Így kerülhetett a zombori kép a budapesti Magyar Nemzeti Galériába.

¹⁰ Németh Lajos: Hollósy Simon. Budapest. 122. p.

¹¹ Uo. (120. p.) csak londoni díjról tesz említést.

Hollósynak ez a festménye tájkép táncoló leányalakokkal, amelyen a mozgalmas jelenet szervesen egybeforr, harmonikus egységbe olvad a tájképi háttérrel, így a kettő együtt lesz az atmoszférateremtő és érzelmszervező jelentésrétegek hordozója. Tudatosan és kitűnően megkomponált mű ez, nem akadémikus kompozíció, hanem a táj- és a táncjelenet lényegét megragadó művészi sűrítés, amelyben benne remeg a tépelődő művész hangulata is. A képen nyoma sincs a fiataalkori részletező naturalizmusnak. A szenvedélyes vázlatossággal, gyakran pasztózus ecsethúzásokkal felrakott színek tömör anyagszerűségükkel megvibráltatják a festmény összefüggő színvilágát.¹² Formanyelve monumentális, sommázó egyszerűségű, formái tömörszerűek és több színből vannak felépítve. A finoman elemzett valórszínek mesteri tér-érzékelést nyújtanak.

A tájkép sokárnyalatú zöldekből, sötétkékes, barnás, sárgás, vöröses valőrökből összefogott foltjai rejtett belső ritmust érzékeltetnek. A kép jobb széléről meginduló ritmus végiglüktet a hullámozó, egymásba fonódó bokrok, falombok során, a más térrétegű fehéres felhőgomolyagokkal élenkített világoskék égbolton, hogy a bal szélén az előtérből a horizont fölé emelkedő, csaknem egészen csupasz fák törzsébe ütközzön. A középtérben az erdő széle ívelten vonuló vonal: a legmélyebb a középtájon a világító fehér felhők alatt, két-felől pedig átkarolja az előtéri tisztás lokálszínekből felépített zöld felületét. A tisztás zöld gypeszőnyegét rozsdavörös, hervadt sárga színű, száraz falevelekkel lazította fel a művész; a tisztás közepén keskeny kanyargó ösvény fut. E zöld-behangolt színvilágú tér jobb szélén három világossárga, halványzöld és világoskék fátlyakkal, selymekkel burkolt sugárzó szépségű leány lejtő önfeledt táncát. A három lazán összefogódzó leányalak sodródó táncmozgásával, testtartásával, gesztusaival, jellemző arckifejezésével a bennük kavargó érzelmeket, az önfeledt örömet és a gondtalan ifjúságot jeleníti meg. Egymás táncmozdulatait a „zenei” szerkesztés többszólamúságával visszhangozzák. A finom, de szenvedélyes vázlatossággal megoldott alakok közül a baloldali a leginkább arcképszerű megoldású. Szembeforduló, törékeny, halványsárga fátlyas alakján, a széttárt két karján és felénk néző arcán, száját harsány kiáltásra nyitva rugalmasan szökik magasba. A középső lenge, világoszöld és halványvörös tüllel burkoltan félig oldalnézetben merész ugrással testvérét magával ragadva szökdel ki a képből, jobbjaiban magasba tartott íjjal. A legszínesebb e két szöke nimfa mellett a háttérnek forduló barnahajú jobb oldali. Arannyal díszített, áttetsző világoskék, csillogó ékkövekkel teleszórt ruhában lejtő beforduló táncmozdulatát. E visszacsapó hullámszerű mozdulatát a középső alak jobbfelé rohanása indokolja, hozzá fordulva csak úgy táncolhat tovább, ha irányt változtat. Hollósy könnyedén oldotta meg a nehéz pozitúrában beforduló, visszacsapó hullámú mozdulat bonyolultságát. A táncosnők könnyed és rugalmas mozdulatai a létezés örömét, a kompozíciót hordozó belső ritmus következtében az élet igenlését, a legyőzhetetlen optimizmus hangulatát sugallják.

¹² Felvinczi Takáts is helyesen látja meg e tájképnek szenvedélyes, „rámenős” vázlatossággal való megoldását, amely már valósággal túlmutat Nagybányán — az eljövendő Tácsót jelzi. (I. m. 13. p.) Ennek ellenére a mű keletkezésének idejét tévesen 1896. előttre teszi.

Hollósy Simon: Táncoló leányok erdőszélén

(A reprodukciót a Magyar Nemzeti Galéria engedélyével közöljük)

A természet, a táj, a színek, az alakok sodródó táncmozdulata, a drapériák színes vonaljátéka, a kompozíció a képi megoldások nyelvén a természet életét, a táj és a táncjelenet varázslatos hangulatát, valamint a művész érzelmeit, szenvedélyes természet- és léletszeretetét, sorsával meg nem alkuvó forrongását, vajúdó egyéniségét fejezik ki. A már száradó falevelek, a még buja zöld táj, a gomolyfelhős égbolt, a lüktető életöröm táncjelenete érzelmi ellentétet, ellentétes képi hangulatot fejeznek ki. Az elmúlás szelével már megérintett természet és a lobogó emberi létezés egymásba fonódva, a komoly, szomorkás derű szépségét sugározzák, mintegy sejtetve, hogy az élet nemcsak öröm, tánc és boldogság, hanem szomorúság, szenvedés és elmúlás is.

Összefoglalva az elmondottakat: Hollósy Táncoló leányok erdőszélén című, a budapesti Magyar Nemzeti Galériában őrzött festményét nem 1895 körül, hanem 1910 áprilisában, Münchenben festette a zombori Koczár Zsigmond számára. A kép közvetítője s egyben inspirátora a festő zombori unokaöccsének, Mály József festőművésznek az özvegye volt. E kivételes szépségű, mitológiai kerettémájával életművében mindaddig egyedülálló alkotás tehát zombori hatásra született meg.

ETO: 929: 894.511

PÁRDÁNYI SEGÉLY VÖRÖSMARTY ÁRVÁINAK 1856-BAN

K. DRAXLER ZSUZSANNA

Városi Könyvtár, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

Párdány (Međa) Zrenjanintól északkeletre, a román határtól egy kilométerre fekszik. Lakosainak száma az 1981-es népszámláláskor 1632.

A XIX. század közepén 3522 lakosú nagyközség, járási székhely, melyben élénk kereskedelmi, mezőgazdasági, ipari és társadalmi élet folyik. Téglagyára, malma, iparos egylete, takarékpénztára, vízszabályozó társulata, hitelszövetkezete van. Társadalmi és politikai életének vezető személyisége ebben az időben Bogdánovics Vilibald, Torontál megye jegyzője, több megye táblabírája, aki 1813-ban született, katonatiszt volt a 2. huszárezredben, de később kilépett a hadseregből, s 1848-ban Torontál vármegye országgyűlési képviselővé választja Párdányon. 1848 nyarán nemzetőrtiszt. Október 27-én címzetes őrnagy, a Torontál megyei főkelő nép vezére. Később alezredes, 1849. áprilisában ő kézbesítette Görgeynek a Függelenségi Nyilatkozatot. A szabadságharc bukása után az aradi várbörtönben raboskodik, majd Pesten a hírhedt Neugbäudeban sínylődik. 1850. júliusában amnesztiában részesül. Ezután párdányi birtokán gazdálkodik, ahol nagy gazdagságra tett szert.¹ Ebből a gazdagságból Bogdánovics jótékonyági célokra, többek között Vörösmarty árváinak is juttatott; erről egy Deák Ferenc kezével írt nyugta tanúskodik.

1855-ben, Vörösmarty Mihály halálakor Deák Ferenc, akit harminc évig tartó szoros barátság fűzött a költőhöz, mintegy nyolcszáz levél szétküldésével országos gyűjtést szervezett a leghívebb barát özvegyének és árváinak gondozására. Egy Erdélybe irányított levelében a gyámtya Deák Ferenc így ír:² „Külön aláírási ívek nem küldethetnek szét, de mindenki, a ki valamely barátja-, ismerősétől bármi segélypénzt fölvesz, az adónak nevét is följegyezve a pénzzel együtt, küldje hozzám Pestre, („Angol királyné“ szálloda 72. sz.) vagy Tóth Lőrincz³ úrhoz (Úri utca, Trattner-Károlyi-ház 1-ső emelet) s megnyugtatóására a pénz átvételéről elismervény fog kiszolgáltatni.“

Feltehető, hogy Deák nem küldött Párdányba Bogdánovics Vilibaldnak körlevelet, hanem szóban közölte vele a gyűjtés részleteit, hiszen nemegyszer

¹ Kozma György: Az 1848—49.-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona. Kézirat. OSZK Kézirattár. (Fol. Hung. 2092)

² Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822—1875. Bp., Ráth Mór, 1890.

³ Tóth Lőrinc (1814—1903) jogtudományi és szépirodalmi író, ügyvéd, Deák mellett az igazságügyminisztérium tanácsosa, az MTA tagja, Pest vármegye árvaszékeének elnöke.

volt alkalmuk találkozni Pesten. Még 1848-ból ismerhették egymást. Bogdánovics ott volt Pesten 1848. július 5-én, az első népképviselői országgyűlés megnyitó ülésén, ezt tanúsítja a Borsos József és August Pertenkofen-féle litográfia⁴, mely megörökítette ezt az eseményt. Az ábrázoltak között Széchenyi, Kossuth, Perczel Mór és Deák Ferenc mellett ott van Bogdánovics Vilibald is.⁵

Bogdánovics Perczel Mórral 1848 őszén, a harctéren nem mint a népképviselői országgyűlés Buda város által megválasztott tagjával találkozott, hanem mint ezredessel, aki éppen akkor aratott győzelmet Tácon, Roth generális seregei felett. Perczel Mór jelentéséből (keltezése: Tács, 1848. okt. 5.), mely az 1848-as nemzeti gyűlés LXXIII-ik alsóházi ülésén október 6-án került felolvasásra, ezt tudjuk meg Bogdánovics Vilibaldról: „Az isteni gondviselés kimondhatatlan szerencsével tetézte akkor, midőn a haza ellenségei egy részének megsemmisítésében munkálnom engede. Balog János és Bogdánovics Vilibald képviselő urak, kik éppen az esetnél megjelenve, táboromban vannak, voltak oly szívesek a jelentés sietős átvitelét elvállalni. Görgei őrnagy úr szorgalmas és ügyes viselete mellett, úgy Trangous kapitány bátor csatázásán kívül, még kötelességem Gáspár, Miklós-huszárezredbeli kapitány, és az osztályomba sorozott két huszárszázad parancsnokának derék és vitéz eljárását átalában és különösen a 4-iki tánci ütközetben kiemelni.“

Bogdánovics Vilibald 1848. október 8-án szót kér a képviselők házában, és Perczel ezredes beszámolóját Gáspár kapitány hősiességéről a következőkkel egészíti ki: „Nem akarok semmit ismételni, mert elnök úr a táborban történeteket legnagyobb részben elmondotta; azonban miután a táborban nemcsak mint szemtanú, hanem mint résztvevő is jelen voltam, az előadottakhoz hozzáadom azt, mit Perczel ezredes az idő rövidsége miatt meg nem említhetett, és el nem mulaszthatom a képviselő ház előtt megnevezni a teremben jelenlevő Gáspár kapitányt, kinek leginkább köszönhetjük a győzedelmet, mert a huszárokat ő vezérelte a legkitűnőbb vitézséggel. (A jelenlevő kapitány bemutatattatik a háznak és hosszas éljenzésekkel üdvözlöttek).“ Bogdánovics szavai után Kossuth a következőket mondja: „Remélve az ország mostani ügyeinek vezetésével megbízott honvéd választmányának megegyezését arra nézve, amit most kijelentek, szerencsésnek tartom magamat és a házat, Gáspár urat ezennel őrnagynak mondhatni. (A ház felállva jelenti ki helyeslését!)“. Bessenyei Ferenc, országgyűlési képviselő, egy keltezés nélküli pecsétes levélben Bogdánovics fönt idézett felszólalásáról és Kossuth szavairól másolatot küld a Közlöny 1848. október 10-i számából Bogdánovics Vilibaldnak.⁶

Visszatérve Bogdánovics Vilibald és Deák Ferenc kapcsolatára, azt, hogy Bogdánovics nem csak mint közéleti személy volt szorosabb kapcsolatban Deákkal, hanem őt és családját is bensőséges baráti viszony fűzhette az államférfihoz, Ferenczi Zoltán: Deák élete c. három kötetes munkája deríti fel.

⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában

⁵ Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1973.

⁶ A másolat hitelességét a Közlönyből készült mikrofilm igazolja, melyet az OSZK-tól kaptam. Később a Közlönyt a szabadkai Városi Könyvtár gazdag periodika-gyűjteményében is megtaláltam.

Dr. Kúvárné
1848. October 10th számából

Kezeli Gyűlés

1848. május 10th számából
1848. május 10th számából

Dr. elnöki beszéd után

Bogdanovics Vitézsége (személyes)
Aztán jött a beszéd, mely elnök úr a
sáborban közzétett legnagyobb rend-
szabály; azután következett a sáborban
nem csak a beszéd, hanem a
nemzet is jelen volt, az elnök beszéd
kor beszédem azt, hogy. Percek ere-
de, és itt rövidre a beszéd megemlé-
kező, és el nem mulasztatom a sábor-
ban elvett megemlékező a szerkesztés
sábor kapcsán, hogy leginkább a sábor
jól a győzelem, mert a sáborban
a sábor, a leginkább a sábor
a sábor kapcsán a sáborban a sábor
a sábor kapcsán a sáborban a sábor

Rövid. Saját. Remélve az ország-
sábor ügyeinek végeztével a sáborban
a sáborban a sáborban a sáborban

a sáborban a sáborban a sáborban a sáborban
a sáborban a sáborban a sáborban a sáborban
a sáborban a sáborban a sáborban a sáborban
a sáborban a sáborban a sáborban a sáborban

Ferenczi, Deák betegségéről és utolsó napjairól így ír: ... „szívujja miatt hetekig nem járt ki s csak a legközelebbieket fogadta, Széllt és nejét, özvegy Vörösmartynét, Vörösmarty Bélát, Nedeczkyéket és Bogdánovics Vilibaldnét, a ki ugyanabban a szállodában lakott s bizalmas ismerőse lett.“

Elképzelhető tehát, hogy Bogdánovics Vilibald, az irodalombarát, 1856. november 21-én Pesten az Angol Királyné szállodában felkereste Deák Ferencet és az adomány rendezése után tőle a következő elismervényt kapta:⁷

Nyugta

Husz pengő forintokrol, mellyeket T. Bogdanovics Vilibald ur a Vörösmarty árva részére kötelezett 400 pft tőkéből egy évi kamatot, 1856-ik évi april 12-étől 1857-ik évi april 12-éig járót kezemhez lefizetett. Pesten Nov. 21-én 1856. Deák Ferenc az az 20 pft.

2. Deák Ferenc nyugtája

„NYUGTA

Husz pengő forintokrol, mellyeket T. Bogdanovics Vilibald ur (olvashatatlan beékelt szó) a' Vörösmarty árva részére kötelezett 400 pft tőkéből egy évi kamatot, 1856-ik évi april 12-étől 1857-ik évi april 12-éig járót kezemhez lefizetett. Pesten Nov. 21-én 1856.

az az 20 pft.

DEÁK FERENCZ“

⁷ A 3 krajcáros okmánybéllyel ellátott nyugta Deák helyesírásával van átírva. Eredetije⁷ valamint Bessenyei Ferenc levele is egy bánati magángyűjtemény darabjait képezik.

KÖNYVEKRŐL

ETO: 809.451.1:808.61

RECENZIO

NÉHÁNY ADAT A MAGYAR—DÉLSZLÁV FORDÍTÁSTÖRTÉNETI KAPCSOLATOKRÓL

Miodrag Sibinović: Original i prevod, Beograd 1979.

PAPP GYÖRGY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

Miodrag Sibinović fordítóként is, az elmélet művelésének szempontjából is a jugoszláv fordításirodalom élvonalába tartozik. Nevét a *Mostovi* c. folyóiratban és egyéb kiadványokban megjelent tanulmányai tették ismertté az elmélyültebb szakmai érdeklődésű olvasók előtt. Az itt bemutatandó *Original i prevod* (Az eredeti mű és a fordítás) éppen ezeknek az alapozó tanulmányoknak az összefoglalása. Amint az alcíme (Bevezetés a *fordítás-történetbe* és a *fordításelméletbe*) is tanúsítja, a kialakulófélben levő fordítás-tudománynak az alapkérdéseire próbál válaszolni.

A mű három részterületen vizsgálódik, bár a szerkezeti egységek összetartozósága nem mindig nyilvánvaló. Tagolódása a következő: *általános és délszláv* (elsősorban szerb) *fordítástörténet, a fordításelmélet alapkérdései* (a fordítás mint közlési aktus, fordítási műfajok, a fordításelmélet tárgya, a fordítás folyamatának nyelvészeti és irodalomtudományi megközelítései) és *a fordításpoétika* (a műfordítás időtényezői, a fordító és a szerző egyéni stílusa a fordításban, a prózafordításról és a versfordításról).

A felvetett tárgykörök java része szokványos a nyelvi átültetés szakirodalmában, de az adott fordítási viszonylatok, az irodalmi hagyományokra való érzékenységük folytán minden kultúrára vonatkozóan újra kell fogalmazni őket. Számunkra most a fordítástörténeti fejezet érdekes, amelynek magyar vonatkozásai vagy éppen ki nem használt kapcsolódási lehetőségei vannak.

A fordítástörténet felvázolásában és korszakolásában Sibinović egyetemes szempontokat követ, és a fordító gyakorlat, valamint a fordításelméleti gondolkodás fejlődését és kölcsönhatásait kívánja vizsgálni, ezért nem várhatjuk el tőle minden egyes fordítás megemléztetését. A fordítástörténet támpontjainak kiépítésében válogatni kényszerül, ami egyúttal a fordítók és a fordítások hallgatóságos rangsorolását és kritikáját is jelenti. Ezen a ponton ragadhatók meg áttekintésének erényei, de hibái is:

1. A fordítások hatását mérlegelve épp a szelektív módszerrel tudja kidomborítani a fordítást igénylő alaphelyzet és a fordítások nemzeti vonásait, mondhatni minden korszakban azonos tényezőit, a hiányzó irodalmi, műfaji kategóriákat, a stílusirányzatok kibontakozásának megkésetttségét, az irodalmi

nyelv és a népnyelv hosszú életű eltéréseinek, széttagoltságának hátráltató hatását;

2. Vizsgálódásai egyirányúak, csak a szerbhorvát nyelvre való fordítással foglalkozik;

3. Általános gyakorlat szimptómájaként csak a nagy nyelvek és irodalmak (német, angol francia) fordítására figyel, így a természetes nyelvi, kulturális kapcsolatot tükröző szomszédos irodalmakról alig esik szó. Pontosan így van ez a magyar fordítástörténeti áttekintésekben is, és a hatás intenzitásának szempontjából érthető is, hogy a francia, német, orosz irodalmat részesítik előnyben. De, mint Sibinović is nagyon találóan megállapítja, a fordítói hűség jellemzőinek java része adott nyelvi viszonylatokhoz kötött, és mindegyikre külön-külön ki kellene dolgozni;

4. A szerb fordítástörténet korszakait áttekintve eljut ugyan a fordítói hűséggel kapcsolatos vélemények sommázásáig, de ezeket nem szembesíti sem a modern fordítástudomány eredményeivel, sem a saját véleményével mint abszolút viszonyítási ponttal.

Sibinović a szerb fordítástörténetet három korszakra tagolja.

A középkori fordításokat számba véve a magyar irodalom megfelelő korszakával párhuzamos vonásokat talál; az egyházi jellegű művek túlsúlyát. Említést tesz az Alekszandridáról, amely tudvalevőleg a magyar Sándor-regény-nyel is kapcsolatos, sőt, mint Csuka Zoltán utal rá A jugoszláv népek irodalmának történetében, épp magyar közvetítéssel került a délszláv irodalmakba.

Jóval elmélyültebb és részletezőbb a második korszak, a felvilágosodás fordításirodalmának bemutatása, amely a magyar irodalomhoz hasonlóan a délszláv irodalmak nagy, idegen mintákat követő átalakulását hozta magával, és egy sajátos fordítói ars poeticát teremtett meg a legjelesebbek, *Dositej Obradović, Vuk Karadžić, Jovan Hadžić* és mások révén. Ez az erjedés a fordításhoz való viszonyulás jelentős módosulását hozta magával. Az eredeti szöveg és a fordítás között Dositej Obradovićnál nincs határ. Az eredeti alkotás jellemzőit a hatni akarásnak, a minél gyorsabb nemzeti kulturális fejlődésnek veti alá.

Így jelennek meg a *posrbenik* nevezett átköltések, adaptációk, amelyeket Kazinczyhoz hasonlóan magukénak, eredeti művüknek vallottak a szerzők. A tartalmat némiképp megőrizve, a környezetet, az alakokat „nemzetiesítették”. Erre említi meg példaként Sibinović Joakim Vujić drámafordításait, de egyetlen szónyi említést sem tesz Vitkovics Mihályról vagy ha úgy tetszik, Mihajlo Vitkovićról, aki a *Spomeni Milice* című regényadaptációjával, amelyet Kármán József Fanni hagyományai c. műve alapján ültetett át, lényegében a szerbesítés iskoláját teremtette meg, és akit az áttekintésben külön fejezet illetne meg, még ha részben magyar írónak számít is, és művéről csak százötven év múltán derült ki, hogy nem eredeti; nemcsak ezért, hanem fordítói elveiért egyáltalán, amelyek az adott viszonylat sajátos állomását jelentik.

Mint Sibinović további fejtegetéseiből is kiderül, Vuk Karadžić bibliafordításai számolták fel a fordítói hűség túl laza értelmezését. A kortárs gyakorlatban merészsnek ható fordítását a népnyelv felől védelmezve Vuk sok érdekes gondolatot vetett fel. Itt tudjuk meg, hogy tíz más nyelvű fordítást használt fel, és ebből kovácsolja érveit is. A nyelvi tabut érintő,

illetve sértő kifejezéseivel kapcsolatban mondja, hogy ha jók voltak a németben, franciában vagy a görögben, jók lehetnek a szerb nyelvben is. (Ma már tudjuk, ehhez a kérdéshez minden nyelv sajátosan viszonyul). Fordítási módszereivel foglalkozva, nyelvújításunkhoz sokban hasonló eljárásokat, példákat idéz, amelyek idegen átvételeket, új szavakat, képzéseket, nyelvjárási szavak irodalmivá tételét eredményezték. Érdekes, hogy Vuk török jövevényszónak véli a *hajdukot*, amelyről a szerbhorvát nyelvészeti szakirodalom részben, a magyar kutatások pedig teljes egészében megállapították, hogy a magyar *hajtó* alakból ered. (Vujaklija: Leksikon stranih reči i izraza, Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza).

A III. korszakot Sibinović a XIX. század közepétől számítja, attól az időtől, amikor már letisztázódott a népnyelv és az irodalmi nyelv viszonya. Az időszak vezéralakjaként emeli ki *Zmaj Jovan Jovanovićot*, aki — szerzőnk által nem kellően hangsúlyozottan — épp a magyar művek fordítása folyamán kristályosította ki fordítási nézeteit. A fordításaihoz kétféleképpen viszonyultak: az olvasók szerették, de a kritikusok, főleg *Skerlić*, úgy vélték, túl szabadon fordít, elhagyva, betoldva és megváltoztatva nemcsak a versszakok, hanem az egész mű alapjelentését, tartalmát is. A szerző jól mutat rá, hogy ezt kizárólag Zmaj korának irodalmi ízlése, elvárásai felől lehetne értékelni.

A könyv összefoglalja Zmajnak főleg a Toldi fordításából leszűrt nézeteit:

1. Semmilyen mű közvetett (elkészült fordítást felhasználó) fordítása nem ajánlatos;

2. Nem lehet szót szóval, csak gondolatot gondolattal, költői képet költői képpel visszaadni. A Toldi fordítói előszavában fejti ki: „Nem sorok szerint, nem is versszakoknak megfelelően, hanem sokszor egész oldalak megfelelésében kívántam visszaadni az eredetit“.

3. A szerb nyelv szellemében kell fordítani, de nem úgy, hogy a fordítás az eredetit teljesen elfojtsa. Ismét a Toldi kapcsán vallja: „Igyekeztem minél jobban szerbesíteni, de úgy, hogy el se magyartalanítsam“.

4. Szabados felfogásának (amit kritikusai hangsúlyoztak) ellene látszik mondani, hogy a fordítás több fokozatát, a szűkebben értelmezett fordítást, az adaptálást és a tükrözést is számba veszi.

A mű további részében még sok mindenről szó esik. Szerintünk a XX. századi nézeteknek külön fejezetet kellett volna szentelni. Magyar vonatkozás azonban még csak egyszer fordul elő, ez *Kiss József Jehova* című drámaja, amelyet Laza Kostić fordított szerb nyelvre. Meg kell mondanunk, létéről mit sem tud a Magyar Irodalmi Lexikon, (mármint a szerb fordításáról); itt is csupán említés esik róla. A kapcsolattörténet eredményeit ismerve azt kell mondanunk, a magyar-délszláv fordítástörténetet több szó illetné meg, mint amit e két név kapcsán elmondottak tartalmazznak.

ETO: 894.511—292

RECENZIO

ADATOK ÉS ADÓSSÁGOK

Póth István: A magyar népszínmű szerb színpadon.
Modern Filológiai Füzetek 33. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981.

GEROLD LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. aug. 20.

A magyar—déli-szláv párhuzamos színháztörténet egyik első dokumentuma az az 1815-ből származó bécsi leirat, amely körrendeletként betiltotta Balog István Cserny György (címlapleírás szerint: Cerny Gyuró vagy Bélgrádnak megvétele a Törököktől) című „Nézőjátékát”, s erről többek között a szabadkai (akkor Mária Theresiapolis-i) előjáróságot is értesítette (1. Történelmi Levéltár, Szabadka 7 A 109/1815 pol. és 3 I 258/1815 pol.). Bármennyire vonzó művelődéstörténeti feladat a tilalmi körlevél körüli nyomozás, nemkülönben Balog szövegkönyvének (OSzK Színháztört. gy.) vizsgálata, ezúttal a vállalt feladatnak — a magyar népszínművek szerb nyelvű előadásai — megfelelően mégis inkább egy másik mozzanat nyomul előtérbe. Nevezetesen, hogy magyar színész-író — színjátszásunk hajnalán — szerb témájú színpadi művet írt. S ezzel mintegy elindította azt a máig terjedő, terebélyesedő folyamatot, amely a magyar és a déli-szláv újabb kori színjátszás kapcsolatával foglalkozók számára kimeríthetetlen forrásanyagot halmozott fel, s kínál ma is — múltból, jelenről — a közös történelmi, társadalmi, kulturális alapa visszavezethető, párhuzamos kutatáshoz. Ahhoz, amihez könyvével Póth István is hozzájárult a magyar népszínmű szerb színpadon történt közönségnevelő, színházfejlesztő szerepének gazdagon dokumentált vizsgálatával.

Szerény munka Póth Istváné — ahogy ő írja: „kis munka” —, és közös erőneveinek s hibáinak forrása.

Póth István láthatóan arra törekedett, hogy minden figyelemreméltó nyomot regisztráljon, s ezzel jelentős kiindulópontot teremtett a téma későbbi kutatói számára. Alapozó segítsége valóban önzetlen úttörőre vall. S ezzel jelezni is szeretném a füzetnyi kötet fontosságát, a benne található dokumentumanyag értékét, jelentőségét, amihez hozzá kell tenni azt a rendszerességét, amellyel választott tárgyát vizsgálja, a begyűjtött anyagot clénk tárja. A múlt század első feléből származó közös magyar—déli-szláv színháztörténeti nyomoktól indulva — jóllehet a recenzió bevezetőjében említett betiltásról nem ejt szót, alkalmasint nem volt róla tudomása — eljut a magyar népszínmű jelenlétének feltérképezéséhez a szerb színjátszásban, hogy utána a legjelentősebb magyar népszínmű-írók műveinek szerb megjelenítésére térjen ki, művek és előadások pedáns figyelembevételével. A

műfaj „atyjának“ és legértőbb, legigazibb művelőjének számító Szigligeti Edétől indított sorban Szigeti József, Abonyi Lajos, Tóth Ede, Lukácsy Sándor, Csepreghy Ferenc, Almási Balogh Tihamér és Géczy István műveit veszi számba Póth István. Végezetül pedig — mintegy kitekintést nyújtva — egyéb magyar színpadi művek (Szigligetitől A rab, A mama, a Nőuralom, Obernyik Károlytól a Brankovics György, Zichy Gézától a Phrenolog, Tóth Kálmántól a Nők az alkotmányban, Berczik Árpádtól az Egy szellemű högy, a Miniszterválság, Csikytól a Sötét pont, a Buborékok, A jó Fülöp, a Stomfay család, a Vasember, az Örök törvény, A nagymama, a Cifra nyomorúság, a Két szerelmes, Jókaitól Az arany ember, Dóczy Lajostól A csók, Gerő Károlytól a Próbaházasság) szerb nyelvű megjelenítéseivel foglalkozva igyekszik kiteljesíteni az egykori sajtóanyagból elének rajzolódó képet.

Sok részletből összeálló nagy anyagot vizsgált, tekintett át, forgatott Póth István, de mintha a mennyiség ki is merítette volna. Nem volt, nem maradt ideje, energiája az adatok, a tények mögé tekinteni. Idéz, felsorakoztat, lajstromoz — s ezzel mintha meg is elégedne. Sajnálatos, mert az idézetekből felismeri többek között, hogy Szigligeti Cigány című népszínművének „diadala az újvidéki Szerb Nemzeti Színház színpadán tovább tart“ (58. old.), de elmulasztja vizsgálni: miért. Hasonlóképpen csak nyugtázza azt a véleményt, hogy Szigligeti Szökött katonáját le kell venni a műsorról, mert a „korszerű ízlésnek nem felel meg“ (52. old.), anélkül hogy már előzőleg (az idézett vélemény 1892-ből származik!) szükségesnek tartaná megvizsgálni azt a lényeges mozzanatot, hogy a mű megírása és magyar ősbemutatója (1843) után két évtizeddel később szerb színpadon játszott reformkori népszínmű körül miképpen változott meg a társadalmi, kulturális, színházi közeg, ami semmiképpen sem elhanyagolható szempont. Nagyon is lényeges megállapítást fogalmaz meg Póth István, midőn észreveszi, hogy a Belgrádban kialakult vélemény szerint „egyenlőségelet lehet tenni a népszínmű és a magyar dráma közé“ (124. old.), s bár jelzi is a félreértést, arra már nem vállalkozik, hogy közelebből értelmezze, elfogadja vagy elutasítsa ezt a különös véleményt, aminek kialakításában legalább olyan mértékben közrejátszott a szerb, mint a magyar színházi gyakorlat. Obernyik Brankovics György című művéről írva említi meg, hogy a „magyar tragédia csak Jovan Đorđević *átdolgozásában* (kiemelés G. L.) juthatott el a szerb színpadokra“ (132. old.), de adós maradt az átdolgozás jellegének ismertetésével, holott ez ebben az esetben — s talán egyéb vonatkozásokban is — lényeges.

Idézhetnék még hasonló félmegoldásokat Póth munkájából, de lényegében minden példát oda lehetne visszavezetni, hogy a vállalt feladathoz nem járult megfelelő értelmező, magyarázó apparátus is. A párhuzamok vizsgálata megrekedt a magyar népszínművek szerb megjelenítéseinek szerb sajtóviasszhangjánál. Hiányzik mellőlük mind a népszínműre vonatkozó *elméleti alapvetés*, a műfaj alakulása folyamán történt lényeges változások áttekintése, egy-egy népszínmű-fázis téves megítélésével folytatandó szükséges vita, ami nélkül sem magyar, sem szerb vonatkozásban nem vizsgálható ez a drámai forma, mind pedig a vonatkozó magyar szakirodalom véleménye,

amire nem kizárólag a szembesítés, a jobb megítélés érdekében lett volna szükség. Hogy példát is említsek: a Falu rosszáról nyilván nem elég megállapítani, hogy „Élénk cselekményű, színes drámai alkotása“ (89. old.) Tóth Edének s a magyar dramaturgiának. Ez éppen annyira semmitmondó sablon, mint az hogy a „Rondellában tartott előadás lendületet adott a szerb színészet és a színházi élet további fejlődéséhez“ (20. old.), vagy hogy az „előadásokat nem koronázta siker“ (140. old.). A nyelvi szürkeség, közhelyesség szülte nyilván a fentiekhez hasonló, de a tartalmában is kérdéses kitélt: „A szerb hivatásos színjátszás egyrészt a polgárosodás jele, másrészt a nemzeti öntudat ébredésének jelentős tényezője volt“ (17. old.). Nem egyrészt és nem másrészt, hanem a nemzeti öntudat ébredése is, a színjátszás is a polgárosodás „jele“, a kettő nem rendelhető egymás mellé, hanem csakis egymás alá, olyképpen, hogy a polgárosodás a kiinduló mozzanat. Hasonlóképpen vitára ingerlő a realista Sterija és a nem realista Molière szembeállítása (13. old.).

Ha közös forrását keresnénk a fogyatékoságai ellenére is értékes kiadványnak, akkor az önálló véleményalkotás hiányánál kellene megállapodni. A szerző célja a bemutatás, az adatok felsorakoztatása volt, fontos munkát is végzett, de beérte a rossz értelmű pozitívizmussal.

Végezetül néhány apróságra hívnám fel a figyelmet. Miért történt, hogy egyes szerb címeket fordításban is olvashatunk, másokat nem (Istok, 45. old.; Danica, Srbski dnevnik, 48. old.; Pozorište, 28. old.; Naše doba, 62. old.). Szükségtelenül Mihály fejedelmet ír (16. old.), Mihajlo helyett, Stanoje Glavašt a lábjegyzetben magyarázza (90. old.), ugyanott Dositej Obradovićot nem vagy — másutt — a Sindelić és a Srbijada Színházat (113. old.) sem. Szigligeti népszínművének címe A strike, nem az ejtés szerinti A sztrájk (40. old.). De ezek már szerkesztési, nemcsak írói — apróbb — hibák.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ETO: 06.05

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

BOSNYÁK ISTVÁN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. szept. 25.

Évi jelentés az alaptevékenységről

Folyóiratunk 49. számának ugyanezen rovatában beszámoltunk az 1981. október 1-től 1982. azonos időszakig tartó egyetemi tanév, illetve intézeti munkaév terveiről az oktatásban, kutatómunkában, kiadói tevékenységben, pénzügyvitelben és öngazgatásban.

Folyó év szeptemberében az Intézet öngazgatási és szakszervei elkészítették a tervteljesítésről szóló részleges jelentéseket, melyek alapján meghoztuk az Intézet évi tevékenységét bemutató jelentést. Ezúttal e dokumentumnak az alaptevékenységre vonatkozó főbb tételeit ismertetjük.

I. Oktatás

A *Tanszék* évi munkaterve csaknem teljes egészében megvalósult: elkészült az ügyrendi szabályzat, felmértük a jegyzetkészítés és szemináriumok könyvtárunk kézikönyvekkel való ellátottságának kérdéskörét, racionalizáltuk a hallgatók órarendjét, elfogadtuk a Tudományos Diákszakkör tervét, az évfolyamok küldötteit bevontuk az oktatásügyi bizottságba, felújítottuk a Sinkó Ervin Alapítvány gondnokságát, elvégeztük a finn lektorátus megnyitásának előmunkálatait, s támogattuk hallgatóink művelődési öntevékenységeinek kibővítését.

Az oktatásügyi bizottság foglalkozott a Tanszék káderekérdéseivel, a hallgatók *Közlönyének* koncepciójával, az oktatásban felmerülő gyakorlati nehézségekkel, a Bölcsészettudományi Kar vizsgarendi szabályzatával s az új típusú diplomavizsga bevezetésével Tanszékünkön.

Miután a Kari Tanács határozata alapján átszervezték a központosított kari könyvtárat, s a szemináriumok könyvtárak visszakérültek az intézetek kötelékébe, Intézetünk *könyvtárügyi bizottságot* létesített, amely a jövőben folyamatosan és szervezeten foglalkozik a gyarapítás, állománybavétel, állományfeldolgozás és -megőrzés, illetve könyvtári tájékoztatás elvi/módszertani és gyakorlati kérdéseivel. Az év közben létesült új szakbizottság meghozta erre vonatkozó munkatervvázlatát.

A Tudományos Diákszakkör keretében tartott összejövetelek és konzultációk tárgya az Arany János lírai költészetével foglalkozó diákköri konferencia előkészítése volt. Az értekezletet a szakkör 1982. decemberére tervezi.

A Sinkó Ervin Alapítvány gondnoksága állandó kapcsolatot teremtett az írói hagyaték és a szerzői jog illetékes kezelőivel (a zágrábi Jogvédővel és a JAZU Színház- és Irodalomtörténeti Intézetével), kinevezte az 1981. évi Sinkó-díj bíráló bizottságát, kiosztotta a díjat, valamint meghirdette a Sinkó-ösztöndíjat az 1982/83-as tanévre.

A lektorátusi, alapstúdiumi és ágazati oktatás zavartalanul folyt, a III. fokozati (magiszterképző) oktatásban pedig a nyelvészrészleg 15, illetve az irodalmárészleg 11 hallgatója folytatta stúdiumait.

II. Kutatómunka

Az évi munkatervvel összhangban elkészült a Kutatórészleg ügyrendi szabályzata s konstituálódott a részleg; meghoztuk a kutatói cserenapok 1982-re vonatkozó tervét; szakmai vita indult kutatótevékenységünk távlati koncepciójáról; megszerveztük a délszláv-magyar kapcsolattörténeti értekezletek soron levő ülésszakát; munkatársaink részt vettek az MTA Irodalomtudományi Intézete által szervezett Németh László-értekezleten; előkészítettük a folyó év októberében megrendezendő regényelméleti, illetve a decemberben sorra kerülő kontrasztív nyelvészeti értekezletünket; a Művelődési Öngazgatási Érdekközösségnél tovább bővítettük kapitális munkálataink számát; bekapcsolódtunk a VTMA nemzetközi tudományos együttműködésébe s az MTA Nyelvtudományi és Irodalomtudományi Intézetével, valamint Folklór Kutatócsoportjával megvalósuló együttműködésünket a két Akadémia együttműködési szerződésére alapoztuk, s külön intézetközi megállapodásokkal pontosítottuk.

A tudományügyi bizottság foglalkozott az intézeti kutatómunkáról szóló negyedévi és zárójelentésekkel, az 1982/83-as évi tervjavaslattal, a Kutatórészleg ügyrendi szabályzatának tervezetével, a szerbhorvái-magyar tudományos és műszaki szótár elaborátumával, a kapitális munkálatok újabb tervével, a hazai és külföldi tudományos intézményekkel való együttműködésünkkel, az Intézet szervezésében megtartandó konferenciákkal és a tudományos transzfer lehetőségeivel.

A projektumi termunkálatok folyásáról 1982. áprilisáig már számot adtunk rovatunkban (*Hungarológiai Közlemények* 1982/50. sz.); a Tudományügyi Érdekközösségnél 1983. márciusában záruló tervévünk összmun-kálatairól majd jövő évi számaink egyikében tudósítunk.

Az *Élőszóval* rendezvénysorozatunkban 1981. októberétől 1982. azonos időszakáig a következő előadások hangzottak el: Bori Imre: Móricz Zsigmond Erdély-trilógiája; Csáky S. Piroska: Jugoszláviai sajtótörvények a két háború között; Utafi Csaba: Érzelem és értelem Szirmai Károly kritikáiban; Jung Károly: A haláljósítás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában; Papp György: Fordításkritikánk helyzete és elvi kérdései; Horváth Mátyás: Egy általános iskolai olvasókönyv szövegének társadalomképe; Matijevics Lajos: Bácskai erek, patakok, vízfolyások névtani kérdései; Jung Károly: Erotikus és obszcén motívumok a szemverés elhárításában.

III. Kiadói tevékenység

A munkaév elején kineveztük az intézeti kiadványok új szerkesztő bizottságait és a sorozatok főszerkesztőit; utóbbi megbízatást elváltasztottuk a felelős szerkesztői tisztségtől; megalapítottuk a *Hungarológiai Közlemények* szövetségi tanácsát; önigazgatási megállapodást kötöttünk a Forum Könyvterjesztő Osztályával az intézeti kiadványok egységes és folyamatos forgalmazásáról; a Terjesztő osztállyal aktivizáltuk (forgalmaztuk) folyóirat- és könyvraktárunkat; beindítottuk az Intézet csaknem negyed százados tevékenységét szintetizáló kiadványsorozatot; nyilvános folyóirat- és könyvbemutató-sorozatot indítottunk.

A *publikációs bizottság* megvitatta a *Tanulmányok* 1982- és 1983-as számainak tématervét és a szerkesztés koncepcióját, valamint folyóiratunk szerkesztési elveit és a megjelentetésével kapcsolatos egyéb kérdéseket; megvizsgálta a sorozatos kiadványaink problémáit (Kontrasztív Nyelvtan, Bibliográfiai Füzetek, Vajdaság Helységeinek Földrajzi Nevei), s javaslatot tett zavartalan és folyamatos megjelenésükre vonatkozóan; megvizsgálta az intézeti kiadványok forgalmazásával kapcsolatos problémákat; elkészítette az 1982. évi publikációs tervet.

E terv (1. rovatunkban a *Hungarológiai Közlemények* 50. számában) realizálása folyamatban van a szabadkai Birografika nyomdájában.